

2020/2

REGIO

KISEBBSÉG ♦ KULTÚRA ♦ POLITIKA ♦ TÁRSADALOM

A nemzeti kisebbség fogalmának születése

Jordáky Lajos esete a Román Kommunista Párttal

A Magyar Népi Szövetség esete Bányai Lászlóval

A határon túli magyarok költségvetési támogatása II.

Parlamenti választások Szlovákiában, 2020

Ellenpontok – ellentmondásos elbeszélések

Európai identitás, nemzeti identitás – kritikák

FŐSZERKESZTŐ:

Papp Z. Attila

SZERKESZTŐK:

Bányai Viktória
Bárdi Nándor
Berta Péter
Csernicskó István
Fedinec Csilla
Filep Tamás Gusztáv
Kovács Eszter
Kállai Ernő
Komoróczy Szonja Ráhel
Szerbhorváth György (olvasószerkesztés)
Tátrai Patrik
Váradai Mónika
Zahorán Csaba

A lapszám megjelenését támogatta:

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓ:

MTA TK Kisebbségkutató Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
E-mail: regio@tk.mta.hu

regio.tk.mta.hu

A REGIO Open Access peer-reviewed elektronikus folyóirat, a megjelent tartalmak pontos hivatkozás mellett ingyenesen letölthetők.
A hivatkozáskor tüntesse fel a cikk DOI azonosítóját is.

A borítóhoz felhasznált kép Kassák Lajos:
DUR mappa, Bécs, 1924 (Petőfi Irodalmi Múzeum, Kassák Múzeum)

REGIO

KISEBBSÉG • KULTÚRA • POLITIKA • TÁRSADALOM

regio.tk.mta.hu

28. évf. (2020) 2. szám

MINERVA

ADORJÁNI ANNA – BARI BENCE

Nemzeti kisebbség – egy gondolati modell születése az Osztrák-Magyar Monarchiában és a nemzetközi jogban

5

PÁLYAKÉPEK

ANTAL RÓBERT-ISTVÁN

Jordáky Lajos politikai karrierjének csúcán (1944–1945/46)

54

KOVÁCS SZABOLCS

Bányai László a Magyar Népi Szövetségben

103

TÁMOGATÁS- ÉS PÁRTPOLITIKA

BÁNYAI BARNA

Magyarország határon túli magyarokat érintő támogatáspolitikájának átalakulása 2010–2018 (II. rész)

143

HORVÁTH ATTILA

Csak a változás állandó. A 2020-as parlamenti választások Szlovákiában

169

KRITIKA

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

„... mintha egy idegennel történe minden”

(Tóth Károly Antal – Tóth Ilona: Egy szamizdat az életünkben. Az Ellenpontok.

Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2017.)

202

DEMETER M. ATTILA

Hova, merre Európa?

(Öllős László: Európai identitás. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2019.)

218

ADORJÁNI ANNA – BARI BENCE*

Nemzeti kisebbség – egy gondolati modell születése az Osztrák-Magyar Monarchiában és a nemzetközi jogban¹

1. Bevezetés

Az etnokulturális választóvonalak ritkán esnek egybe az államhatárokkal. Napjainkban ezt a jelenséget jellemzően „kisebbségi problémának” nevezzük – a „kisebbség” szóba pedig kimondatlanul beleértjük a nemzet fogalmát (nemzeti kisebbség). A jelen dolgozatban mi is (ha csak másként nem jelezzük) a kisebbség fogalmát „nemzeti kisebbség” értelemben használjuk. 1918 előtt azonban a kisebbség szó csak ritkán vonatkozott etnikai csoportokra.² Jóllehet az etnokulturális csoportok tagjainak egyenjogúsítása a 19. század egyik „uralkodó eszméjének” számított, a nemzetiségi és

*A szerzők: Adorjáni Anna a Bécsi Egyetem PhD hallgatója. E-mail: anna.adorjani@univie.ac.at; Bari Bence László a budapesti Közép-Európai Egyetem PhD hallgatója. E-mail: bari_bence@phd.ceu.edu

¹ A tanulmány az *Acta Univ. Sapientiae, European and Regional Studies*ben (16, 2019, 7–37.) közzölt National Minority: The Emergence of the Concept in the Habsburg and International Legal Thought című írás javított és bővített változata. Fordította: Nóvé Béla. A tanulmány nem jöhetett volna létre az Európai Kutatási Tanács (ERC) támogatása Európai Unió ‘Horizon 2020’ kutatási és innovációs programjának támogatása nélkül; az ösztöndíjszerződés száma: No 758015. Kutatásunkat részben támogatta a Magyar Tudományos Akadémia Domus Hungary, továbbá az Ernst Mach ösztöndíjprogram. Köszönettel tartozunk a kollégáinknak a Bécsi Egyetem Kelet-Európa Történeti Tanszékén, ahol a ‘Non-Territorial Autonomy as Minority Protection in Europe’ című ERC projekt kutatóprogram keretében szakértelmükkel és tanácsaikkal nagyban elősegítették a munkánkat.

² Viehhaus, Erwin: *Die Minderheitenfrage und die Entstehung der Minderheitenschutzverträge auf der Pariser Friedenskonferenz 1919: eine Studie zur Geschichte des Nationalitätenproblems im 19. Und 20. Jahrhundert*. Würzburg: Holzner, 1960. VII.

államhatárok összeegyeztethetlenségét ekkor csak elvétve nevezték „kisebbségi kérdésnek.”³ A kisebbség szót ugyanis ekkor szinte kizárólag parlamenti kontextusban használták a Habsburg Birodalomban. Amikor a 19. században egy politikus vagy politikai gondolkodó a népcsoportok és birodalmi határok divergenciájából származó nehézségekről akart beszélni, a „nemzetiségi kérdés” szókapcsolatot használta.

A két világháború között kisebbségkutatás néven új tudományág született. Az új tudományág szakértői, a kisebbségkutatók a „nemzetiségi kérdés” helyett – anakronisztikus módon – a 19. századi események leírására is jellemzően a „kisebbségvédelem” fogalmat használták, azaz a múltat a kisebbségvédelem látószögén keresztül értelmezték.⁴ Az *anakronisztikus fogalmak* kifejezést Quentin Skinner és Peter Burke vonatkozó gondolatait ötvözve használjuk arra, amikor a történész régi korok specifikus fogalmait saját korának olvasóközönsége számára tolmácsolja vagy „honosítja”, noha az így tolmácsolt fogalmak és azok jelentéstartalma a régi szövegek szerzői és egykori olvasói számára ismeretlenek voltak.⁵

Az új diszciplína, a „nemzetközi kisebbségkutatás” szakértői a történelmet példatárként használva egyfajta teleologikus, egyenes vonalú fejlődéstörténetként írták meg a „nemzetközi

³ Kossuth Lajos például a „kisebbségi” problémára 1852-ben jellemző módon mint „nyelvkérdésre” hivatkozott. „A szabadságon kívül nincs üdv. Európában a nyelvkérdést előtérbe helyezték, s ezt a szabadság soká fogja sinlenni. Ez egy szerencsétlenség. De végre a kérdés megvan, s megoldása szükséges. L. Kónyi Manó: *Deák Ferencz beszédei. Ötödik kötet (1867–1868)*. Budapest: Franklin Társulat, 1889. 33–34.

⁴ Szűcs Jenő *A nemzeti historikuma és a történelemszemlélet nemzeti látószöge* című könyvében meggyőzően érvel amellelt, hogy „ugyanaz a dolog más-más korban kimondva nem ugyanaz a dolog”, azaz a nemzet nem azonos azzal, ahogyan a nacionalista vagy éppen marxista történetírás leírja. A tudomány feladata, hogy ezt az eltérést elemezze. Vö. Szűcs Jenő: *A nemzet historikuma és a történelemszemlélet nemzeti látószöge*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970.

⁵ A kultúrakutatás az *idegenítés* és *honosítás* fogalmakkal írja le a kultúrák és korok közötti tolmácsolás folyamatát: az idegenítés az, amikor egy szerző megtöri egy nyelv vagy egy kultúra éppen érvényben levő szabályait, hogy a forrásnyelv egy szavát, annak teljes jelentéstartalmát megőrizze. L. még: Burke, Peter: *Cultures of Translation in Early Modern Europe*. In: Burke, Peter – Hsia, R. Po-Chia (eds.): *Cultural Translation in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 7–10.; Skinner, Quentin: *Meaning and Understanding in the History of Ideas. History and Theory*, 8(1), 1969. 3–53. DOI: 10.2307/2504188

kisebbségvédelem” történetét, amely az 1648-as vesztfáliai békével kezdődött, és a Népszövetség megalakulásában teljesedett ki 1919-ben. Hogy a kisebbségfogalom eltérő jelentésváltozatait elkülönítsük egymástól, dolgozatunkban három típusú kisebbségfogalmat különböztettünk meg: a kisebbség „jogi fogalma” alatt a kisebbségi szerződések szövegéből ismert jeletéstartalomra utalunk. A kisebbség „politikai fogalma” a korábbi, 1918 előtti, elsősorban számarányra utaló kifejezés, amelyet leginkább parlamenti szövegösszefüggésben használtak és csak elvétve nemzetiségi csoportokra vonatkoztatva. A kisebbség „analitikus fogalma” bizonyos fokú egyetemességre tart igényt és a tudományos szövegekben használt absztrakt fogalmat jelöli.

Dolgozatunk a kisebbség gondolati modelljének történeti változásait követi nyomon a nemzetközi békeszerződésekben (2.1, 2.2) és egykorú forrásszövegekre támaszkodva a Habsburg Birodalomban a 19. században, a Lajta mindkét oldalán (3.1., 3.2). Előbb azt vizsgáljuk meg, mennyiben folytonos és mennyiben diszkontinuus a kisebbségfogalom jelentéstartalma az általunk vizsgált időszakban (a 19. század közepétől 1918-ig), és felsorakoztatjuk azokat a hazai és nemzetközi szellemi hatásokat, amelyek a kisebbségfogalom gondolati tartalmát alakították. Ezután górcső alá vesszük az I. világháború éveit, amikor a kisebbség nemzetközi jogi fogalma megszületett, és már az új, nemzetközi jogi fogalomként tért vissza az osztrák és magyar képviselőházi vitáinak jegyzőkönyveiben (4.1, 4.2).

A kisebbségi jogok két világháború közötti narratívája szerint két ideológiai hagyomány gyakorolt hatást arra a szellemi közegre, amelyben a kisebbség jogi, politikai és analitikus fogalma megszületett.⁶ Az első ezek közül az az ideológiai hagyomány, amelyet az európai békeszerződések honosítottak meg. A nagyhatalmak ezekben a békeokmányokban területi hódításokat, illetve újonnan alakult államokat ismertek el. A nagyhatalmak azzal a feltétellel ismerték el az új államokat, hogy az új határaiton belül jogokat biztosítanak a különböző vallási, nyelvi és etnikai csoportoknak, illetve a hozzájuk tartozó egyéneknek. A nemzetközi kisebbségvédelem történetének narratívája ezeket a korábbi

⁶ Itt figyelembe vettük mind a Habsburg Birodalom utódállamaiban, mind pedig az antant országokban kiadott műveket.

békeszerződéseket a nemzetközi kisebbségvédelem legelső dokumentumaiként tolmácsolta. A „kisebbség” szó azonban nem szerepelt ezekben a békeokmányokban, amelyeket a két világháború közötti szakirodalom „kisebbségi rendelkezéseként” aposztrofált. Azért tartjuk fontosnak, hogy megvilágítsuk az I. világháború előtti ún. „kisebbségi rendelkezéseknek” egykori tárgyát, célját és nyelvezetét, mert a két világháború közötti irodalom gyakran figyelmen kívül és reflektálatlanul hagyta, hogy a békeszerződések célja nem egyértelműen a „nemzetiségi kérdés” megoldása volt.

A másik hagyomány, amely az 1918 utáni kisebbségfelfogást befolyásolta, a többnemzetiségű európai birodalmak „nemzetiségi kérdése” volt. Megkerestük, hol bukkant fel „a nemzeti kisebbség” fogalma legkorábban a Habsburg Monarchiában. A 19. század második felében keletkezett ausztriai és magyarországi jogi és politikai szövegekben azt találtuk, hogy a „nemzet(iség)” és a „kisebbség” csak elvétve fordult elő egymás mellett, egyetlen szókapcsolatban. A szövegekből összegyűjtöttük a „kisebbség” egykorú elnevezéseit és rokon értelmű szavait, hogy megmutassuk, milyen 19. századi megfogalmazásokat használhat a történész az anakronisztikus „nemzeti kisebbség” alternatívájaként. A két hagyomány különválasztásával az a célunk, hogy rámutassunk a nemzetközi békeszerződések monarchikus hagyományára jellemző „alattvalók védelme,” illetve a liberális jogállami felfogásban gyökerező belpolitikai „nemzetiségi kérdés” közötti jelentős különbségekre.

Vizsgálatunk egyik legösszetettebb aspektusa a modern demokratikus alapelvek és az újfajta kisebbségfelfogás közötti kapcsolat. A 19. század politikai gondolkodói felismerték, hogy egy többnemzetiségű államban a történelmi jog, a liberális konstitucionalizmus elvei és a modern nemzetfelfogás nem egyeztethetők össze. Egy többnemzetiségű történelmi közigazgatási területet lehetetlen volt a többségi elv mentén úgy adminisztrálni, hogy közben a nemzeti egyenjogúság elve is érvényben maradjon. Dolgozatunk röviden szemügyre veszi az erre vonatkozó megoldáskísérleteket. Lajtán innen és túl az unitarista és föderalista megoldások sokféle ötvözetével találkozunk a kremsieri alkotmánytól az 1861-es nemzetiségi bizottmány nemzetiségi képviselői által megfogalmazott különvéleményen át az osztrák szociáldemokrata párt 1889-es brünni kongresszusáig. A liberális elvek és a nemzeti

egyenjogúság elve között feszülő ellentmondást jól mutatja a nemzetiségi jog alanyával kapcsolatos bizonytalanság is: a nemzetiséghez tartozó egyéneket vagy a nemzeti közösséget mint politikai entitást illeti-e meg a jog által biztosított szabadság és védelem? Az 1918 utáni kisebbségfogalom ezt a dilemmát is megörökölte.

Erwin Viefhaus az 1919-es kisebbségi szerződések genezisééről szóló tanulmányában meggyőzően érvel amellett, hogy a „nemzeti kisebbség” fogalma szerves kapcsolatban áll a nemzetállam fogalmával.⁷ Ezt a tézist tekintjük mi is érvelésünk sarokkövének. 1918-ban egyrészt megszületett a „nemzeti kisebbség” jogi fogalma, másrészt a birodalmi államterület nemzetállamokká bomlott szét. A dolgozat második felében azt világítjuk meg, hogyan élt együtt és különült el egymástól 1918-ban (azaz az új kisebbségfogalom születésének évében) a két fent említett hagyomány. Ehhez az osztrák és magyar képviselőház 1918-as vonatkozó parlamenti vitáit elemeztük. Azt találtuk, hogy a kisebbség korábbi felfogásával ellentétben az új, 1918 utáni kisebbségfogalom nem csupán időszakos és számbeli alulmaradást fejezett ki, hanem az alávetettség állandósult állapotát is. Így a „(nemzeti) kisebbség” új fogalma nem csupán számaránybeli, hanem minőségi kisebbséget is jelentett. A kisebbségbe került nemzet azonosságtudata és az alsóbrendűség objektív helyzete közötti ellentmondást később olyan ideológiák igyekeztek kibékíteni, mint amilyen a transzvilvanizmus, amely a teremtő szenvedést ethoszát hirdette. Ennek részletes kifejtése azonban meghaladja jelen tanulmány keretét.⁸

2.1 Egy narratíva gyökerei: a nemzeti kisebbségvédelem nemzetközi története

Honnan származik a kisebbségek védelmének a gondolata és tarthatjuk-e újszerűnek és páratlannak azt, ahogyan azt az I. világháborút követően megfogalmazták, kodifikálták és gyakorlatba ültették? A két világháború közötti időszakban a kisebbségi

⁷ Viefhaus, 1960. VII.

⁸ A jelenséget elemzi Cs. Gyimesi Éva. L. Cs. Gyimesi Éva: *Gyöngy és homok. Ideológiai értékeljépek az erdélyi magyar irodalomban*. Bukarest: Kriterion, 1992.

szerződések gyakorlatba ültetése két nehéz kérdést vetett fel. Először is azt, hogy kik is azok a kisebbségek (azaz ki a kisebbségi jogok alanya), másrészt pedig azt, hogy milyen kérdésre válasz a kisebbségi szerződés (azaz milyen célt szolgál a kisebbségek védelme).

Szociológusok és jogi szakértők elemezték a kérdés elméleti és gyakorlati vonatkozásait. Nemcsak a korábbi Habsburg Monarchia szakértői (mint Ignaz Seipel, Balogh Artúr, Jászi Oszkár és Mikó Imre), hanem francia és brit szerzők is (köztük Jacques Fouques-Duparc és Carlile Aylmer Macartney) vizsgálták az általuk képviselt tudományág alapvető kérdéseit: mi a kisebbség és honnan eredeztethető a kisebbségi jogok?⁹ Ezekben a munkákban a kisebbségvédelem történetének folytonossága lett az uralkodó narratíva. A szerzők ennek megfelelően a kisebbségvédelem történeti precedenseinek felsorolásával vezették be munkáikat. Ez a narratíva „kisebbségi jogvédelmet” vélt felfedezni mindenütt az Oszmán Birodalom 16. századi keresztény lakosait oltalmazó rendeletektől kezdve egészen az I. világháborút követő 1919-es kisebbségi egyezményekig. Ez a gondolatmenet beleillett abba a felfogásba, hogy a történelem az a folyamat, amelynek végcélja egy olyan világ, amely független modern nemzetállamokból áll, és ennek a szépséghibáit korrigálja a kisebbségek védelme. Az érvelés logikusan hangzik, azonban történetileg nem állja meg a helyét.

Az alábbi idézet Macartney brit akadémikus 1934-es könyvéből származik. A szöveg jól példázza mind a folytonos történeti narratíva csábítását, mind pedig azt, mennyire kézenfekvő a „kisebbségek” modern fogalmának anakronisztikus múltba vetítése:

„A 17. és a 18. században, de még inkább a 19.-ben a kisebbségek kérdéskörére úgy tekintettek, mint amely joggal tarthat igényt nemzetközi érdeklődésre, s valóban tárgya is volt számos nemzetközi egyezménynek. Ezek az egyezmények fontosnak bizonyultak 1919-ben is, mivel jogi és történeti precedenssel szolgáltak ahhoz, hogy a kisebbségvédelmi rendszert szélesebb körre terjesszék ki. (...) A történeti szempont határozottan fontos volt, ugyanis a történelmi

⁹ Már a könyvek címe is jelzi a szerzők elméleti és terminológiai érdeklődését: *Die geistigen Grundlagen der Minderheitenfrage* (Seipel), *A kisebbségek nemzetközi védelme* (Balogh), *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* (Mikó), *La protection des minorités de race, de langue et de religion* (Fouques-Duparc) és *National States and National Minorities* (Macartney).

tanulások nagyban ráhatottak mind az új egyezmények megalkotására, mind pedig arra, ahogyan kialakították azt a gépezetet, amely segítette életbe léptetni őket.¹⁰

A kisebbségtudomány mint születő diszciplína történeti példákat és előképeket keresett magának és *ex post* „(nemzeti) kisebbségvédelemként” értelmezte a nemzetiségi kérdést, illetve a korábbi európai békeszerződések kínálta megoldásokat. Feltehetően ezért vezették be a kisebbség absztrakt és univerzális fogalmát, amely történetileg anakronisztikus volt.

Balogh Artúr jogtudós 1940-ben rövid esszét írt a „kisebbség” szó megjelenéséről és a „nemzet/nemzetiség” szó hiányáról az 1919-es kisebbségjogi egyezményekben. Írásában Balogh arra is felhívta a figyelmet, hogy a kisebbségi szerződések szövegéből hiányzott a „nemzeti kisebbség” szóösszetétel, jóllehet magát az egyezményt deklarálta a „nemzetiségi eszme” vezérelte. A kisebbségjogi egyezmény „faji, vallási és nyelvi kisebbségekről” beszélt. A szerző hosszú listáját adta olyan korábbi tervezeteknek például Woodrow Wilson elnök, David Hunter-Miller amerikai ügyvéd és a Zsidó Küldöttség Bizottság tagjainak tollából, amelyek még tartalmazták a „nemzeti kisebbség” szóösszetételt.¹¹

Ugyanezt az anyagot elemezve Erwin Viefhaus a Párizsi Békekonferencia kisebbségi egyezményéről írt 1960-as könyvében oksági viszonyt tételezett a nemzetállami célkitűzés és a „kisebbségi probléma” között. Viefhaus arra jutott, hogy a szuverén nemzetállamok létrejötte és konszolidációja és a kisebbségi kérdés aktuálissá válása kölcsönösen feltételezték egymást. A kisebbségi kérdést közvetlenül az a kísérlet tette aktuálissá, amely a népek önrendelkezési elvének égisze alatt egy 19. századi elvet, az egységes nemzetállam elvét akarta egész Európában meghonosítani.¹²

¹⁰ Macartney, Carlile Aylmer: *National States and National Minorities*. London: Milford, 1934. 157.

¹¹ Balogh nem említi, de használja a kifejezést az Organisation Central Pour un Paix Durable programja is. Balogh Arthur: *Kisebbség-nemzetiség. Magyar Kisebbség*, 1940. 19 (7–8).158–163.

¹² „Die Entstehung und Konsolidierung souveräner Nationalstaaten und Aktualisierung der Minoritätenprobleme bedingten sich gegenseitig.” [...] „Die Aktualisierung der Minoritätenprobleme ergab sich unmittelbar aus dem Versuch, unter der Parole des Selbstbestimmungsrechtes der Völker die Idee des einheitlichen Nationalstaates und damit ein politisches Prinzip des 19.

Mikó Imre jogtudós arra hívta fel a figyelmet, mennyire más értelemben használják a kisebbségi szerződések a „kisebbség” fogalmát, mint a korábbi békeszerződések hasonló rendelkezései. Ezekben a dokumentumokban a kisebbségek nyelvi és kulturális joga az állampolgárok egyenlő jogának demokratikus elvén alapult, tehát ekkor már – érvel Mikó – a jogok alanya is az egyén volt. „Amit a háború előtt ’nemzetiségi kérdés’-nek neveztek, az közjogi és politikai szempontból a kisebbségi szerződések megkötése óta a „kisebbségi kérdés” (helyesebben nemzetkisebbségi kérdés) elnevezést kapta.”¹³ Ez alatt Mikó feltehetően azt értette, hogy a kisebbségvédelem inkább a modern liberális jogállamiság elveit szem előtt tartó „nemzetiségi kérdés” szellemi örököse, semmint a monarchikus hagyományokban gyökerező nemzetközi békeszerződéseké. Míg az első liberalizmusából fakadóan az egyéni pozitív jogok mellett tör lándzsát, a második az alattvalók védelmét biztosítja. Annak kifejtése, hogy a kisebbségi szerződések mennyiben értelmezhetők egyéni vagy kollektív jogok garanciájaként, túlmutat a dolgozatunk keretein.

Mikó kortársaival ellentétben a kisebbségi egyezmények előzményét nem annyira a nemzetközi békeszerződésekben látta, mint a Habsburg Monarchia nemzetiségi jogában. Mikó szerint a nemzetiségi és a kisebbségi probléma között a fő különbség az, hogy míg az előbbi belügyi hatáskör, az utóbbi a nemzetközi jog hatálya alá tartozik. Ez összecseng Viefhaus fentebb hivatkozott tézisével, amely azt állítja (az érthetőség kedvéért kissé sarkítva), hogy nincsen „kisebbségi kérdés” a nemzeti önmeghatározás demokratikus elvének olyan értelmezése nélkül, amely egyenlőségjelet tesz a szuverenitás és önálló államiság közé. Mikó szerint csupán 1918 után vált jellemzővé, hogy a nemzetközi békeszerződések demokratikus elvek figyelembevételével születtek és azzal az igénnyel léptek fel, hogy

Jahrhunderts in ganz Europa durchzusetzen." (Viefhaus, 1960. VII). /„A szuverén nemzetállamok létrejötte és konszolidációja, valamint a kisebbségi kérdés aktuálisá válása ... kölcsönösen feltételezték egymást.” [...] „A kisebbségi kérdés közvetlenül amiatt a kísérlet miatt vált aktuálisá, amely során a népek önrendelkezési jogának jelszavára hivatkozva egész Európában győzelemre kívánták vinni az egységes nemzetállam eszméjét, s ezzel egy 19 századi politikai programot.”

¹³ Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Kolozsvár: Erdélyi fiatalok. 1932. <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=1064> (letöltés ideje 2019. december 10.)

állampolgári jogokat biztosítsanak – olyan állampolgárokét, akiket korábbi dokumentumok alattvalóknak neveztek.

Mivel a kisebbségek tagjai *per definitionem* kisebbségek voltak, az új kisebbségfogalom nem annyira a számarányra, mint inkább a minőségbeli alsóbrendűségekre vonatkozott. Az újonnan „kisebbségként” definiált nemzeti közösségek (ezek közül is elsősorban azok, amelyek korábban a domináns nemzet pozíciójában voltak) elégedetlenek voltak az új megnevezésükkel, amely állandósította a kisebbségüket. Az 1930-as években magyar és német jogtudósok megpróbálták visszatérni a szemlegesebb hangzású „nemzetiség” fogalomhoz a lekicsinylő és megbélyegző „kisebbség” helyett. Hermann Raschhofer német jogtudós 1930-ban a nemzetiségi jogokról írott értekezését például így indítja: „Hogy a mennyiségi elv helyett a minőséget részesítsük előnyben, tanulmányomban a nemzeti kisebbség helyett mindvégig a nemzetiség szót használom.”¹⁴

A „kisebbségi kérdés” tehát örököse volt mind a nemzetiségi kérdés megoldására irányuló Habsburg belpolitikai gyakorlatnak, mind pedig annak a nemzetközi jogi hagyománynak, amely a hatalmi egyensúly fenntartását és az újonnan alakult államok szuverenitásának korlátozását tartotta szem előtt. Míg a „nemzetiségi kérdés” demokratikus eszmékből táplálkozott, addig az európai biztonság és a hatalmi egyensúly a monarchikus hagyományból, amely értelemszerűen kevésbé volt érzékeny a liberális eszmékből fakadó egyéni jogokra.

2.2 Kinek és miért? A nemzetközi békeszerzések történeti kontextusa 1918 előtt

A kisebbségvédelem folytonosságának narratívája és a kisebbségfogalom anakronisztikus használata a kritikus hangok ellenére sem vesztett a népszerűségéből. Ez a narratíva vált meghatározóvá a kisebbségkutatás új diszciplínájában, a

¹⁴ „Daher wird auch in dieser Abhandlung, um die Qualität in ihr Recht gegenüber der Zahl einzusetzen, anstelle nationaler Minderheit das Wort Nationalität gebraucht.” Raschhofer, Hermann: *Hauptprobleme des Nationalitätenrechts*. Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke, 1931. 39–40.

jogalkotásban, sőt ezen a nézeten van napjaink szakértőinek többsége is. Mivel ma is uralkodó a folytonosság narratívája a kisebbségi jogok nemzetközi történetében, ritkán születnek olyan elemző munkák, amelyek magával a kisebbségfogalommal és annak történeti beágyazottságával foglalkoznak. A jelen fejezet ezt a hiányt szeretné pótolni azzal, hogy kontextusba helyezi a kisebbségi szerződéseket megelőző nemzetközi békeszerződések olyan rendelkezéseit, amelyekre a két világháború közötti szakirodalom jogi-formális analógiaként tekint.

Fentebb amellett érveltünk, hogy a „nemzeti/vallási/faji kisebbségek” jogi fogalma 1918-ban jelent meg először, és korábban nem fordul elő jogi dokumentumokban, ugyanis a világháború előtt használatos jogi-politikai fogalom vagy a népnév, vagy a „nemzetiség” – illetve Ausztriában a néptörzsek (*Volksstämme*) – volt. A nemzetiségi sokszínűséggel összefüggő adminisztratív kérdéseket a „nemzetiségi probléma” vagy a „nemzetiségi kérdés” gyűjtőfogalmával írták le a kor politikusai és gondolkodói. A nemzet(iség) fogalmának használatát a következő, a Habsburg Birodalomról szóló alfejezetben részletesen elemezzük majd.

A szakirodalom úgy tartja, hogy az első olyan nemzetközi szerződés, amely törvénybe foglalt „nemzeti kisebbségi” jogokat, az 1815-ös bécsi kongresszus volt.¹⁵ Annak azonban kevesen tulajdonítanak jelentőséget, hogy a szerződés záró rendelkezésében nem a „kisebbség” szó szerepelt, hanem egy népnév. Az orosz-osztrák szerződésben: „Les polonais, sujets respectifs de la Russie, de l’Autriche et de la Prusse, obtiendront une représentation et des institutions nationales,” az orosz-porosz szerződés szövegváltozatában pedig: „...obtiendront des institutions qui assurent la conservation de leur nationalité...”¹⁶ Egyrészt nehéz lenne amellett érvelni, hogy itt a jog alanyai az egyenlő és szabad polgárok lennének,

¹⁵ A bécsi kongresszus határozatainak kisebbségvédelemként való értelmezése (tudomásunk szerint először) a hágai Organisation Central Pour un Paix Durable Programme-Minimum-ának előkészítése során hangzott el 1917-ben H. Koht zárójelentésében. L. Viefhaus, 1960. 44–45.

¹⁶ „A lengyelek, akik Oroszország, Ausztria és Poroszország alattvalói, nemzeti képviselőket és intézményeket kapnak...” Az orosz-porosz szerződés szövegváltozatában pedig: „...intézményeket kapnak, amelyek biztosítják a nemzetiségük megőrzését.” Idézi: Viefhaus, 1960. 47–48.

másrészt az is kérdéses, hogy a jog egy etnikai értelemben vett „nemzeti csoportot” illet-e meg. Annál is inkább, mivel a korabeli nemzetközi joggyakorlat nem ismert el jogi entitásként állam nélküli nemzetiségeket. Így sokkal valószínűbb, hogy a lengyel szerződés nem egy, a korát megelőző nemzetközi kisebbségvédelmi rendelkezés volt – ez azt az alapfeltételezést implikálná, hogy a történelem példatár.¹⁷ Ugyanis, érvel Duka Zólyomi, „nem a nemzet érdemli meg a részvétet, hanem az eltűnt lengyel állam emléke.”¹⁸

Az 1878-as Berlini szerződés 4., 5., 27., 35., és 44. cikkelyeit szintén „kisebbségi jogi” dokumentumoknak tartja számon a szakirodalom, mintha ezek jogokkal ruházták volna fel Bulgária, Montenegró, Szerbia és Románia vallási és nemzeti „kisebbségeit”. Az utóbbi négy cikkely a „különböző vallásokhoz és felekezetekhez” tartozó személyeknek (personne) biztosít egyenlő jogokat. A 4. cikkelyt „nemzeti kisebbségvédelmi” jogszabályként értelmezi a jogi irodalom. Az egyezmény Bulgária tekintetében kimondta, hogy „Dans les localités où les Bulgares sont mêlés à des populations turques, roumaines, grecques ou autres, il sera tenu compte des droits et des intérêts de ces populations en ce qui concerne les élections et l'élaboration du règlement organique.” (Berlini egyezmény, 1878. 4. cikkely).¹⁹ Míg a vallási jogok tekintetében az egyezmény személyekről beszél, a 4. cikkely esetében nehéz eldönteni, hogy egyéni vagy csoportjogról van-e szó. A cikkely mindkét értelmezési lehetőséget nyitva hagyja.

Európában mélyen gyökerező hagyománya volt annak, hogy felekezeti csoportok tagjai sajátos elbánásban és jogokban részesüljenek. Macartney szerint amikor egy új uralkodó trónra lépett és fölesküdt az alkotmányra „esküvel fogadta, hogy a fennálló intézményeket és szabadságjogokat sértetlenül megőrzi és

¹⁷ Lásd: Szűcs Jenő, 1970. 146–151.

¹⁸ Duka Zólyomi Norbert: Az európai nemzetiségek önkormányzatai a világháború előtt. *Magyar Kisebbség*, 1939. 13(18), 310

¹⁹ Pierre, Albin: *Les grands traités politique*. Paris: Libraire Felix Alcan, 1912. <https://archive.org/stream/lesgrandstraites00albigooog#page/n231/mode/2up> (letöltés ideje: 2020. május 14.) „Azokon a területeken, ahol a bolgárok törökökkel, románokkal, görögökkel vagy más népeséggel keveredve élnek, figyelembe kell venni a többi népesség jogait és érdekeit, mint a választások joga és mindaz, ami a természetjogból következik.” Fordítás a szerzőktől.

védelmezi”.²⁰ A fenti szabály szellemiségében jártak akkor is, amikor egy uralkodó egy másik uralkodótól területet szerzett. Amikor például 1878-ban Ausztria-Magyarország annektálta Bosznia-Hercegovinát, az uralkodó az alábbiakat nyilvánította ki: „törvényeiteket és intézményeiteket önkényesen meg nem másítjuk, erkölcségeket és szokásaitokat tiszteletben tartjuk”.²¹

A Balkánon a vallási és nemzetiségi törésvonalak gyakran egybeestek, ezért érthető, hogy a szerzők hajlottak arra, hogy a felekezeti csoportok tagjainak védelmét nemzeti kisebbségvédelemnek értelmezzék. Ezt az értelmezést az is alátámasztotta, hogy a térség országai magukra jellemzően mint nemzetállamokra tekintettek.²² Azonban a fenti rendelkezések feltehetően nem a nemzeti vagy vallási „kisebbségek” védelmére irányultak, hanem arra, hogy a nagyhatalmak az újonnan alakult államok szuverenitását a vallásszabadság elvére hivatkozva korlátok közé szorítsák. Mindez arra enged következtetni, hogy az alattvalók védelmének imperatívusza nem a modern jogállamiságban, hanem monarchikus elvekben gyökerezett. Következésképpen ezeknek az egyezményeknek elsősorban nem a nemzetiségi kérdés rendezése volt a tétje.

A két világháború közötti narratíva a kisebbség új fogalmát úgy alkotta meg, hogy a „nemzetiségi kérdést” a nemzetközi szerződések tradíciójával egybeolvasztotta. Ugyanakkor kezdetben a szerzők a két tradíció elbeszélését külön fejezetekbe szervezték, és a fogalmi eszköztáruk is az illető témához igazították. Amikor például Macartney a dél-kelet-európai nemzetállamok kialakulásáról és a „nacionalizmus korának nemzeti küzdelmeiről” írt, a „nemzet” és „nemzetiség” szavakat használta – azaz nem honosította az egykorú szóhasználatot. Az 1914 előtti „nemzetközi kisebbségvédelem” történetének szentelt fejezetben azonban átváltott a „kisebbség” fogalmára.

Hasonlóan megkettőzi a fogalomhasználatot Balogh Artúr is *A kisebbségek nemzetközi védelme* című könyvében.²³ A szerző az első

²⁰ Macartney, 1934. 158

²¹ Macartney, 1934. 171

²² Viefhaus, 1960. 46–48

²³ Balogh Arthur: *A kisebbségek nemzetközi védelme*. Berlin: Ludwig Veggenteiter Verlag, Magyar osztály, 1928.

két fejezetben a „kisebbségi felekezetek” védelmének nemzetközi történetéről beszélt, a harmadikban a „nemzeti kisebbségek” nemzetközi védelmének történetét összegezte 1815-től 1858-ig. Balogh itt tehát honosított és nem az egykorú kifejezéseket használta. A negyedik és ötödik fejezetben azonban, amelyek az első világháború előtti és alatti monarchiabeli jogi tradíciót tekintették át, már nem kisebbségekről beszélt, hanem „nemzetiségi kérdés”-ről. Véleményünk szerint azonban itt a történelmileg hiteles fogalomhasználat mégsem töri meg a nyelv érvényben lévő szabályait, azaz Balogh nem idegenít. Az I. világháború után még természetesen ismerős volt a szerzők és az olvasók számára a nemzetiség fogalmaköre, hiszen a szerzők ezen a terminológián szocializálódtak. Másképp nehéz logikát találni amögött, miért „a kisebbség” a bécsi szerződés lengyele, és miért „nemzetiség” a monarchiabeli cseh. Mára ez a kettősség a kisebbségvédelem történetének elbeszéléséből kikopott.

Az eddigieket összefoglalva tehát elmondható, hogy a 19. században érvényes jogi és adminisztratív keretek a nagyhatalmak számára lehetővé tették, hogy a „nemzetiségi kérdést” mint nemzetközi problémát értelmezzék. A Berlini egyezmény csak azzal a feltétellel ismert el új államokat az európai államrendszer teljesjogú tagjaiként, ha azok „kisebbségvédelmi” rendelkezéseket fogantatosítottak a területükön élő felekezeti és nemzetiségi csoportoknak vagy azok tagjainak. Úgy gondoljuk, hogy a békeszerződések nem az egyenlőség és a szabadság demokratikus elveire támaszkodtak, hanem a monarchikus hagyomány szellemében kívánták a meglévő intézményeket és szabadságjogokat érintetlenül fenntartani és az európai biztonságot és hatalmi egyensúlyt megőrizni.

Így azonban nyitva maradt a kérdés, hogy ki is a kisebbségi jog alanya. Ez pedig többfajta értelmezésnek is utat nyitott. A monarchikus hagyomány és a nemzeti önrendelkezés elve (abban az értelemben, hogy a világnak egységes nemzetállamokból kell állnia) legelőször a kisebbségi szerződések kapcsán olvadt össze. Mindmáig nehézségekbe ütközik az, aki a kisebbségfogalom értelmezésére vállalkozik, és abból kötelező érvényű jogszabályokat kíván alkotni. Mindezt szem előtt tartva vizsgáljuk most meg a nemzetiség és a kisebbség fogalmának történetét a Habsburg Birodalom szűkebb kontextusában.

3.1 A (nemzeti) kisebbség fogalmának előzménytörténete és a nemzetiségi kérdés a Habsburg Monarchiában

A modern kor hajnalán, az újfajta nemzeti mozgalmak megjelenésével a nemzetiségi kérdés Európa-szerte heves viták tárgyává vált. Kiváltképp súlyos problémát jelentett ez a Habsburg Birodalomban; a sajátos államalakulat nem csupán számos etnikumot, hanem sokféle jogi tradíciót is magába foglalt. Ennek következtében a Monarchián belül igencsak eltérő nézetek jelentek meg a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban.

A Habsburg-dinasztia örökös tartományaiban (*Kronländer*) a helyi politikai diskurzusok eleinte az egyes provinciák jogi hagyományait követve használták a „nép” (*Volk*), „nemzet” (*Nation*) és „nemzetiség” (*Nationalität*) kifejezéseket. A helyi elitek a honos populációkat egy nemzetiséghez tartozóknak tartották, a különböző etnikumokat pedig ennek részeiként (*Theile*) vagy törzseiként (*Stämme*) fogták fel. Így történt ez Morvaországban is, amelynek a jelen kérdés szempontjából legfontosabb tartományi gyűlése 1848 nyarán ülésezett. A helyi képviselők ekkor közösen határoztak afelől, hogy a tartomány szláv és német lakossága egy önálló, egységes morvaországi nemzetiség keretein belül egyesüljön. E kiáltvány időzítése nem volt véletlenszerű: a kérdés rendezését roppant időszerűvé tette a nem sokkal korábban lezajlott, ún. „népek tavasza”, valamint a márciusi bécsi forradalom.²⁴

Ebben az időszakban azonban már olyan törekvések is megjelentek, amelyek az örökös tartományok egészét kívánták egy új politikai közösséggé összekovácsolni. Ennek jegyében a „nép” és a „nemzet” fogalmai a korábbinál tágabb jelentést nyertek az 1848-ban összeült birodalmi gyűlés (*Reichstag*) diskurzusában. A két szó jelentéstartománya immár az örökös tartományok egész lakosságát felölelte. Mivel a lakosságot különféle etnikumok alkották, ezek a csoportok az új értelmezés szerint nyelvek és kultúrák szerint

²⁴ Stourzh, Gerald: *Die Gleichberichtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs. 1848–1918*. Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1985. 23.

tömörültek a nemzetet vagy a népet alkotó „nemzetiségekbe” vagy „néptörzsekbe” (*Volksstämme*).²⁵

Noha e korai kísérlet a parlamentáris monarchia létrehozására 1849-ben elbukott, gondolatvilága újjáéledt a Habsburg Birodalom dualista átalakításának évadján. A magyar közönség számára jól ismert módon az uralkodó Ferenc József császár és király, valamint a magyar politikai elit 1867-es kiegyezésével egy új, kettős monarchia jött létre Ausztria–Magyarország formájában. A birodalom Lajtán túl elterülő része, hivatalos nevén „a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok” (*Die im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder*) az ún. „decemberi alkotmány” (*Dezemberverfassung*) formájában nyerte el alaptörvényét. Ennek 19. cikkelye mondta ki „a nemzetiségek egyenjogúságát” (*Gleichberichtigung der Nationalitäten*), kodifikálta valamennyi őshonos nyelv szabad használatát, s biztosította a gyermekek saját anyanyelvükön történő oktatásának jogi hátterét. A Monarchia ausztriai felének nem volt jogi keretek által biztosított uralkodó nemzete; liberális törvényhozói alapszerkezetére nézve ún. „nemzetiségi államként” (*Nationalitätenstaat*) alkották meg.²⁶

Ehhez képest igencsak másként alakult a magyar korona országainak uralkodó narratívája. A 19. század eleji liberális magyar nemesség a nemzetet nem annyira kulturális, inkább történeti és jogi entitásként értelmezte, szoros összefüggésben az államisággal. Ezen felfogás szerint csupán két nemzet létezett az általuk uralt királyság keretein belül: a magyar és a horvát, míg az ország más népeit csupán „nemzetiségeknek” tekintették. Ez utóbbiak jövőjét illetően a domináns magyar diskurzus úgy vélte, hogy a nemzetiségeket a magyar nemzet idővel asszimilálni fogja a jövőbeni jobbágyfelszabadítás és az állampolgári jogegyenlőség bevezetése következményeképp. E felfogás uralkodó maradt egészen az 1848-as forradalom idejéig; így míg az új magyar országgyűlés által hozott áprilisi törvények valóban bevezették az említett reformokat, államalkotó nemzetként a magyaron kívül egyetlen más közösséget sem ismertek el.²⁷

²⁵ Stourzh, 1985. 23.

²⁶ Stourzh., 1985. 53–56.

²⁷ Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nacionalizmus és nemzeteszme története*. Budapest: Osiris Kiadó, 2007. 35–64.

A hamarosan kirobbanó magyar szabadságharc során azonban a nemzetiségek közötti konfliktusok olyan súllyal jelentek meg, hogy a kapcsolódó tapasztalatok valamelyes sikerrel módosították ezt a merev álláspontot. Ennek következményeképp a magyar politikai elit az 1867-es kiegyezés után igyekezett engedményeket tenni az ország más etnikai közösségeinek. Így, bár az 1868-as nemzetiségi törvény továbbra is kizárólag a magyart ismerte el nemzetként a Habsburg Birodalom Lajtán inneni felében, a jogszabály az államközösséget olyan politikai entitásként kodifikálta, amelynek állampolgárai egyenlő jogokkal bírtak – nemzetiségüktől függetlenül. A törvény ugyanakkor igyekezett megteremteni az országban honos, nem-magyar nyelvek szabadabb használatának lehetőségét is. Ennek megfelelően a nemzetiségekhez tartozó egyének számára lehetővé vált anyanyelvük használata az oktatásban és az alsóbb szintű közigazgatásban; mi több, a szabad kulturális önszerveződés lehetősége is megnyílt előttük.²⁸ Fontos azonban megjegyezni, hogy a végül törvényerőre emelt állásponttal szemben a nemzetiségi elitek elsősorban az ún. kisebbségi javaslatot pártolták, amely a nemzetiségek kollektívumokként való hivatalos elismerését, valamint a közigazgatási rendszer nemzeti alapon történő reformját támogatták.²⁹

Mindezek alapján joggal tűnhet úgy az olvasó számára, hogy a Lajtán túli és a Lajtán inneni jogi tradíciók alapjaiban különböztek: míg az előbbi fejlődésvonala egy multinacionális közösség létrehozása felé mutatott, az utóbbi inkább a nemzetállamiság kialakítását tűzte ki végcélul. Nem kétséges azonban, hogy bár az 1867/68-as törvények az adott történeti struktúrákat újfajta nemzetfelfogásokkal próbálták meg összeegyeztetni, a nemzetiségi kérdést teljes egészében a Habsburg Monarchia egyik felében sem sikerült megoldani. A nem-domináns etnikumok szószólói a meglévónél szélesebb körű, kollektív jogokat követeltek a maguk számára, s távlati célként a birodalom föderalizálását tűzték ki maguk elé. Ez ugyanakkor további megoldandó kérdéseket vetett fel: a

²⁸ Gyurgyák, 2007. 65–78.

²⁹ Demeter Attila: Az 1868-as nemzetiségi törvény országgyűlési vitája. *Székegyföld*, 2013/12. 83–110.
<http://www.hargitakiado.ro/cikk.php?a=MjEyNA==>
(letöltés ideje: 2020. május 25.)

nemzeti közösségek egymástól való potenciális elszigetelődése ugyanis nemcsak az együttélés korabeli mintáit fenyegette, hanem a „nemzeti kisebbségek” létének kérdését is felvetette.³⁰ Fontos azonban leszögezni, hogy e fogalom használatával nemigen lehet a kialakult helyzetet jellemezni. Mint azt az olvasó látni fogja, a kortársak e fogalmat annak modern nemzeti és jogi értelmében még nem ismerték, ennek tükrében pedig nem is így használták.

3.2 „Nemzetiség” és „kisebbség” a Habsburg Monarchia jogfelfogásában

Az ausztriai jogi hagyomány mind a jogalkotásban, mind pedig az uralkodó közbeszédben nem a „kisebbség,” hanem a „nemzetiség” fogalmát használta. Ennek az az oka, hogy a kisebbség fogalma a nemzetállam eszméjéhez kapcsolódott. A „nemzeti kisebbségek” fogalmát nem ismerte sem a nemzetek feletti, sem a nem-nemzeti állam. A régi Ausztriát is, amely a nemzetek feletti állam iskolapéldája volt, nem „kisebbségek”, hanem néptörzsek (*Volksstämme*) alkották.³¹

A kisebbség szó azonban még ekkor is gyakran az elite mint kisebbségre vonatkozott, amely a többség felett uralkodik. A „kisebbség/többség uralmának” fogalma az elit uralma és liberális konstitucionalizmus többség-elve közötti ellentmondásra utalt.³² Az egykorúak úgy tartották, hogy mind a kisebbség, mind a többség uralmát legtökéletesebben a vétőjog bevezetése tudná ellensúlyozni, amely kiegyenlítené a (számszerű) többség és az (uralkodó vagy elnyomott) kisebbség közötti hatalmi egyenlőtlenséget.

³⁰ Stourzh., 1985. 15–16.

³¹ „Der Begriff der nationalen Minderheit gehört der Theorie des Nationalstaates an. Weder der übernationale, noch der nationale Staat kennen eigentlich nationale Minderheiten. Im alten Österreich, jenem Musterbeispiel eines übernationalen Staates (...) gab es nur verschiedene Volksstämme.” (Seipel 1925. 3). / „A nemzeti kisebbség fogalma a nemzetállam teóriájához tartozik. Tulajdonképpen sem a nemzetek feletti állam, sem a nemzetállam nem ismer nemzeti kisebbségeket. A régi Ausztriában, mely a nemzetek feletti állam mintapéldája volt, [...] csak különböző néptörzsek léteztek.”

³² Bottomore, Tom: *Élites and Society*. London – New York: Routledge, 1993 [1964]. 8.

A magyar „kisebbség” szó és azok a szókapcsolatok, amelyekben 1918 előtt az előfordult mennyiségi viszonyra és átmeneti állapotra utaltak. A 16. században például a „kisebbség” szó még egyfajta presztízsveszteséget jelentett, amely csorbítja a kárvallott erkölcsi értékét (*‘kisebbségére van’*). A magyar nyelvtörténeti szótár is ezt jelentést adja meg (*derogatio, igneminia, Abtragung, Abziehung, Nachteil, Schmach*).³³

A 19. században egy konkrét döntéshelyzetben „maradt kisebbségben” az egyik vagy másik fél. A vizsgált szövegekben a kisebbségben vagy többségben lenni kifejezés általában együtt szerepelt politikai, katonai vagy felekezeti szövegösszefüggésben, és arra vonatkozott, hogy egy konfliktusos helyzetben melyik fél kerekedett felül. Czuczor és Fogarasi 1865-ös magyar értelmező szótára a „kisebbség” szó mennyiségi, számarányt kifejező jelentését adta meg, azaz hogy valami egy másik valaminél kevesebb részből áll: „Bizonyos mennyiségnek, mekkoraságnak azon viszonyos állapota, melynél fogva egy másikhoz mérve kevesebb részekből áll.”³⁴ A szótár a kisebbség szó használatára azt a példát hozta, amikor egy párt „kisebbségben marad” például egy törvényjavaslat beterjesztése alkalmával: „Az indítványozó pártja kisebbségben maradt, azaz többen voltak az ellenpártiak.”³⁵

A 19. században mennyiségi viszonzószóként használták a „kisebbség” terminust nemzeti vagy felekezeti kontextusban is. A „kisebbség” elsősorban mennyiségi jelzős szó szerkezetekben jelenik meg mint főnév, például *nagy többség, roppant többség*³⁶ vagy a *csekély kisebbség, kis minoritás*.³⁷

A régi felfogással párhuzamosan a 19. század második felében egyre több olyan újságcikk és politikai pamflet jelent meg a nemzeti

³³ Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond (szerk.): Magyar nyelvtörténeti szótár. Második kötet. Budapest: Hornyánszki Viktor Akadémiai Könyvkereskedése.

³⁴ Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára*. Harmadik kötet. Pest: Mich Gusztáv Magyar Akadémiai Nyomdász, 1865. 848–849.

³⁵ Czuczor – Fogarasi, 1865. 848–849.

³⁶ „Ezt az ellenzék ügyesen tudta felhasználni s a sok kör, egyenlőségi és más társaságok lármás segítségével a vezetőnek annyira imponált, hogy a roppant többség ellen majdnem mindig a kisebbség akarata győzött.” Szokoly Viktor (szerk.): Mészáros Lázár emlékiratai 1848. 2. kötet. Pest: Ráth Mór, 1867. 78.

³⁷ „Kossuth mégis egy kis minoritás által befolyásolni hagyta magát.” Szokoly, 1967. 1. 187.

egyenjogúság és szabadság, illetve a nemzetiségi arányok témájában, amelyekben egy közigazgatási területen valamely nemzetiség kisebbségben volt, és ez konfliktusokhoz vezetett. Az 1860-as években a nemzetiségi kérdés viszonylatában is meg-megjelent a többség és kisebbség szó. Ezekben a szövegekben érhetjük tetten először a „nemzeti kisebbség” 1918 utáni fogalmának a gondolati magját.

A politikus, író Eötvös József a zsidó emancipációról szóló politikai pamfletjében például így ír: „... itt hol az egész nép az, melly egy kis más vallású kisebbség’ ellenében kiváltságokkal bír”.³⁸ A fenti idézet amiatt is izgalmas, mert Eötvös nem parlamenti kontextusban használja a kisebbség szót, hanem szociológiai, azaz demográfiai-statisztikai értelemben.³⁹ Ha valaki egy terület vagy közigazgatási egység vonatkozásában „maradt kisebbségben”, az már nem ideiglenes állapotra utalt, amely egy következő döntéshelyzetben megváltoztatható. Egy ilyen csoportnak és tagjainak a kisebbségi helyzete állandósult.

A publicista Szeremlei Samu például a következőképpen fogalmaz, amikor az 1848. május 13-í karlócai szerb népgyűlésről szólva a szerbek 1790-es autonómiakövetelésének jogosságát taglalja: „Egyébiránt a törökök által a kossovoi csatában (1498.)⁴⁰ megsemmisített nagy szerb birodalom, s a hajdani önálló nemzetiség reminiscentiái már régebben is indított arra egyes magyarországi szerbeket, hogy itt nekik, bár azon a részen, a hol lagnak, szétszórva, s a többi népfajokhoz mérve kisebbségben vannak, független szerb vajdaságot kellene alakítaniok.”⁴¹ Itt most nem célunk a szerb

³⁸ Eötvös József: A „zsidók” emancipációja. *Budapesti Szemle*, 1840 (2), 155.

³⁹ Gleason a kisebbség 20. századi amerikai értelmezéséről írott cikkében megkülönbözteti a fogalom szociológiai és nem-szociológiai jelentését. A nem-szociológiai jelentés alatt azt érti, amikor például a „kisebbség” egy kiskorú személyre vonatkozik, vagy amikor politikai értelemben használják a szót, mint amikor például egy párt számszerű kisebbségben van vagy marad. Gleason értelmezésében a szociológiai kisebbségfogalom olyan „analitikus kategória, amely a nemzetnél kisebb kulturális közösségekre utal”, amelyek valóságosságát jóllehet elismerjük, de nem tartjuk őket „nemzetnek”. Gleason, Philip: *Minorities (Almost) All: The Minority Concept in American Social Thought. America Quarterly*, 43, 1991. DOI: 10.2307/2713109. 392–424.

⁴⁰ Nyomdahiba az eredeti szövegben. A „második rigómezei csata” 1448-ban volt.

⁴¹ Szeremlei Samu: *Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről*. 1. Pest: Emich Gusztáv, 1867. 93

autonómia melletti érvrendszerek tüzetes vizsgálata, témánk szempontjából csupán két aspektust emelnénk ki a fenti idézetből. Egyrészt azt, hogy Szeremlei értelmezésében a szerbek nem etnikai csoportként kértek maguknak egyéni jogokat vagy autonómiát, hanem régi önálló államiságukra hivatkozva, ez pedig összeeseng azzal, ahogyan Duka Zólyomi értelmezte a lengyeleknek adott jogok indoklását a bécsi kongresszus esetében.

Másrészt figyelemre méltó Szeremlei megfogalmazása. Itt a „kisebbség” még a számarányra vonatkozott. Arra, amit a mai olvasó kisebbségnek nevezne, a szerző következetesen a népfaj vagy néptörzs kifejezést használta: „szétszórva, s a többi népfajokhoz mérve kisebbségben vannak”. Véleményünk szerint az 1918 utáni kisebbségfogalmat tekinthetjük szinekdochének, ugyanis a számarány részletes leírását sűríti egyetlen szóba.⁴² Az olyan szószerkezetek, mint a „kisebbségi jogok”, a „kisebbségvédelem” vagy a „kisebbségi kérdés” csak azután váltak elgondolhatóvá, hogy a kisebbségnek ez az új, jelentéstömörítő értelme meghonosodott. Ezekben a „kisebbség” szó szintaktikai szerepe is megváltozott: már nem főnév, hanem módosító jelző.

Az adott területeken kisebbségbe szoruló nemzetiségek ügye nem került el a korabeli törvényhozás figyelmét. A Monarchia Lajtán túli részeinek újfajta jogállását szabályzó decemberi alkotmány 19. cikkelye nyomós okból szavatolta az őshonos népességek jogát az anyanyelvi oktatáshoz, kifejezetten megtiltva a más nyelven történő oktatás bármiféle kényszerét. Valójában ez a cseh örökös tartományok német képviselőinek tett engedmény volt, akik attól tartottak, hogy utóbb kénytelenek lesznek alkalmazkodni a koronabirtokok többségi cseh lakosságának nyelvéhez és kultúrájához.⁴³

Az ún. „nemzeti kisebbségek” fogalmának mind gyakoribb eseti feltűnése a politikai irodalomban újfajta érdeklődést jelzett a különböző nyelvi, etnikai, vagy akár vallási csoportok kérdésköre iránt. Adolf Fischhof, a 19. század Lajtántúli politikai elitjének egyik befolyásos közéleti alakja maga is a kérdés tisztázásán munkálkodott.

⁴² Azaz olyan beszédalakzat, melyben a rész az egészre utal, vagy az egész a részre. Esetünkben a „szerb kisebbség” sűrítien magába az „egyes magyarországi szerbek (...) bár azon a részen, a hol laknak, szétszórva, s a többi népfajokhoz mérve kisebbségben vannak” leírást.

⁴³ Stourzh, 1985. 26.

A korabeli ausztriai német liberális eszmékkel egybehangzóan Fischhof azon az állásponton volt, hogy a szlávokkal szemben továbbra is érvényt kell szerezni a német kultúrfölény és a civilizációs küldetés eszméinek. Ugyanakkor Fischhof a Habsburg Birodalom föderalizálását ajánlotta kortársainak azon nemzeti konfliktusok feloldása végett, amelyek szorosan összefüggöttek a birodalom nemzeti sokszínűségével.⁴⁴

Ezzel összefüggésben a „kisebbség” (*Minorität*) fogalma mennyiségi és viszonyosként egyaránt sűrűn felbukkant Fischhof *Österreich und die Bürgschaften seines Bestandes* című, 1869-ben megjelent könyvében. Így például a szerző párhuzamot vont a nemzeti és a politikai kisebbségek jogállása között, azzal érvelve, hogy mindkettő védelmet érdemel a többség (*Majorität*) elnyomásával szemben. A kisebbség Fischhof könyvében azonban nemcsak az elnyomás tárgyaként jelent meg, hanem az elnyomó szerepében is – a politikus ilyen minőségben bírálta a helyi német és olasz kisebbség uralmát a szláv többség felett Csehország, Morvaország, Dalmácia és a Tengermellék tartományaiban. A szerző arra a megállapításra jutott, hogy a nemzetiségi csoportok vétőjogának bevezetése elejét tudta volna venni a hatalmi önkénynek a közigazgatás és törvényhozás terén. Fischhof azonban nem hozakodott elő a kisebbségi közösségek különálló jogi entitásként való intézményesítésével.⁴⁵ Érdekes adalék, hogy magyarul a „nemzeti kisebbség” szóösszetétel először egy Fischhof művét ismertető szemlében jelent meg.⁴⁶ A könyv témája iránti érdeklődés és a „nemzeti kisebbség” tükörfordítása egyaránt azt jelzi, hogy a „nemzeti kisebbségek” kérdése a Monarchia magyar felében is aktuális volt, jóllehet a kérdés fogalmi megragadása még váratott magára.

⁴⁴ Reifowitz, Ian: Threads Intertwined: German National Egoism and Liberalism in Adolf Fischhof's Vision for Austria. *Nationalities Papers*, 2001, Vol. 29, No. 3–4. 441–442.

⁴⁵ Fischhof, Adolf: *Oesterreich und die Bürgschaften seines Bestandes*. Wien: Wallishäuser'sche Buchhandlung 1869. 70., 185–186. és 196.

⁴⁶ „A foederatio hozandó be, s a nemzeti kisebbségek oltalmára bizonyos tartományok számára egy nemzetiségi törvény alkotandó, a mely a nemzetiségeknek biztosítsa a teljes egyenjogosságot, a mi az iskolát, egyházat, közigazgatást, igazságszolgáltatást s a törvényhozást illeti.” B[ródy] Zs[igmond]: [Cím nélkül]. *Pesti Napló*, 1869. 20 (282). 1–2.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc tapasztalataitól indítva Eötvös József könyvet írt Ausztria nemzetiségeinek egyenjogúsításáról. Arra kereste a választ, hogyan lehet összeegyeztetni a nemzeti egyenjogúsítás princípiumát a szabadság és egyenlőség elvével. A nacionalizmus ugyanis nem egyenlőségre, hanem egyeduralomra és szeparatizmusra tör: a többség elve abszolutizmushoz vezet, a nemzetiségeknek biztosított csoportjogok pedig az egyén szabadságának és egyenlőségének elvéről való lemondást jelentették a liberális gondolkodó számára.⁴⁷ Egy olyan többnemzetiségű államban, mint amilyen a Habsburg Monarchia, a népfenség demokratikus elvén nyugvó nemzeti igény nem volt összeegyeztethető a többség elvével.⁴⁸ Ha a nemzetiségi elvet következetesen érvényre akarnák juttatni, az a Monarchia széteséséhez vezetne, ugyanis a nemzetiség fogalma (Eötvös szóhasználatában a *néptörzs*) szükségszerűen egybe kell essen az állam fogalmával. Még ha a Monarchia minden nemzetisége saját

⁴⁷ „Entweder man erkennt die absolute Souverainität der Majoritäten an, und dann wird diese Majorität – eben in solchen Zeiten wo nationale Bestrebungen bestehen – seine Macht zur Unterdrückung jeder in der Minderheit befindlichen Nationalität gebrauchen, bis der Begriff des Staates mit dem des Volkstammes identisch geworden ist . Oder man erkennt die absolute Souverainität der Majorität nicht an, und stellt für jede einzelne Nationalität gewisse unveräußerliche Rechte fest, welche außer dem Gebietskreise der Souverainität liegen und dem Augenblicke, als man dieses gethan, hat man auch die Idee der Gleichheit und Freiheit – beide Begriffe immer in jenem Sinne verstanden, den man ihnen jetzt beilegt, aufgegeben” (Eötvös, József: *Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Österreich*. Pest: Hartleben Verlag, 1850. 30). https://reader.digitale-sammlungen.de//de/fs1/object/display/bsb10009437_00005.html (letöltés ideje: 2020. május 14.)

/,„Vagy elismerjük a többségek abszolút szuverenitását, és akkor ez a többség a hatalmát – különösen az olyan időkben, amikor jellemzőek a nemzeti törekvések – minden kisebbségben lévő nemzetiség elnyomására fogja használni, egészen addig, amíg az állam fogalma meg nem egyezik a néptörzs fogalmával. Vagy nem ismerjük el a többség abszolút szuverenitását, és minden egyes kisebbségnek bizonyos elidegeníthetetlen jogokat biztosítunk, melyek a szuverenitás területén kívül esnek, s abban a pillanatban, amikor ezt megtettük, a szabadság és egyenlőség eszméjét is – mindkét fogalom alatt azt értve, amit ma értenek rajta – feladtuk.”

⁴⁸ Gángó Gábor: Eötvös József Ausztria nemzetiségeinek egyenjogúsításáról című röpirata és 1848–49 nemzetiségi mozgalmainak néhány aspektusa. *Századok*, 1998. 132(2). 377–382.

nemzetállamot hozhatna is létre, a többségi elv nem oldhatná meg a nemzetiségi kérdést azokon a területeken, amelyek két vagy annál több nemzetiség él együtt, és egyik nemzetiség sem alkot abszolút többséget.⁴⁹

1865-ben Eötvös már a többségi vagy kisebbségi-nemzetiségi elv helyett a konszenzusos megoldást javasolta, és a tartományok és községek autonómiája mellett kardoskodott.⁵⁰ Az önálló tartományok korlátoznák az állam hatalmát. Elemzésének jelentősége abban áll, hogy az elsők között ismerte fel, mennyire bonyolult és ellentmondásos a közigazgatási területek, a népszuverenitás (mint a többség uralma) és a nacionalizmus közötti kapcsolat. Eötvös megoldásjavaslata olyan középkori eljárásokból merített ihletet, amelyek egy adott területnek a felekezeti sokszínűségéből származó problémáit kívánták megoldani. Eötvös azonban, ahogyan kortársainak többsége is, egyértelműen tisztában volt a vallás és a nemzetiség közötti különbséggel. Javaslata abból a nézetből táplálkozott, hogy a nemzetiségek jogát nem a népszuverenitás elvéből kell levezetni, hanem maguknak a közösségeknek az elidegeníthetetlen jogaiból. A nemzetiségi jogokat függetleníteni kell a többség akaratától, állította Eötvös, és azokra mint alapjogokra kell tekinteni.⁵¹

⁴⁹ L. Eötvös, 1850. 7. fejezet (*Das Prinzip der Gleichberechtigung aller Nationalitäten kann in der österreichischen Monarchie nie vollkommen durchgeführt werden*).

<https://archive.org/stream/ueberdiegleichb00etgoog#page/n15/mode/2up/search/nationalitäten>. (letöltés ideje: 2020. május 12.) Magyarul: „Soha nem valószínű, hogy tökéletesen az osztrák birodalomban a nemzetiségek egyenjogúsításának elve.” L. Gángó Gábor (szerk.): *A kincset csak fáradtsággal hozhatjuk napvilágra. Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára*. Budapest: Eötvös József Collegium, 2013. 183–196.

⁵⁰ Demeter M. Attila: Politikai nemzet versus nemzetiség – 1848, 1861, 1868. Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában. In: Hörcher Ferenc – Lajtai Mátyás – Mester Béla (szerk.): *Magyar történelmi emlékek. Értekezések. Tanulmányok a nacionalizmus kultúrtörténetéből*. 2. Budapest: MTA, 2016. 238–260.

⁵¹ „...oder man erkennt die absolute Suveränität der Majorität nicht an und stellt für jede einzelne Nationalität gewisse unveräußerliche Rechte fest, welche außer dem Gebietskreise dieser Suveränität liegen.” Joseph von Eötvös: *Der Einfluss der herrschenden Ideen des 19. Jahrhunderts auf den Staat*, I. Teil, 57.

https://reader.digitalesammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10768900_00005.html (letöltés ideje: 2020. május 14.)

1898-ban Georg Jellinek, a Heidelbergi Egyetem Közjogi és Nemzetközi Jogi fakultásának professzora a bécsi Jogász Társaság ülésén előadást tartott a kisebbségi jogokról, *Das Recht der Minoritäten* (A kisebbségek joga) címmel, amelyben a demokratikus többségelv hátulütőinek ellenszerét kereste.⁵² Előadásában Jellinek a kisebbség és a többség szerepét kizárólag a törvényhozó testületek (*gesetzgebende Collegien*) kontextusában vizsgálta, tehát parlamenti értelemben, nem pedig a teljes társadalomra vonatkozóan, a nemzetiségi csoportok arányára egy adott területen. A nemzetiségi kérdés azonban Jellinek előadásába is beszüremkedett. Mivel a többségi elv a tülerő hallgatolagos elismerése és jellemzően a tömegek zsarnokságához vezet, egyedül a „kisebbségi jogok” ellensúlyozhatják a modern demokráciák olyan eltorzulásait, mint a társadalom eltömegesedése és az egyéniség eltűnése. A „kisebbségi jogok” gondolatát az a vágy szülte, folytatta, hogy elejét vegyék a nemzeti, vallási és társadalmi csoportok közötti ellenőrizhetetlen viszályoknak.⁵³

Az alapjogokra (*leges fundamentales*) Jellinek is nagy hangsúlyt fektetett. Az alapjogok a 16. században szentnek és sérthetetlennek számítottak, amelyeken még az uralkodónak sem volt hatalma módosítani.⁵⁴ A (parlamenti) kisebbség védelmének gondolata arra a meggyőződésre támaszkodott, hogy a társadalom építménye ténylegesen egy társadalmi szerződésben lefektetett alapvető törvényen nyugszik. A 19. század végére ez a vallási és természetjogi hagyományban gyökerező meggyőződés az alkotmány módosítását korlátozó rendelkezések gyakorlatává módosult.⁵⁵ A természetjogi tradíció alaptétele, hogy minden nemzet egységes (*einheitlich*) és minden egyén egyenértékű (*gleichwertig*). Ennek megfelelően

⁵² Jellinek, Georg: *Das Recht der Minoritäten*. Wien: Alfred Höder, 1898. 43.

⁵³ Jellinek, 1898. 1.

⁵⁴ A 17. században Hobbes összekapcsolata az alapvető jogok fogalmát a társadalmi szerződés elméletével (Hobbes szerint ez utóbbi a társadalom létjogosultságának az alapja). Az angol levellerek szintén kidolgoztak egy alkotmányt, amely tartalmazott olyan alapvető jogokat, amelyeken a parlament nem változtathatott. A kontinentális hagyományban Chr. Wolff hangsúlyozta az alapvető jogok jelentőségét a törvényhozó hatalom korlátozására. Az amerikai alkotmányos tradíció az ún. Alapokmányt (Fundamental Orders) tekinti az első alkotmánynak. L. Jellinek, 1898. 7, 18)

⁵⁵ Uo. 18.

Jellinek és kortársai úgy tartották, hogy a kisebbségek jogai addig terjednek, ameddig az egyének jogai.

A többségi elv bírálata jellemzően olyan államokban és történelmi helyzetekben fogalmazódott meg, amelyekben súlyos belviszályok voltak, mint például a harmincéves háború utáni Németországban.⁵⁶ Ott, ahol hiányzott a belső egység, a többség elve (*Majorisierung*) könnyen a 'brutalizálódás' képét ölthette magára. Hogy az egyszerű többség uralmát megakadályozzák, az egymással szemben álló politikai pártok bevezették a kuriális szavazatot és az *amicabilis compositio* intézményét. Ez olyan döntéshozatalt jelentett, amely a két egyenlő súllyal rendelkező párt közötti kiegyezésen alapult.⁵⁷ A felekezeti konfliktusok megoldásának analógiájára Jellinek a kisebbségek védelme mellett kardoskodott akár a nemzetiségi kiváltságok jogerőre emelésével is. Élesen bírálta a többségi elv alapjául szolgáló gondolatot, amely szerint minden egyén ténylegesen és eredendően egyenlő lenne (*Gleichheit*).⁵⁸

Jellinek úgy képzelte, hogy a jövőben a kisebbségi jogokat a kisebbségeket képviselő intézmények gyakorolják majd. Különbséget tett a számbeli (mennyiségi és viszonylagos), illetve az állandó „minőségbeli” (alá- vagy fölérendelt helyzetben levő) kisebbségek között. A minőségbeli kisebbségeket felfogása szerint valamely belső kohéziós erő tartja össze, amilyen például a vallási vagy nemzeti elköteleződés. Jellinek úgy gondolta, hogy mivel minden kisebbség helyzete egyedi, a kisebbség védelmének módját mindig az adott

⁵⁶ Uo. 27.

⁵⁷ Jellinek itt hazabeszél. Az előadásban később azzal a javasattal állt elő, hogy mivel a németek Ausztriában a szláv népességgel szembe számszerű kisebbségbe kerültek, az volna helyénvaló, ha a Reichsratban egy Corpus Germanorum-ot hoznának létre, amely megakadályozná azt, hogy a német képviselők által előterjesztett javaslatokat leszavazzák. (Uo. 29.)

⁵⁸ Jellinek a kisebbségi jogérvényesítésre változatos példákat hoz fel. Ausztriában például erre több gyakorlat is létezett: a nyelvi jogok biztosítása, a többnyelvű közigazgatási egységek „kikerekítése” (*Abgrenzung*), a nemzetiségi bíróságok felállítása, a közigazgatás és az önkormányzatok nemzetiségi szekcióinak létrehozása és nemzetiségi kúriák felállítása az államtanácon belül. (Uo. 30–31.) Jellinek angliai és amerikai példákat is megemlít. Az amerikai John C. Calhoun a kisebbségi jogok biztosítékát a vétőjogban és a kompromisszumos megegyezésben látta, az angol Henry Sumner Maine az obstrukciót tartotta megfelelő megoldásnak. (Uo. 34–35)

helyzetnek megfelelően kell kidolgozni.⁵⁹ A kisebbségi jogérvényesítés leghatékonyabb eszköze szerinte a vétőjog.

Meg kell azonban jegyezni, hogy Eötvös és Jellinek nem pusztán elméleti érdeklődéssel vizsgálta a „többség zsarnokságának” veszélyeit. Mindketten olyan „domináns nemzet” tagjai voltak, amely számszerű kisebbségben volt saját államában a többi nemzetiséghez képest. Ugyanakkor a fenti példákól az is látszik, hogy majdhogynem azonos premisszákból építkezve mennyire eltérő következtetésre jutottak a jogtudósok a Monarchia két felében. Természetesen nem hanyagolható el a két gondolkodó munkássága között eltelt fél évszázad sem. Az azonban elmondható, hogy a német nyelvű ausztriai jogi irodalom a 19. század közepétől kezdve fel tudott sorakoztatni érveket a nemzetiségi jogok kollektív értelmezése mellett. A Monarchia magyar felében az ilyen érvelés inkább a nemzetiségi politikai írókra volt jellemző.

Az ausztro-marxista Otto Bauer *A szociáldemokrácia és a nemzetiségi kérdés (Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage, 1907)* című híres könyvében szintén a szóban forgó kérdés tárgyalására vállalkozott. Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni azt, hogy Ausztriában a korabeli szociáldemokrácia kiélezett versenyt folytatott a nemzeti mozgalmakkal. A nemzeti és az osztályalapú identitások egyrészt egymás riválisaiként jelentek meg a politikai színtéren, másrészt viszont a nemzeti konfliktusok képesek voltak belülről megbontani a munkásmozgalom egységét. A német és cseh küldöttek között már Ausztria Szociáldemokrata Pártjának 1891-es kongresszusán nyílt ellentét támadt, alig négy évvel a politikai szervezet megalapítása után. A szláv képviselők követeléseinek engedve a párt végül nemzeti tagozatok mentén szervezte újjá magát, s brnói (brünni) kongresszusán, 1899-ben kiáltványban követelte a Habsburg Monarchia területi szerkezetének nemzeti alapokon történő reformját.⁶⁰ Mindazonáltal már a föderatív átalakulás gondolata is szükségképp kihívást jelentett egy etnikailag rendkívül vegyes birodalomban – kiváltképpen az egyes tartományokon belül „kisebbségi helyzetben lévő” nemzetiségek számára. Bauer könyve a legismertebb és a legnagyobb hatású munka volt az ausztriai

⁵⁹ Uo. 39.

⁶⁰ Knapp, Vincent J.: *Austrian Social Democracy 1881–1914*. Rowman & Littlefield, 1981. 82–95.

szocialista szerzők azon műveinek sorában, amelyek e kérdést vitatták meg: a szerző javaslatai nagyban hozzájárultak a problémakör újragondolásához.

A nemzetek közötti konfliktusok okait elemezve a szocialista politikus kiemelte a „nemzeti kisebbségek” (*nationale Minderheiten* avagy *nationale Minoritäten*) problémáját, mint a birodalom nemzetiségei közötti konfliktus egyik fő tényezőjét. Mivel a Habsburg Monarchia rendkívül kevert népessége etnikai alapon szétválaszthatatlannak tűnt, Bauer eleve elvetette a nemzeti kérdés területi elven (*Territorialprinzip*) való megoldásának lehetőségét. Ezzel szemben a birodalom személyi alapon (*Personalitätprinzip*) történő átalakítását pártolta. Ennek nyomán olyan önszerveződő nemzeti közösségeket képzelt el, amelyek jogi személyekként funkcionáltak volna a birodalomban, s amelyek önállóan rendelkeztek volna saját közigazgatási és kulturális ügyeik felett. A szociáldemokrata gondolkodó szerint elengedhetetlen lett volna az is, hogy az egyes területek nemzeti kisebbségei autonóm politikai testületekké váljanak (*öffentlich-rechtliche Körperschaften*).⁶¹ A reform célja éppen az lett volna, hogy a „kisebbségek” ugyanolyan jogokat élvezzenek, mint a többségi népségek – ez pedig végett vetett volna az interetnikus viszályoknak. Bauer a nemzeti kisebbségeket tehát olyan csoportokként értelmezte, amelyeket a törvényhozásnak a jövőben megkülönböztetett jogokkal kellett volna felruháznia.

Nem Bauer volt az első olyan politikus, aki e gondolatokat felvetette – mind a területi, mind a személyi elvű megoldások (vagy ezek esetleges keverékei) feltűntek már a korábbi, a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos szociáldemokrata javaslatokban, vagy a szintén a párt táborához tartozó Karl Renner nagyhatású munkáiban is.⁶² Ám Bauer gondolatai már előrevetítették a nemzeti kisebbség jogi fogalmának feltűnését abban a térségben, amely az I. világháború kitörésével csakhamar nagy változásokat ért meg.

⁶¹ Bauer, Otto: *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*. Wien: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung Ignaz Brand, 1907. 222., 294., 314. és 460.

⁶² Knapp, 1981. 94–98.

4.1. A nemzeti kisebbség fogalma a többnemzetiségű ausztriai Reichsrat vitáiban (1917–1918)

Ausztria kormányai a különböző nemzeti közösségek bonyolult kapcsolatrendszerét 1914 nyaráig a „nemzetiségek egyenjogúságának” (*Gleichberichtigung der Nationalitäten*) elve alapján kívánták kezelni.⁶³ Ez az elv több esetben valóban működőképesnek bizonyult; így például a különféle etnikai csoportok mind nagyobb arányban juthattak képviselőkhöz a birodalmi tanács törvényhozó testületében a választójog egymást követő reformjai révén. Ugyanakkor ez azt is jelentette, hogy a nemzeti konfliktusok súlyos problémája megjelent a birodalmi tanácson belül is – ami a *Reichsrat* törvényhozó munkáját nemegyszer hosszabb időre lehetetlenné tette. Emiatt az I. világháború kitörésekor I. Ferenc József császár a birodalmi tanács üléséhez uralkodói jogaival élve felfüggesztette. A testületet csak közel három év múlva, 1917 tavaszán utódja, I. Károly császár (a magyar trónon: IV. Károly király) hívta újra össze. Az új uralkodó ugyanis égető szükségét látta a reformoknak és a politikai liberalizációnak. Nem véletlenül: Károly monarchiája a háborús terhek nyomása alatt és a februári orosz forradalom hatására igencsak nehéz helyzetbe került.⁶⁴

Ennek következtében az ausztriai nemzetiségi pártok képviselői 1917. május 30-ától ismét hangot adhattak aggályaiknak a nemzeti és a birodalmi ügyek állását illetően a *Reichsrat*-ban. Az itt elhangzott beszédek egyik kulcsfogalma a „népek önrendelkezési joga” (*Selbstbestimmungsrecht der Völker*) volt, amely az orosz forradalom hatására vált világszerte népszerűvé.⁶⁵ A szláv nemzetiségek pártjai és az osztrák-német szociáldemokraták a *Reichsrat* vitái során a nemzeti önrendelkezésre a jövő demokráciájának alapelveként hivatkoztak, s emellett érveltek, hogy az elv érvényesítését a választópolgárok ezzel

⁶³ Stourzh, 1985. 8–9.

⁶⁴ Rumpler, Helmut: Die Todeskrise Cisleitheniens 1911–1918. Vom Primat der Innenpolitik zum Primat der Kriegentscheidung. In: Helmut, Rumpler (ed.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. 1. Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2016. 1168–1169.

⁶⁵ Manela, Erez: *The Wilsonian Moment*. Oxford Studies in International History. Oxford University Press, 2009. 37.

megegyező akarata teszi szükségessé.⁶⁶ Mindennek jegyében e politikusok területi alapú nemzeti autonómiát (*national-territoriale Autonomie*) követeltek a nemzetiségek számára, valamint a Habsburg Monarchia föderális állammá való alakítását tűzték ki célul.⁶⁷

Azok, akik ezt az álláspontot képviselték, úgy ítélték meg, hogy a reformok legfőbb akadálya a központosítást (*Zentralismus*) erőltető kormányzati politika és a Monarchián belül számszerű kisebbségben lévő német pártok elnyomó uralma volt. Álláspontjuk szerint az uralkodó kisebbség semmibe vette a többséget alkotó nemzeti csoportok akarátát, és élesen szembement azzal a korszellemmel (*Zeitgeist*), amely a februári orosz forradalmat is győzelemre segítette. „E mostani idők nem a kisebbségi hegemoniának kedveznek. Aki a korszellemmel dacolva továbbra is fenn kívánja tartani a kisebbségi hegemoniát, nem érti meg ezen új és nagy korszak szavát, és e világméretű, általános mozgalom el fogja sodorni, bármit is próbál tenni ellene.” – adott hangot nézeteinek a cseh agrárpolitikus, František Udržal 1917. július 6-ai beszédében, az ausztriai német nemzeti karakter és politikai irányvonal elnyomó jellegét kárhóztatva.⁶⁸ Így a kisebbség ismét minőségbeli fogalomként tűnt fel a demokráciáért vívott harc jegyében. Mindazok, akik a kifejezést használták, egy számszerűen kisebb nemzeti csoport aránytalan mértékű, zsarnoki túlhatalmát kívánták leleplezni a többség felett. Ennek ellenszereként a demokratikus szellemiség jegyében e politikusok valóban egyenlő jogokkal és hatalommal kívánták felruházni a birodalmat lakó nemzetiségeket. A „kisebbség” szó ebben

⁶⁶ Az ifjú cseh képviselő, Adolf Stránský beszéde. *Reichsrat*. 4. Sitzung der XXII. Session am 12. Juni 1917, In: Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Österreichischen Reichsrates: (Wien 1907–1914). 135.

⁶⁷ Az Ukrán Nemzeti Demokrata Párt képviselője, Eugen Petruszewycz beszéde. *Reichsrat*. 8. Sitzung der XXII. Session am 16. Juni 1917. In: Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Österreichischen Reichsrates: (Wien 1907–1914). 374.

⁶⁸ „Für die Hegemonie der Minoritäten ist die jetzige Zeit nicht. Wer noch die Hegemonie der Minoritäten zu halten trachtet, der verkündigt sich an dem Geiste der Zeit, der versteht nicht die große Zeit und wird von der großen allgemeinem Weltströmung zermalmt; da kann er machen, was er will.” 15. Sitzung der XXII. Session am 6. Juli 1917. In: Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Österreichischen Reichsrates: (Wien 1907–1914). 690.

a tekintetben megőrizte eredeti, az aktuális politikai viszonyokhoz kapcsolódó jelentését.

A fogalom azonban csakhamar új tartalmat kapott Kelet-Európa térképének megváltozásával. 1917 novemberében a bolsevikok radikális marxista csoportja megdöntötte az Ideiglenes Kormány uralmát Oroszországban. Lenin és elvtársai egy új forradalom győzelmét hirdették, fennen hangoztatva a nemzeti önrendelkezés szükségességét. A bolsevikok ugyanis ennek révén kívántak támogatást szerezni a forradalom ügyének Oroszország nemzetiségeitől és a birodalmi világ alávetett népeitől.⁶⁹ Maguk a bolsevikok az önrendelkezés elvét mint a nemzeti függetlenséghez és a nemzetiségek elszakadáshoz való jogaként interpretálták a felettük uralkodó birodalmaktól.⁷⁰

A központi hatalmak – Németország és a vele szövetséges Habsburg Monarchia – úgyszintén hangzatos érvként támaszkodtak e fogalomra az Orosz Birodalom periferiáin élő népek függetlenségével kapcsolatban. Oroszország megrendült stabilitása, majd a pusztító polgárháborúba való alámerülése miatt Németország és Ausztria-Magyarország a bolsevikokkal történő béketárgyalások során magabiztosan uralták a politikai színpadot. A központi hatalmak így fogadtathattak el végül egy számukra kedvező, az orosz félre nézve ellenben roppant hátrányos egyezséget Breszt-Litovszkban.⁷¹ Mindennek következtében Kelet-Európában új nemzetállamok tűntek fel. Ezek egyike az Ukrán Népköztársaság volt, amely a cári Oroszországtól etnikailag fölöttébb vegyes népességet örökölt. 1918 januárjában az ukrán parlament, a *Rada* a különböző etnikai csoportokat jogi entitásként ismerte el, s azokat felruházta a személyi alapon működő nemzeti autonómia jogával.⁷²

⁶⁹ Unterberger, Betty Miller: *The United States, Revolutionary Russia, and the Rise of Czechoslovakia*. Foreign Relations and the Presidency, 4. Texas A&M University Press, 2000. 83–84.

⁷⁰ Tarr, Zoltan: *Ethnicity, Nationality, and Nationalism in Early Austrian-Hungarian Social Science*. In: Marcus, Judith (ed.): *Surviving the Twentieth Century: Social Philosophy from the Frankfurt School to the Columbia Faculty*. Transaction Publishers, 1999. 101.

⁷¹ Chernev, Borislav: *The Brest-Litovsk Moment: Self-Determination Discourse in Eastern Europe before Wilsonianism*. *Diplomacy & Statecraft*, September 2011. 373. és 379.

⁷² Magocsi, Paul Robert: *The History of Ukraine: the Land and its Peoples*. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 2010. 536.

1918. január 22-én az ausztriai ukrán képviselők egy csoportja aggályait fejezte ki a Habsburg Monarchiának az ukrán nemzetállam ügyeibe történő beavatkozásával kapcsolatban. Csoportjuk ez ügyben interpellálta Ausztria kormányát, felszólalásukban többször megemlítve a nemzeti kisebbségek kérdéskörét:

„Mivel magyarázza Ausztria kormánya, hogy Czernin gróf oly kitüntető figyelmet szentelt az ukrainai lengyel kisebbség védelmének az Ukrán Köztársaság küldötteivel folytatott tárgyalásain? Holott a kormány nyilván maga is jól tudja, hogy a lengyel kisebbség igenis képviselve van az ukrán kormányban, miképpen azt is, hogy az eltűnőfélben lévő lengyel kisebbség az Ukrán Köztársaságban teljeskörű autonómiát élvez. Eközben Kelet-Galícia őshonos ukrán népessége – amely nemhogy nem kisebbség e tartományban, hanem túlnyomó többség! – semmiféle befolyással nem bír bécsi kormányunk politikájára nézve, sőt, a helyi ukrán népesség védtelenül teljes mértékben ki van szolgáltatva a létszámában jelentéktelen lengyel kisebbség önkényének.”⁷³

Az ukrán képviselők felszólalása alapvetően egy régi, sérelmi alapú politikát követett, ám meglehetősen modern elemek is feltűntek benne. A rutén politikusok ugyanis már régóta kifogásolták a lengyel nemesség uralmát Galícia tartománya felett, amelynek keleti részeit nagyobb részén éppen az általuk képviselt népesség lakta. Emiatt úgy vélték, hogy az Ausztriában uralkodó nemzetiségi egyenjogúság elve nagyon is sérült azzal, hogy 1868-ban a lengyel elit uralmat nyert a

⁷³ „Ist die Regierung bereit, aufzuklären, weshalb Graf Czernin bei den Friedensverhandlungen mit den Bevollmächtigten der Ukrainischen Republik sich vor allem für den Schutz der polnischen Minoritäten in der Ukraine exponierte, da ihm doch bekannt sein mußte, daß die polnischen Minoritäten in der ukrainischen Regierung ihren Vertreter haben, und daß den polnischen verschwindenden Minderheiten in der Ukrainischen Republik eine volle nationale Autonomie zuerkannt wurde, während in Ostgalizien der ukrainischen bodenständigen Bevölkerung, welche nicht einmal eine Minderheit, sondern überwältigende Mehrheit der Gesamtbevölkerung des Landes darstellt, nicht nur jeder Einfluß auf die Verwaltung des Landes abgesprochen, sondern vielmehr das ukrainische Volk einer verschwindenden polnischen Minderheit schutz- und rücksichtslos ausgeliefert wurde?“ 53 . Sitzung der XXII. Session am 22 . Jänner 1918, In: Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Österreichischen Reichsrates: (Wien 1907–1914). 2803.

provincia felett a bécsi kormányzattal kötött kompromisszum révén.⁷⁴ A rutén etnikum képviselői az I. világháború alatt azt szorgalmazták, hogy nemzeti területeiket különítsék el, s azokból a nemzeti önrendelkezés elve alapján hozzanak létre önálló tartományt.⁷⁵

A ausztriai ukrán nemzetiség és az ukrainai lengyel kisebbség helyzetének összevetése azonban már egy merőben új elemet emelt be a régi vitába. A rutén képviselők ezúttal egy, az ukrán nemzetállam keretében már érvényre jutott jogelvre hivatkozhattak, amely álláspontjuk szerint releváns volt a Monarchia nemzetiségi politikájára nézve is. Miközben mondandójukat a nemzetiségi egyenjogúság és az önrendelkezés fogalmaira alapozták, a politikusok a nemzeti kisebbségek ukrainai jogait olyan pozitív példaként hozták fel, amely a birodalmon belüli nemzeti konfliktusok feloldásához is nagyban hozzájárulhatott volna. E gondolatok jegyében Eugen Lewickij rutén képviselő később úgy nyilatkozott, hogy a Habsburg Monarchiában az ukrán kérdés kizárólag oly módon lehetett volna rendezhető, ha a felelős döntéshozók biztosították volna a területi alapú nemzeti autonómiát és a más nyelven beszélő kisebbségek (*anderersprachiger Minoritäten*) szabad nyelvhasználatát az érintett térségekben.⁷⁶

A cseh nemzeti mozgalom célkitűzései még ennél is tovább mentek. Miközben a Masaryk vezette emigráns mozgalom külföldön harsányan propagálta a csehszlovák nemzetnek a Habsburg Monarchiától való elszakadását, a háttországban aktív cseh politikusok elgondolásaikat a birodalom még létező, őket körülvevő kereteihez igazították. A hazai cseh pártok történelmi célkitűzése az volt, hogy elérjék a néhai Szent Vencel király koronaországainak: Csehország, Morvaország és Szilézia egyesítését, s nemzeti autonómiájukat így biztosítsák a Habsburg Birodalmon belül. E három nagy történelmi

⁷⁴ Binder, Herald: „Galizische Autonomie“. Ein streitbarer Begriff und seine Karriere. In: Fasora , Lukáš – Hanuš, Jiří Fasora – Malíř, Jiří (eds.): *Moravské vyrovnání z roku 1905 / Der Mährische Ausgleich von 1905*. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy, 2006. 252–255.

⁷⁵ 15. Sitzung der XXII. Session am 6. Juli 1917, in: *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Österreichischen Reichsrates*: (Wien 1907–1914). 690.

⁷⁶ 78. Sitzung der XXII. Session am 19. Juli 1918, in: *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Österreichischen Reichsrates*: (Wien 1907–1914). 4098.

régió mindazonáltal egy jelentős németajkú közösség hazája is volt, amelynek képviselői vehemensen elleneztek e tervet. A csehek történelmi alapú, államjogi (*Staatsrecht*) igényével a németek a tartományi körzetek etnikai alapú felosztásának (*Kreiseinteilung*) követelését állították szembe.⁷⁷

Az önrendelkezési elv megjelenésével mindkét fél előszeretettel hivatkozott az új politikai varázsszóra, hogy saját elgondolásait ezzel is megtámogathassa – igyekezve e fogalmat egymással szemben kijátszani. A német politikusok amellet kardoskodtak, hogy a birodalmi kormányzat a saját területeit teljesen különítse el a csehek lakta vidékektől, s abból hozzon létre egy önálló német tartományt (*Deutschböhmen*). Az ő felfogásukban mindez természetesen az általuk képviselt népesség akaratának érvényesítése lett volna – szemben a csehek értelmezésével, amely a németek szemében abszurd módon kombinálta az államjogi és az önrendelkezési elven alapuló érvrendszereket.

Ha a cseh képviselők a korszellemnek megfelelő módon kívánták fenntartani igényeiket a történelmi cseh tartományok területeire, szavatolniuk kellett a német közösség háborítatlan létét jövőbeni államuk területén. Az ifjúcseh politikus, Adolf Stránský volt az első, aki e kérdést tárgyalta a *Reichsrat* 1917. június 12-ei ülésén mondott beszédében. A képviselő kijelentette, hogy a német népesség nemzeti autonómiában (*nationale Autonomie*) fog részesülni a Habsburg Birodalmon belül létrehozandó csehszlovák állam területén.⁷⁸ Stránský későbbi megnyilatkozásai jól érzékeltetik azt is, hogy a csehek miként képzelték el eme állami közösséget. Mint azt a képviselő 1917. december 6-ai beszédében leszögezte: a sokszínű helyi népességnek egy államnemzetet (*Staatsnation*) kellett volna alkotnia. Ennek kapcsán a politikus Magyarország példájára hivatkozott – azon nemzeti közösségre, amely szintén többnemzetiségüként határozta meg magát.⁷⁹

⁷⁷ Rumpler, 2016. 1180.

⁷⁸ 4. Sitzung der XXII. Session am 12. Juni 1917, in: Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Österreichischen Reichsrates: (Wien 1907–1914). 137.

⁷⁹ 48. Sitzung der XXII. Session am 4. Dezember 1917, in: Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Österreichischen Reichsrates: (Wien 1907–1914). 2535.

A cseh képviselők e tekintetben nagy hasznát vették az új keleti szomszéd, Ukrajna példájának is. Már azon a napon, amikor a személyi alapú nemzeti autonómia jogát Ukrajnában törvénybe iktatták – s ez a korszak hírszolgáltatásának figyelemreméltó gyorsaságát mutatja –, Václav Klofáč cseh nemzeti szocialista képviselő olyan beszédet mondott, amelyben merészen kapcsolta össze az ukrainai napihírt saját nemzeti mozgalmának törekvéseivel:

„Teljes szabadságot akarunk a németeknek is; tehát a németek igen elégedettek lehetnek velünk. A szabad Ukrajna példája megmutatja, hogy a szlávok miképpen gondolják a nemzeti kérdések megoldását. [...] Annak idején, 1871-ben már elődeink is javasoltak hasonló nemzeti törvényt a német lakosok számára, garanciaként a többségi elnyomás ellen, vétójogot ajánlva a nemzeti kúrián belül.”⁸⁰

Klofáč a nemzeti kisebbség fogalmát egyszerre emelte be a cseh érvrendszerbe és igazította annak céljaihoz. Álláspontja szerint saját közösségének jövőndő nemzetállama az ukrainai példa nyomán képes lett volna arra, hogy a csehországi szláv és német népességek közti konfliktust feloldja. Klofáč a fogalmat a cseh nemzeti mozgalom diskurzusának részeként egyszerismind historizálta is, hasonló előzményekre hivatkozva annak történetében.

Összességében elmondható, hogy a „nemzeti kisebbség” fogalma és az önrendelkezés elve sok tekintetben kiegészítette egymást – ugyanakkor az egyes nemzeti érvrendszerek eltérő módon alkalmazták a fogalmat. Amikor például a nemzeti kisebbség fogalma az ukrán nemzetállam születése kapcsán szóba került, a szomszédos Habsburg Monarchia nemzetiségei azt saját ügyük: a régóta követelt birodalmi reform nyomatékosítására használták fel. A rutén képviselők a „kisebbség” fogalmát rokon értelműnek vették a „nemzetiségével”, s a nemzeti mozgalom bécsi képviselői saját

⁸⁰ „Wir wollen die vollkommene Freiheit auch für die Deutschen; also die Deutschen bei uns können sehr zufrieden sein. Die freie Ukraine zeigt uns, wie die Slawen diese nationalen Fragen zu lösen verstehen. [...] Auch unsere Vorgänger haben bereits im Jahre 1871 den deutschen Landsleuten ein ähnliches Nationalgesetz angeboten, eine Garantie gegen die Vergewaltigung der Minorität, auch mit dem Veto für die nationale Kurie.” 53. Sitzung der XXII. Session am 22. Jänner 1918, in: Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Österreichischen Reichsrates: (Wien 1907–1914). 2814.

közösségüknek is jogi egyenlőséget követeltek a Habsburg Monarchiában – a „kisebbségekre” vonatkozó ukrajnai rendeletek nyomán. Fő céljuk azonban ezzel nem az volt, hogy a galíciai tartományban kisebbségi jogokat küzdjenek ki az ukrán nemzetiség számára, hanem hogy önrendelkezési joguknak területileg is érvényt szerezzenek. Ezzel szemben a birodalmi tanács cseh képviselői e fogalmat a nemzetállam megteremtését támogató érvrendszerükbe építették be; emellett megpróbálták a „nemzeti kisebbség” fogalmát felhasználni arra, hogy a különböző etnikai közösségek konfliktusait rendezzék a Habsburg Monarchia történelmi cseh tartományaiban.

A fenti állításokkal szemben könnyű azzal érvelni, hogy 1918 elejére-közepére több nemzetiség valószínűleg már nem a roskadozó Habsburg Birodalom keretein belül képzelte el jövőjét. Tanulmányunk fókuszában azonban nem ennek a kérdésnek a megvitatása áll; érvelésünk sokkal inkább arra vonatkozik, hogy bár a jogi értelemben vett nemzeti kisebbségek csak az új nemzetállamok kialakulásával jöttek létre, maga a probléma már az I. világháború alatt, az akkor még birodalmi struktúrán belül is súlyos kérdésként jelent meg a politikai diskurzusban. A Habsburg Monarchia nemzeti alapú reformjára vonatkozó elképzeléseknek mind szembesülniük kellett a nemzeti kisebbségek problémakörével, s e kihívás minőségi változáshoz vezetett a fogalom használatában. A kisebbségi kérdés a nemzetiségi kérdés fontos résztemájaként jelent meg a birodalomban. Azonban a Monarchia háborús veresége és szétesése végül egész más fényben tüntette fel e viták valódi tétjét. 1918 októberében Giuseppe Bugatto, az Olasz Néppárt képviselője hatásosan mutatott rá az új helyzet kihívásaira:

„Ha valóban bekövetkeznék egy olyan változás, hogy többé nem sokféle kisebbség védelmezi magát egy plurális többség hatalma ellenében, hanem mi magunk [*a szétszórt olasz közösség – a szerzők*] leszünk részei egy, a mainál egyszerűbb államalakulatnak, legyen az német, délszláv vagy bármilyen egyéb, melyben [*etnikailag – a ford.*] csupán egyetlen többségi ellenlábásunk van, akkor nagy szükségünk lesz az általunk elvárt kisebbségi jogok hathatós biztosítására.”⁸¹

⁸¹ „Soll wirklich eine Änderung dahin geschehen, daß dann nicht mehr eine Pluralität von Minoritäten sich gegen eine Pluralität von Majoritäten zu wehren hat, sondern daß wir in einen einfacheren Staat kommen, sei es in einen südslawischen oder einen deutschen oder einen anderen, in welchem wir nur einen

4.2. A nemzeti kisebbség fogalma a magyar nemzetállam országgyűlési vitáiban

A szomszédos Ausztriával ellentétben Magyarország a nemzetállammá válás úján haladt. A századfordulóra a magyar elit fő céljává már egyértelműen a magyar etnikum túlsúlyának megőrzése és a magyarosítás révén a nemzetiségek asszimilálása lett – ami érthető módon felszította a nem magyar etnikai csoportok ellenállását. A nemzetiségek vagy már meglévő jogaik védelmére törekedtek, vagy a nemzeti státusz elérését és Magyarország föderatív állammá való átalakítását tűzték ki céljukként.⁸²

E vágyak a magyar közjogi viszonyokat figyelembe véve nehezen voltak megvalósíthatók – elsősorban a választójog erősen korlátozott volta miatt. A dualizmuspárti magyar elit ennek révén igyekezett biztosítani a fennálló rendet és saját uralma stabilitását mind az ellenzéki, mind pedig a nemzeti és társadalmi mozgalmak fenyegetésével szemben. Ennek eredményeként 1914 előtt csupán néhány nem magyar származású képviselő juthatott be a budapesti országház impozáns épületébe.⁸³ Az ő helyzetüket az is megnehezítette, hogy a magyar jogrendszer büntetett minden olyan megnyilatkozást, amely kimerítette az egyébként pontosan meg nem határozott, ún. „nemzetiségi izgatás” fogalmát,⁸⁴ s amely fenyegethette a magyar állam egységének elvét.

Gegner haben, so ergibt sich daraus die um so größere Notwendigkeit, daß die Minoritätsrechte, die wir beanspruchen, ganz gesichert werden.” 91. Sitzung der XXII. Session am 11. Oktober 1918. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Österreichischen Reichsrates: (Wien 1907–1914). 4617.

⁸² Szabó Dániel: Die Agonie des historischen Ungarn. Die einheitliche und unteilbare ungarische Nation im Weltkrieg. In: Helmut, Rumpler (ed.): *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. 1. Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg*. Bécs: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2016. 679 – 681., 684.

⁸³ Judson, Peter: *The Habsburg Empire. A New History*. Cambridge, Massachusetts – London, England: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016. 267–268.

⁸⁴ „Nemzetiségi izgatás” In: *Pallas Nagy Lexikona*, XIII. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1896.

A korabeli politikai küzdelmeknek új lendületet adott az I. világháború során bekövetkező ideológiai változások sora, s kiváltképpen a nemzeti önrendelkezés elvének térnyerése. A magyar elit értelmezésében e népszerű elv a magyar nemzet saját, egységes államát erősítette. Az ő szemükben a történelmi jog, a gazdasági és földrajzi szükségszerűségek, valamint a fennálló politikai viszonyok egyként a magyar nemzeti önrendelkezés ezen már – értelmezésük szerint – megvalósult formáját igazolták. Ennélfogva minden olyan érvelést ellenségesen fogadtak, amely e fogalmat az elszakadás jogával vagy a nemzeti autonómiával hozta összefüggésbe. Érdekes, bár nem meglepő módon a magyarok komoly veszélyforrást láttak a bécsi *Reichsrat* vitáiban is, ahol a Lajtán túli nemzetiségek nemzeti autonómiára vonatkozó követeléseiket hangoztatták. Nem véletlenül: az ausztriai nemzetiségek képviselői többek között a magyar nemzet előjogait kívánták eltörölni, s amellet érveltek, hogy az egymással rokon etnikai csoportok a Monarchia rendszerének belső reformja nyomán a korabeli államhatárokat felülírva egyesülhessenek.⁸⁵ A magyar politikusok szerint e követelések nem találtak támogatásra a magyarországi nemzetiségek köreiből, amelyek hűségesebbek voltak a magyar politikai nemzetnek.⁸⁶

Következésképp az önrendelkezés bármely, az övékétől eltérő értelmezése a magyar képviselők ellenállásába ütközött – míg a nemzetiségi képviselők pont a domináns magyar nemzetállami megközelítéssel szemben érveltek felszólalásaik során. A nemzetiségi képviselők számára a választójogi reform vitái nyújtottak leginkább alkalmat a megnyilatkozásra. Így például Juriga Ferdinánd, a Szlovák Néppárt képviselője parlamenti nyilatkozatában az általános választójog majdani bevezetését az új idők demokratikus értékrendjének diadalaként értékelte. Azonban, mint hozzátette, ez önmagában még nem lehetett a politikai fejlődés végcélja; a magyar törvényhozásnak a nyelvi és kulturális egyenjogúságot is biztosítania

<https://mek.oszk.hu/00000/00060/html/074/pc007441.html#5>. (letöltés ideje: 2020.03.07.)

⁸⁵ Gróf Andrássy Gyula (Nemzeti Alkotmánypárt) beszéde. *Képviselőházi napló*, 1910. XXXVII. kötet. 1917. szeptember 12–december 1. 752. Országos ülés 1918 november 20-án, kedden, 381.

⁸⁶ Platthy György (Függetlenségi és '48-as Párt) beszéde. *Képviselőházi napló*, 1910. XXXIX. kötet. 1918. április 23 – június 21. 796. Országos ülés 1918 június 20-án, csütörtökön, 470.

kellett a nemzetiségeknek – a demokratikus önrendelkezési jog szellemében. Egy 1918. július 4-i beszédében Juriga amellet is kiállt, hogy a különböző etnikai csoportokhoz tartozó választókról – hasonlóan az ausztriai választási rendszerhez – nemzetiségi alapon országos katasztereket kellene készíteni.⁸⁷

Mindebből akár úgy is tűnhet: a szlovák politikus azért hivatkozott az önrendelkezés jogára, hogy ennek révén bevezesse a magyarországi közbeszédbe a nemzetiségi egyenjogúság azon elvét, amely a Lajtán túl már bevettnek számított. Juriga javaslatai összhangban álltak a nemzetiségek azon korábbi kezdeményezéseivel, hogy Magyarországot nemzetiségi állammá alakítsák át. Ugyanakkor a szónok sikerrel kerülte el, hogy e kérdés kapcsán szavainak bármilyen területi jogigényt sugalló jelentése legyen, s ezzel megsértse a magyar államegység alapelvét.

Mindezzel összefüggésben a nemzetiségi képviselők a Magyar Országházban mindinkább új módokon kezdték értelmezni saját szerepüket. Így például Rudolf Brandsch, az erdélyi szászok képviselője 1918. július 2-i beszédében – mint hangsúlyozta: „kisebbségeket képviselő politikusként” – maga is üdvözölte az általános választójog eszméjét, s az általa képviselt nemzetiség helyzetéről is érdekes nézőpontot osztott meg:

„Első pillanatra ez a kijelentés különösnek hangzik egy olyan képviselő ajkáról, aki oly népet képvisel, amely kisebbségben van ebben az országban. De a *punctum saliens* ebben a kérdésben az, hogy csak azt a választójogot lehet egyenlőnek és általánosnak mondani, amely nemcsak a nemzet egy részének, de a kisebbségeknek is, tehát az egész nemzetnek ad jogot és alkalmat az érvényesülésre.”⁸⁸

A szász képviselő beszédében keveredett a kisebbség fogalmának minőségi és mennyiségi felfogása. Brandsch saját etnikai csoportját úgy látta, mint amely számszerű kisebbséget alkot Magyarország népességén vagy más szavakkal: a magyar nemzetben belül. Ugyanakkor a politikus hangsúlyozta azt is, hogy a remélt általános választójog előnyeit nemcsak a nemzet egy részének – a számszerűen és hatalmát tekintve egyaránt domináns magyar etnikumnak – kell

⁸⁷ *Képviselőházi napló*, 1910. XL. kötet. 1918. június 25 – július 19. 804. Országos ülés 1918. július 4-én, csütörtökön, 280–281.

⁸⁸ Rudolf Brandsch beszéde. *Képviselőházi napló*, 1910. XL. kötet. 1918. június 25–július 19. 805. Országos ülés 1918. július 2-án, kedden, 123–124.

élveznie, hanem a „kisebbségeknek” is. Ez utóbbi fogalmat a „nemzetiség” szinonimájaként használta – egy olyan állandósult helyzetre alkalmazva azt, amely nemcsak jogi, politikai értelemben volt hátrányos e kisebbségben lévő közösségekre nézve a magyar nemzetállam fennálló viszonyai között. E hátrányok aligha tűntek volna el a választójogi reform bevezetésével. Brandsch tehát ezzel mintegy lefordította és a magyar fogalomhasználatba is beillesztette a kisebbségfogalom újfajta értelmezését, és így kért biztosítékokat a nemzetiségek politikai lehetőségeire nézve.

Pop Cs. István, a Román Nemzeti Párt képviselője némileg más értelemben használta a kifejezést. A politikus 1918. július 6-án mondott beszédében szintén a választójogi vitához szolt hozzá, majd ennek kapcsán kitért a nemzeti problémákra is:

„Annál furcsább és meglepőbb a törvényjavaslatnak ez az intézkedése [*amely a választójogot az általános és egyenlő részvétel lehetőségéhez képest jóval szűkebben határozta meg – a szerzők*] a mai időkben, amikor már egészen más a világnézet, amikor már felvetődött a népek önrendelkezési jogának az eszméje és a nyelv, az egyház, az iskola szabadságát nem az entente emberei, hanem a központi hatalmak emberei mint minimumot állítják fel. Hivatkozom e tekintetben a Hágában 1915-ben megalakult ugynevezett Organisation Central pour le paix durable-ra [...]”⁸⁹

Pop tehát már a nemzetközi kontextusra hivatkozott, amikor állást foglalt a magyarországi nemzetiségek nevében, kulturális jogiért szállva harcba a nemzeti önrendelkezés elvére való hivatkozással. Hogy szavainak nagyobb nyomatókat adjon, külön kiemelte az „Organisation Central pour le paix durable” („Központi Szervezet a Tartós Békéért”) nevű pacifista kezdeményezést. Ennek tagjai, a semleges országok és a központi hatalmakat képviselő politikusok és értelmiségiek arról tanácskoztak, hogy miként lehetne a jövőben elkerülni a háborús konfliktusokat többek között a nemzetiségi kérdés rendezése révén. A magyarországi román politikus meglehetősen hosszan kitért a szervezet előző évben, Krisztiániában rendezett konferenciájának részleteire, egész pontosan a „nemzetiségi kisebbségek” ügyében hozott határozataira. Pop a szöveget franciául idézve megemlítette a „*minorité nationale*” (azaz a nemzeti

⁸⁹ Pop Cs. István beszéde. *Képviselőházi napló*, 1910. XL. kötet. 1918. június 25. – július 19. 805. Országos ülés 1918. július 5-én, pénteken, 304.

kisebbség) fogalmát, majd magyarul ekként foglalta össze a vonatkozó elképzeléseket: „Tehát nemzetiségi szabadság, egyházi autonómia, tanszabadság, hogy iskolákat, egyetemet felállíthat a minoritás az állam kebelén belül a törvények figyelembevételével mellett.”⁹⁰

Figyelemreméltó, hogy a képviselő – erdélyi szász társához hasonlóan – azonos jelentésű fogalmakként használta a „nemzetiség” és a „kisebbség” szavakat. Pop továbbá úgy hivatkozott a nemzetközi példára, mint a magyarországi nemzetiségi kérdés jövőbeni megoldásának fontos forrására és normatív mintájára. A szlovák Juriga az önrendelkezésről tett kijelentéseihez hasonlóan a román képviselő is tartózkodott attól, hogy szavainak bármilyen területi vonatkozása legyen.

A háború végéhez közeledve a magyar politikusok is rádöbbenek arra, hogy a nemzetiségi kérdés súlyos problémái elől nem térhetnek ki – főként, mivel ők maguk a vesztesek oldalán kerültek ki a háborús konfliktusból. 1918. október 18-án nem kisebb személyiség fejtette ki a magyar országgyűlésben vonatkozó nézeteit, mint Apponyi Albert gróf – az 1907-ben elfogadott, „Lex Apponyi” néven elhíresült magyar népiskolai törvények szellemi atyja:

„Én teljesen osztozom abban a felfogásban, hogy azon az európai vagy egyáltalán világbéke-kongresszuson nem egyes nemzetek külön-külön belügyeibe való beavatkozásról lehet szó [...] hanem igenis arról, hogy nemzetközi szankció alá helyeztessenek bizonyos elvek, amelyek minden országban a nemzetiségi kisebbségnek jogait oltalmazzák nemcsak nálunk, hanem Romániában is az ott lakó magyarságát!”⁹¹

Apponyi gróf parlamenti beszéde meglepő módon ugyanazon elemeket tartalmazta, mint korábban a nemzetiségi képviselőké. Ez utóbbiak a „kisebbség” fogalmát valamennyien a „nemzetiség” analógiájaként fogták fel. Apponyi ezt az értelmezést követve kapcsolta össze e két terminust a „nemzetiségi kisebbség” fogalmában. Ez persze részben a szükség diktálta kényszerű, de elkésett engedmény volt annak érdekében, hogy a magyar állam

⁹⁰ Pop Cs. István beszéde. *Képviselőházi napló*, 1910. XL. kötet. 1918. június 25. – július 19. 805. Országos ülés 1918. július 5-én, pénteken, 304.

⁹¹ Apponyi Albert beszéde. *Képviselőházi napló*, 1910. XLI. kötet. 1918. július 24. – november 16. 825. országos ülés 1918. október 18-án, pénteken, 322.

területi egységét adott esetben vesztes félként is megőrizhesse. Apponyi ugyanakkor azt is követelte, hogy e rendelkezések az egész nemzetközi szinten jussanak érvényre; hisz azok előnyeit így talán még a más államokban – így a korabeli, még a területszerzések előtti Román Királyságban – található magyar közösségek is élvezhették volna.

A sors azonban ezekben a kérdésekben hasonló ítéletet hirdetett mind Ausztria, mind Magyarország felett: a Habsburg Monarchia háborús veresége lehetővé tette a nemzetiségek számára, hogy elszakadjanak a birodalomtól és új, önálló nemzetállamaikban egyesüljenek. Az eme államokra alapozott új nemzetközi rendszer az általunk használt fogalmak történetében is változást hozott: a hanyatló habsburgiánus császárkor kulcsszava, a „nemzetiségi kérdés” helyére a közbeszéd egyik fő témájaként a „kisebbségi kérdés” emelkedett. Az önrendelkezés elve továbbra is szorosan kapcsolódott e problémakörhöz. Úgy véljük azonban, hogy ezek a fogalmak már a háború kései szakaszában is párhuzamosan léteztek a Habsburg Birodalomban, ahol a „kisebbség” szót a „nemzetiségi kérdés” ernyője alá vonva annak analógiájaként, avagy részkérdésként kezelték.

5. Összegzés

Az I. világháborút követően az önrendelkezés elvének égisze alatt a nemzetállam lett a nemzetközi politikai rendszer uralkodó modellje – tehát az az elgondolás, amely szerint a területnek, amelyen egy nemzet él, egybe kell esnie az államterülettel. Az azonban a kezdetektől fogva nyilvánvaló volt, hogy az állam területe nem felel meg teljes egészében a nemzet által lakott területnek: vagy túlnyúlik rajta, vagy más nemzetekkel osztozik az államterületen. Egyrészt a nemzetközi biztonság garantálása, másrészt a modern demokratikus jogok biztosítása érdekében szükségesnek látszott azok védelmét biztosítani, akik nem tartoztak az állam névadó, domináns nemzetéhez.

Dolgozatunkban a gondolati és fogalmi folytonosság mellett ennek a modellnek az újdonsága mellett érveltünk. A nemzetiségi kérdés és kisebbség fogalma új értelmezést nyert az I. világháború végén a helyi és nemzetközi diskurzusban. A „kisebbség” nemzetközi jogi fogalma a párizsi békeszerződések előkészítése során született meg. A

kisebbségvédelem gondolata két hagyományból táplálkozott. Ezek egyik ágát képezte a 19. századi nemzetközi békeszerződések hagyománya. Az említett békeszerződések már tartalmaztak a vallási és nemzeti(ségi) csoportok védelmére vonatkozó cikkelyeket, amelyek precedensként szolgáltak a jogalkotók számára. Ugyanakkor fontosak voltak a birodalmi nemzetiségi problémákkal kapcsolatos megoldási kísérletek. Dolgozatunkban a Habsburg Monarchiában kidolgozott elméletekre és gyakorlatokra koncentráltunk, amelyek jelentős mértékben befolyásolták a kisebbségvédelem 1918 utáni praxisát. Az Osztrák-Magyar Monarchia „kisebbségvédelmi” modellje és praxisa azért volt használható a kisebbségi szerződések előkészítése során, mert ezek a modellek szem előtt tartották mind az állam integritását, mind pedig a nemzetiségek egyenjogúságát vagy autonómiáját.

A két világháború között népszerűvé vált jogtörténeti narratíva, amely a „kisebbségi kérdés” előtörténetét vázolta fel, azért problematikus, mert nem reflektált a fogalomhasználat változásaira és arra, hogy a vizsgált kor folyamán a történelmi-ideológiai kontextus is gyökeresen megváltozott. Ez a narratíva inkább a nemzetközi „kisebbségvédelem” öt évszázadra visszanyúló örökségéről szólt. Az I. világháború előtt, a hosszú 19. században azonban még nem a „kisebbség”, hanem a „nemzet”/„nemzetiség”/„néptörzs” fogalmi írták le a nem domináns kulturális-nyelvi csoportokat a többnemzetiségű birodalmakban. Kritikai elemzésünk megmutatta, hogy a két háború közötti időszak teoretikusai saját demokratikus ideológiájuk perspektívájából olvasták régebbi korok monarchikus hagyományát. Elemzésük a nemzetállami nézőpontból indult ki, s ekként saját koruk „kisebbségi kérdését” összemosták a „nemzetiségi kérdés” korábbi, a birodalmi időkre jellemző fogalmával.

A Habsburg-birodalombeli hagyomány elemzésével rávilágítottunk a „kisebbség” és „nemzetiség” fogalmainak történetiségére. Jóllehet a „kisebbség” szót túlnyomórészt mennyiségjelzőként használták Ausztria és Magyarország politikai és jogi szférájában, az a „nemzetiségi kérdésre” is vonatkoztatható volt egy adott közigazgatási terület kontextusában a 19. század második felétől kezdődően. Mivel a Monarchia nem nemzetállam volt (és ilyen módon a „többség” meghatározása is problematikus lett volna), a „kisebbség” mint jogalany, azaz olyan (nemzeti) csoport vagy csoportozhoz tartozó egyén, amelyet jogok illetnek meg, nem tűnt fel a

Lajtán innen és túl az I. világháborút megelőző időkben. Jászi például így adja elő a későbbi kisebbségvédelem gondolati modelljét 1912-ben anélkül, hogy a kisebbség fogalmát használná: „A nemzet fogalma alatt ma egy olyan nemzetiséget értünk, mely az állami hatalom felett rendelkezik, míg a szoros értelemben vett nemzetiség állami hatalom nélkül egy idegen nemzetiségnek reá nézve kedvezőtlen jogi és gazdasági rendje alatt él.”⁹² Hasonló módon a nemzetközi békeszerződésekből is hiányzott a „kisebbség” fogalma. Az állam nélküli nemzetek ugyanis az I. világháború előtt nem számítottak „personne du droit internationale”-nak, azaz jogi személynek.⁹³

Az I. világháború jelentős változásokat hozott mind a nemzetközi, mind a birodalmi viszonyokban, mind pedig azok egymáshoz való viszonyában. A birodalmi keretek átalakulása vagy széthullása azt eredményezte, hogy az etnikailag vegyes területek politikai hovatartozása megváltozott, ez a változás pedig a „nemzeti többség” és a „nemzeti kisebbség” fogalmaiban öltött testet. A „kisebbségvédelem” fogalma ún. „harmadik idiómaként” kezdett működni, azaz olyan köztes nyelvi alakzatként, amely bár mindkét érintett fél számára hozzáférhető volt, azt egyikük sem sajátíthatta ki magának.⁹⁴ Erre az új nyelvet kellett használniuk azoknak a politikusoknak és jogászoknak, akik ki akarták fejteni a „nemzettel” kapcsolatos nézeteiket – amennyiben azt kívánták, hogy megértsék őket mind saját nemzettársaik, mind pedig a más nemzetiségekhez tartozó állampolgárok.

⁹² Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, 1912. 2.

⁹³ Viefhaus, 1960. 80.

⁹⁴ Martin Fuchs a „harmadik idiómát” („third idiom”) úgy határozza meg, mint „a fordítás egy sajátos nemét, amely olyan új idiómát próbál bevezetni, amely meghaladja két, egymással ellentétes álláspont korlátait, hivatkozási diskurzusát és fogalmi kereteit”. Fuchs azt állítja, hogy a harmadik idióma célja az, hogy felülírja az uralkodó nyelvezetet vagy ideológiát, és a helyére lépjen annak. A „harmadik idióma” egy alternatív platformot teremt, ahol a két fél már nem a saját, helyi diskurzusát használja, hanem egy köztes nyelvezetet, amely alkalmas arra, hogy a két szemben álló fél vagy diskurzus hangot kapjon. L. Fuchs, Martin: *Reaching Out; Or, Nobody Exists in One Context Only: Society as Translation. Translation Studies: The Translational Turn*, 2009/2.1. 21–40. doi: 10.1080/14781700802496191. 31, 38)

A Magyar Országgyűlés és a *Reichsrat* vitáiban a „kisebbség” fogalma a „nemzetiségi kérdés” kontextusában jelent meg, de már egy új, transznacionális diskurzus részeként. Azok a politikusok, akik a kisebbségi jogok mellett érveltek, a fogalmat beillesztették saját birodalmi reformokat sürgető korábbi érvrendszerükbe – mind az új nemzetállamok létrejöttét övező vitákban, mind pedig a kortárs nemzetközi szervezetekről szólva. Azaz először az I. világháborút követő béke előkészítése során jelent meg a „kisebbség” fogalma olyan új jelentéstartalommal, amelyet most már jogi kategóriaként egy nemzeti csoport egészének megnevezésére használtak. A kifejezés egy olyan csoport gyűjtőnévévé vált, amely mind számszerű, mind jogi értelemben egyaránt hátrányban volt az állam névadó nemzetéhez képest.

A kisebbség fogalmával ebben a megváltozott és új jelentésében találkozunk az I. világháború utáni békeszerződéseket előkészítő dokumentumokban, és különösképpen a kisebbségi szerződésekben és a Népszövetség alapító okirataiban. Mivel a kisebbségfogalom előszobája ez az új világrend lett, „kisebbségi jogokról” beszélni az I világháború előtt nyilvánvalóan anakronizmus. Ugyanakkor a Párizsi Békekonferencia egyezményei olyan fogalmat vezettek be a „kisebbséggel”, amelynek gondolati magja már az I. világháború utáni rendszer létrejötte előtt létezett. A „(nemzeti) kisebbség” fogalma nem születhetett volna meg a korábbi soknemzetiségű birodalmak tapasztalata nélkül.

Tanulmányunk a fogalomtörténet („Begriffsgeschichte”) azon alaptételéből indult ki, hogy egy fogalmi változás mindig a tapasztalati tér változására utal.⁹⁵ Ezért egy fogalomváltás egyben paradigmaváltást is jelez. Jóllehet a történelmi fogalmak anakronisztikus használata elkerülhetetlen, de ez többet árul el a beszélő szándékáról, mint arról, ami történt. Mivel a kisebbségjogi viták hevében ma is gyakran lemondunk a kisebbségfogalom reflektált használatáról, talán nem tévedünk, amikor azt gondoljuk, hogy az

⁹⁵ Koselleck, Reinhart: Einleitung. In: Koselleck, Reinhart – Conze, Werner – Brunner, Otto (Hrsg.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Bd. 1, Stuttgart: Klett-Cotta, 1972. XIII–XXVII.; Case, Holly: *The Age of Questions Or, A First Attempt at an Aggregate History of the Eastern, Social, Woman, American, Jewish, Polish, Bullion, Tuberculosis, and Many Other Questions over the Nineteenth Century, and beyond*. Princeton Oxford: Princeton UP, 2018. 37

esztörténész feladata az, hogy rávilágítson a beszélő szándékára a múlt elbeszélésére használt fogalmak alapján.

Felhasznált irodalom

- Balogh Arthur: *A kisebbségek nemzetközi védelme*. Berlin: Ludwig Vegenreiter Verlag, Magyar osztály, 1928.
- Bauer, Otto: *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*. Wien: Verlag der wiener Volksbuchhandlung Ignaz Brand, 1907.
- Binder, Herald: „Galizische Autonomie“. Ein streitbarer Begriff und seine Karriere. In: Fasora , Lukáš– Hanuš, Jiří Fasora –Malíř, Jiří (eds.): *Moravské vyrovnání z roku 1905 / Der Mährische Ausgleich von 1905*. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy, 2006. 239–266.
- Bottomore, Tom: *Élites and Society*. London – New York: Routledge, 1993 [1964].
- B[ródy] Zs[igmond]: [Cím nélkül]. *Pesti Napló*, 1869. 20 (282), 1–2.
- Burke, Peter: Cultures of Translation in Early Modern Europe. In: Burke, Peter – Hsia, R. Po-Chia (eds.): *Cultural Translation in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 7–38.
- Case, Holly: *The Age of Questions Or, A First Attempt at an Aggregate History of the Eastern, Social, Woman, American, Jewish, Polish, Bullion, Tuberculosis, and Many Other Questions over the Nineteenth Century, and beyond*. Princeton Oxford: Princeton UP, 2018.
- Chernev, Borislav: The Brest-Litovsk Moment: Self-Determination Discourse in Eastern Europe before Wilsonianism. *Diplomacy & Statecraft*, September 2011, 369–387.
- Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára. Harmadik kötet*. Pest: Emich Gusztáv Magyar Akadémiai Nyomdász, 1865.
- Demeter M. Attila: Politikai nemzet versus nemzetiség – 1848, 1861, 1868. Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában. In: Hörcher Ferenc – Lajtai Mátyás – Mester Béla (szerk.): *Magyar történelmi emlékek. Értekezések. Tanulmányok a nacionalizmus kultúrtörténetéből. 2.* Budapest: MTA, 2016. 238–260.

- Duka Zólyomi Norbert: Az európai nemzetiségek önkormányzatai a világháború előtt. *Magyar Kisebbség*, 1939. 13(18) 309–322.
- Eötvös, József: *Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Österreich*. Pest: Hartleben Verlag, 1850.
- Eötvös József: A „zsidók” emancipációja. *Budapesti Szemle*, 1840. 2. 110–156.
- Fischhof, Adolf: *Oesterreich und die Bürgschaften seines Bestandes*. Wien: Wallishauser'sche Buchhandlung, 1869.
- Fuchs, Martin: Reaching Out; Or, Nobody Exists in One Context Only: Society as Translation. *Translation Studies: The Translational Turn*, 2009/2.1. 21–40.
DOI: 10.1080/14781700802496191
- Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása. 1919–1920*. Budapest: Maecenas, 1989.
- Gángó Gábor: Eötvös József Ausztria nemzetiségeinek egyenjogúsításáról című röpirata és 1848–49 nemzetiségi mozgalmainak néhány aspektusa. *Századok*, 1998/2. 341–396.
- Gleason, Philip: Minorities (Almost) All: The Minority Concept in American Social Thought. *America Quarterly*, 43, 1991. 392–424.
DOI: 10.2307/2713109.
- Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nacionalizmus és nemzeteszmé története*. Budapest: Osiris Kiadó, 2007.
- Jellinek, Georg: *Das Recht der Minoritäten*. Wien: Alfred Höder, 1898.
- Judson, Peter: *The Habsburg Empire. A New History*. Cambridge, Massachusetts – London, England: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016.
- Kann, Robert A.: *The Multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy 1848–1918*. New York: Columbia University Press, 1950.
- Knapp, Vincent J.: *Austrian Social Democracy 1881–1914*. Rowman & Littlefield, 1981.

- Kónyi Manó: *Deák Ferencz beszédei. Ötödik kötet (1867–1868)*. Budapest: Franklin Társulat, 1889.
- Koselleck, Reinhart : Einleitung. In: Reinhart Koselleck, Werner Conze, Otto Brunner (szerk.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Bd. 1, Stuttgart: Klett-Cotta, 1972. XIII–XXVII.
- Macartney, Carlile Aylmer: *National States and National Minorities*. London: Milford, 1934.
- Magocsi, Paul Robert: *The History of Ukraine: the Land and its Peoples*. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 2010.
- Manela, Erez: *The Wilsonian Moment*. Oxford Studies in International History. Oxford University Press, 2009,
- Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Kolozsvár: Erdélyi fiatalok, 1932. (letöltés ideje 2019. december 10.)
<http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=1064>
- Raschhofer, Hermann: *Hauptprobleme des Nationalitätenrechts*. Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke, 1931.
- Reifowitz, Ian: Threads Intertwined: German National Egoism and Liberalism in Adolf Fischhof's Vision for Austria. *Nationalities Papers*, 2001. 29 (3–4). 441–458.
- Rumpler, Helmut: Die Todeskrise Cisleitheniens 1911–1918. Vom Primat der Innenpolitik zum Primat der Kriegentscheidung. In: Helmut, Rumpler (ed.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. I. Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2016.
- Stourzh, Gerald: *Die Gleichberichtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs. 1848–1918*. Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1985.
- Skinner 1969, 3–53; Skinner, Quentin: Meaning and Understanding in the History of Ideas. *History and Theory*, 8(1), 1969. 3–53. DOI: 10.2307/2504188

- Szabó Dániel: Die Agonie des historischen Ungarn. Die einheitliche und unteilbare ungarische Nation im Weltkrieg. In: Helmut, Rumppler (ed.): *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. 1. Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg*. Bécs: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2016.
- Szeremlei Samu: *Magyarország krónikája az 1414. és 1849. évi forradalom idejéről*. 1. Pest: Emich Gusztáv, 1867. 679–710.
- Szokoly Viktor (szerk.): Mészáros Lázár emlékiratai 1848. 1, 2. kötet. Pest: Ráth Mór, 1867.
- Szücs Jenő: *A nemzet historikuma és a történelemszemlélet nemzeti látószöge*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970.
- Tarr, Zoltan: *Ethnicity, Nationality, and Nationalism in Early Austrian-Hungarian Social Science*. In: Marcus, Judith (ed.): *Surviving the Twentieth Century: Social Philosophy from the Frankfurt School to the Columbia Faculty*. Transaction Publishers, 1999.
- Unterberger, Betty Miller: *The United States, Revolutionary Russia, and the Rise of Czechoslovakia*. Foreign Relations and the Presidency, 4. Texas A&M University Press, 2000. 97–106.
- Viefhaus, Erwin: *Die Minderheitenfrage und die Entstehung der Minderheitenschutzverträge auf der Pariser Friedenskonferenz 1919: eine Studie zur Geschichte des Nationalitätenproblems im 19. und 20. Jahrhundert*. Würzburg: Holzner, 1960.

ANTAL RÓBERT-ISTVÁN*

Jordáky Lajos politikai karrierjének csúcán (1944–1945/46)

A kolozsvári munkáscsaládban született Jordáky Lajos (1913–1974) az erdélyi magyar baloldal egyik vezető személyisége volt. Apja, id. Jordáky Lajos ismert kolozsvári szociáldemokrata párttag, szakszervezeti vezető, nyomdász, majd nyomdatulajdonos volt. A fiatal Lajos (becenevén Bubi) szocializációját tehát a családi hagyomány befolyásolta. Iskolái elvégzése után, 1933-ban belépett a Romániai Szociáldemokrata Pártba (RSZDP), ahol fiatal szakszervezeti vezetőként tevékenykedett.

Jordáky életútja során több eszmei és azzal összefüggő politikai fordulatot tett. A két világháború közötti korszakban az RSZDP baloldalán helyezkedett el. Fiatal, radikalizálódó ifjúként elégedetlen volt a „centrista” és „reformer” szociáldemokráciával. Úgy gondolta, hogy a parlamentáris demokrácia keretein belül a szocializmust megvalósítani esélytelen, ezért inkább az azonnali és biztos győzelmet ígérő proletárdiktatúrát mint eszközt támogatta. Az 1940–44 közötti korszakban a Szociáldemokrata Párt (SZDP) ugyancsak baloldalán foglalt helyet, megtartva, sőt bővítve kommunista kapcsolatait. A háború végével élete újabb fordulóponthoz érkezett, ugyanis az erdélyi baloldaliak – és köztük Jordáky – esélyt kaptak arra, hogy egy rövid időre, saját víziójuk szerint formálhassák az észak-erdélyi eseményeket. Ebből a szempontból életpályájának ez a csúcspontja, ugyanis nem sokkal ezután, már a totalitárius diktatúra kiépítése elején félreállították. Így 1946 és 1952-es letartóztatása között különböző kolozsvári intézményekben (mindenekelőtt az Állami Magyar Színházban) végzett politikai munkát. Szemléletét ekkor még az igen erős sztálinizmus jellemezte. 1952-ben több erdélyi magyar vezető

*A szerző az Eszterházy Károly Egyetem doktorandusza, E-mail: antal_r92@yahoo.com

kommunistával együtt letartóztatták, majd 1954-ben koncepciós perben tizenkét évre ítélték. A vád szerint „hazaárulást” követtek el, ugyanis 1944 és 1946 között a bukaresti ún. Magyar Misszió embereivel (1947-ig nincs hivatalos diplomáciai kapcsolat a két ország között) tartották a kapcsolatot és Észak-Erdélynek a Magyarországhoz csatolása céljából különböző anyagokkal segítettek a Magyar Békeelőkészítő Osztály munkáját. 1955-ben elnöki rendelettel szabadultak. Jordáky ekkor visszatért korábbi állásába, a Bolyai Egyetemre tanárnak, ahonnan 1947-ben távolították el. Életének újabb fordulópontja az 1956-os őszi, budapesti forradalom volt. Lelkes antisztálinistaként felemelte a hangját a pesti események mellett, és a romániai desztalinizáció lehetőségében bízott. Egyetemi tanárként igen nagy volt a hatása a diákságra, ezért a rendszer szempontjából ismét kényelmetlenné vált. 1957 áprilisában újra letartóztatták, és októberig vizsgálati fogságban tartották. Ebből a helyzetből megalázó önkritika lehetőségével szabadulhatott ki, amit Jordáky meg is tett. Egy kolozsvári gyűlésen önmagát nacionalistának titulálta, és számos vidéki városban is személyes részvételével „fel kellett dolgozzák” az ügyét. 1957 és 1964 közötti éveit a csendes alkotással teltek el, életpályája azonban ekkor újabb fordulóponthoz ért. 1964 nyarán belekeveredett a korábbi szociáldemokraták által szerkesztett, majd Nyugatra szánt „Memorandum-ügybe”. Ismét a román titkosszolgálat, a Securitate elé citálták, és kihallgatásoknak vetették alá. Jordáky ezt az ügyet megúsza, mivel nem volt tudomása a Memorandumról, csupán figyelmeztetésben részesítették. Ekkor kezdték el állandó megfigyelését a „magyar nacionalisták”-nak nevezett célcsoportban. Életének következő fordulópontja 1972 elején volt, amikor a korábbi évek marginalizációjába belefáradva úgy döntött, hogy visszatér a Román Kommunista Párt (RKP) soraiba. Döntése praktikus szempontok mellett ideológiai is volt, mivel elkötelezett baloldaliként az új főtitkárban, Nicolae Ceaușescuban egy reformert látott, és úgy gondolta, hogy az erdélyi magyar kulturális szférában tapasztalható jelenségekkel („eszméletörténeti kontinuitás megteremtése volt a két világháború közti romániai magyar intézményességgel”¹) csakis hivatalos, kommunista pozícióból lehet

¹ Bárdi Nándor: A népszolgálat genezise és tartalomváltozása. In: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi*

felvenni a versenyt. Másrészt nem elhanyagolható az RKP pártvezetésének azon lépése sem, amelynek során a régi szociáldemokratákat igyekeztek rehabilitálni, azért, hogy a nyugati szocdem pártokkal való kapcsolatot javítsák. Jordáky párttagságát is utólagosan, 1933-ik évi kezdőponttal ismerték el. 1974-ben hirtelen, betegség következtében halt meg.

A fentebbi rövid ismertetőből látszik, hogy Jordáky Lajos végig elkötelezett baloldali gondolkodó volt, aki a szociáldemokrácia baloldaláról sodródott egyre inkább szélsőbalra, hogy elkötelezett sztálinistává váljon. Majd hogy a sztálinizmus „valóságát”, a börtönt megtapasztalva először reformkommunista, majd szociáldemokrata gyökerekkel rendelkező „ortodox marxista” legyen. Életpályáján, mint említettem, az 1944–46 közötti korszak számít a csúcspontnak. A szovjet katonai közigazgatás alatt Jordáky (és a többi erdélyi baloldali) esélyt kapott arra, hogy az erdélyi társadalom irányítását – és gondolkodásukkal összefüggésben az átalakítását – saját víziójuk szerint kezdhessék meg. Ez a pár hónap az intenzív aktivitás időszaka, szakszervezeti elnökként, majd a kolozsvári RKP városi titkáráként Jordáky az események középpontjában állt. A terület jövőjét a sztálinista doktrínával összhangban leginkább egy területi, autonóm Erdélyben látta.

Az 1944-es őszi események, tárgyalások az Erdélyi Párt és a baloldal között

1944 nyarán a keleti front elérte Románia határait. Ezzel a realitással a magyarországi közvéleménynek és az állam vezetőinek szembe kellett nézniük. Mind a magyar kormánykörök, mind pedig a román vezetők illegális csatornákon felvették a kapcsolatot a szövetséges hatalmakkal. Például Stockholmban a román követ többször találkozott Alexandra Kollontajjal,² ám Besszarábia és Észak-Bukovina Szovjetunióhoz való visszacsatolása miatt, és mivel fel sem merült, hogy a területek román szuverenitás alatt maradnak, a tárgyalások nem vezettek eredményre. A román ellenzék – elsősorban

elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében. Pozsony: Kalligram Kiadó, 11–48. 39.

² Alexandra Kollontaj (1872–1952) oroszországi marxista teoretikus. Hamar a bolsevik irányzat híve lett, 1917-től pedig több államban szovjet nagykövet volt.

Iuliu Maniu és köre – Ankarában és Kairóban tárgyalt a szövetséges hatalmak követeivel.³

1944. augusztus 23-án Mihály király sikeres „koronapuccot” hajtott végre, és letartóztatta az országot katonai diktátorként irányító „conducător”, Ion Antonescu marsallt. Constantin Sănătescu tábornok vezetésével katonakormány alakult, visszaállították az alkotmányos monarchiát, a történelmi és baloldali pártok szabadon szervezkedhettek. Delegációt küldtek Moszkvába, hogy a szovjetek által pár nap alatt megszüvegezett román–szovjet fegyverszüneti szerződést aláírják szeptember 12-én. A szerződés több pontban érintette az erdélyi magyarságot, így a román állam kötelezettséget vállalt, hogy internálja a területén levő magyar és német állampolgárokat, és hadat üzen a tengelyhatalmaknak. A fegyverszüneti egyezménynek az erdélyi magyarokra nézve a 19. cikkely volt a legrelevánsabb pontja: „19. A Szövetséges Kormányok a bécsi döntésnek Erdélyre vonatkozó határozatát semmisnek tekintik s egyetértenek azzal, hogy a békeszerződésben történő jóváhagyástól feltételezetten Erdély (vagy annak legnagyobb része) adassék vissza Romániának, s a szovjet kormány hozzájárul, hogy ebből a célból a szovjet csapatok Romániával közös katonai hadműveletekben vegyenek részt Németország és Magyarország ellen.”⁴ Az egyezmény ezen pontjából két dolgot érdemes kiemelni. Egyrészt Románia részt kellett veyen a német- (és magyar)ellenes háborúban. Másrészt az „Erdély (vagy annak legnagyobb része)” kitétel üzenet volt a magyar kormányköröknek: ha ők is sikeresen szembe fordulnak a németekkel, akkor még kaphatnak valamit Erdélyből. Miután Magyarország október 15-én sikertelen kiugrási kísérletet hajtott végre, Moszkva ezzel a kitételleg leginkább Bukarestet tudta zsarolni egy számára megfelelő politikai átalakulás elősegítésére (vagyis baloldali kormányért cserébe egész Észak-Erdélyt megkaphatta).

1944 nyarán a keleti front közeledése miatt Kolozsváron is elindultak a tapogatózások egy háború utáni esetleges rendezés

³ Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között. (1944. szeptember – 1945. március).* Kolozsvár – Csikszereda: Erdélyi Múzeum Egyesület – Pro-Print Könyvkiadó, 2004. 28–29.

⁴ *Orosz–román fegyverszüneti egyezmény. Groza Péter és Sztálin marsall táviratváltása. Orosz–magyar fegyverszüneti egyezmény.* Kolozsvár: Józsa Béla Athenaeum, 1945. 7–8.

érdekében. A magyar kormányt támogató Erdélyi Párt balszárnya májustól kapcsolatokat keresett az illegális baloldallal. A német megszállás után az EP-képviselők egy része lemondott (ebből a csoportból került ki a baloldaliakkal tárgyalók köre is), másik részük pedig megmaradt kormánytámogató erőnek. A német megszállás után betiltott Szociáldemokrata Párt és a végig illegálisan működött kommunisták – akik Békepart névvel rendezték soraikat – kolozsvári tagjai kerültek az EP-képviselők látószögébe.

Jordáky 1944 nyarán megkereste Mikó Imrét,⁵ hogy járuljon hozzá a békepropaganda terjesztéséhez, valamint az EP csatlakozzon a „Nemzeti Függetlenségi Fronthoz”.⁶ Mikó ezt akkor még visszautasította, és azt indítványozta, hogy a baloldaliak magával a pártelnökkel, Teleki Bélával⁷ vegyék fel a kapcsolatot. Miután Demeter János⁸ testvérén, Demeter Bélán⁹ keresztül és Balogh

⁵ Mikó Imre (1911–1977) erdélyi magyar politikus, jogász. A két világháború közötti korszakban az OMP bukaresti irodájának vezetője. 1940–44 között az Erdélyi Párt országgyűlési képviselője és vezetőségi tagja.

⁶ Jordáky valószínűleg a Magyar Frontra (MKP, SZDP, Független Kisgazdapárt és a Kettőskereszt Szövetség (a legitimisták egy része) gondolhatott/emlékezhetett vissza. A Magyar Front a német megszállást követő illegálisan alatt próbálta meg a németellenes politikai tábort összefogni. *A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon.* Budapest: Kossuth Kiadó, 1987. 193–198.

⁷ Teleki Béla (1899–1990) földbirtokos, politikus. A második bécsi döntés után Észak-Erdélyben létrejött Erdélyi Párt elnöke volt. 1945-ben külföldre emigrált.

⁸ Demeter János (1908–1988) romániai magyar politikus, jogász. A két világháború között a MADOSZ-ban tevékenykedett, 1944-ben Kolozsvár alpolgármestere. Az MNSZ egyik vezetője. 1952-ben letartóztatták, 1955-ben szabadult. 1969–76 között a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának kolozsvári elnöke.

⁹ Demeter Béla (1910–1952), lapszerkesztő, a budapesti külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának szakértője. Demeter János testvére. 1944 végén Pestre került, majd több alkalommal járt Erdélyben. 1951-ben a magyar kommunista hatóságok kiadták Romániának, 1952 végén a väcärestäi (más adatok szerint a jilavai) börtönben halt meg.

Edgár¹⁰ Venczel Józsefen¹¹ keresztül megegyezett Telekivel, sor kerülhetett az első találkozóra.

1944. július 18-án az első találkozón – Demeter Béla lakásán – Teleki Béla, Vita Sándor, Kovács Katona Jenő és feltételezhetően Jordáky Lajos vettek részt. Vita Sándor, az EP országgyűlési képviselője az első találkozón megjelentek névsorába Mikó Imre, Demeter Béla és saját maga mellett az ellenkező, a baloldaliak táborába Csögör Lajost, Demeter Jánost és Kovács Katona Jenőt sorolta.¹²

A baloldaliak ismertették feltételeiket az erdélyi párti képviselőkkel, vagyis azt, hogy az EP csatlakozzon a „Nemzeti Függetlenségi Fronthoz”, és közösen tegyenek valamit Magyarországnak a háborúból való kiugrása érdekében (fegyverszünet a Szovjetunióval és hadüzenet Németországnak). Az első találkozó eredmény nélkül zárult, viszont pár napra rá ismét találkoztak; ekkor Teleki Béla kijelentette: „egyértelmű, hogy a háborút Németország elvesztette”, és valamit tenni kell a béke érdekében.¹³ A szovjet fegyverszünetért és a „Nemzeti Függetlenségi Frontba” való belépésért cserébe viszont Teleki azt kérte a megjelent baloldaliaktól, hogy azok Magyarország területi egységét és a második bécsi döntést ismerjék el, és tegyenek meg minden tőlük telhetőt Észak-Erdélynek a Magyarországnál maradása érdekében.¹⁴

¹⁰ Balogh Edgár (1906–1996) romániai magyar politikus, publicista. Csehszlovákiából kitoloncolva került Kolozsvárra, a *Korunk* munkatársa lett. 1944–48 között az MNSZ egyik alelnöke, 1948-tól Bolyai Egyetem rektora. 1949-ben először, majd 1952-ben másodszer is letartóztatták. 1957-től a *Korunk* főszerkesztő-helyettese, a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon főszerkesztője.

¹¹ Venczel József (1913–1972), társadalomkutató, egyetemi tanár. A két világháború között a *Hitel* folyóirat egyik fontos szerkesztője. 1940–46 között az Erdélyi Tudományos Intézet vezetője. 1947 és 1948 között internálták. 1950 februárjában tartóztatták le több társával együtt, a Márton Áron és társai perben 1951-ben 12 év kényszermunkára ítélték, 1961-ben szabadult a börtönből. Részt vett a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szerkesztésében. Venczel munkássága leginkább a Dimitrie Gusti-fél monografikus szociológia művelésében állt.

¹² Vita Sándor: *A Hiteltől a Tisztelt Házig. Visszaemlékezés, napló (1943–1944), országgyűlési beszédek*. Kolozsvár: Polis, 2014. 121.

¹³ Jordáky visszaemlékezés-töredékében (*Emlékezések fonalán*) ugyanezt a mondatot és az elhangzottakat 1944. augusztus 26-ra (vagyis 1944. augusztus 23. utánra) datálta.

¹⁴ Jordáky Lajos nyilatkozata, 1955. május 6. ACNSAS, Fond Informativ 234084, dosar 1, 235.

Ezt Kovács Katona Jenő helytelenítette, és azt mondta Telekinek, hogy ez nem tartozik a tárgyalások pontjai közé, sőt mi több, a második bécsi döntést a szövetséges nagyhatalmak nem ismerték el, ezért „az észak-erdélyi kérdés rendezése nem tőlünk függ”. Jordáky csatlakozott Kovács Katona véleményéhez, és kiegészítette a feltételek listáját. Szerinte a „Nemzeti Függetlenségi Frontba” nem vehető fel az egész Erdélyi Párt vezetősége, csak annak egy része, és az Albrecht Dezső, Páll György által vezetett „fasiszta szárnyal” kizárt az együttműködés. A továbbiakban Teleki még azt vetette fel, hogy a szovjet megszállás alá került észak-erdélyi területeken a „Nemzeti Függetlenségi Front” tartsa meg a fennálló magyar közigazgatást, és biztosítsák az Erdélyi Párti képviselők szabadságát. A baloldaliak hozzájárultak a magyar kulturális (EME, EMKE) és gazdasági intézmények (EMGE, szövetkezetek) helyben maradásához, és támogatásukról biztosították azokat. A „bankok, részvénytársaságok, gyárak” támogatását viszont nem garantálták. Továbbá megígérték, hogy azokat az egyéneket, „akik valóban részt vesznek és tesznek a békéért és szabadságért”, meg fogják védeni, viszont a „fasisztákkal és magyar hitleristákkal kizárt az együttműködés”.¹⁵

Az augusztus 23-i bukaresti koronapuccs után egy nappal Jordákyt felkereste Demeter János, s közölte vele: testvére, Demeter Béla értesítette, hogy Teleki Béla folytatni kívánja a tárgyalásokat a „Nemzeti Függetlenségi Front” helyi vezetőivel.¹⁶ Ezt az információt Jordáky egy visszaemlékezés-töredékében is megerősítette. Ebben azt írta, hogy miután Demeter Jánossal egyeztetett, rögtön levelet írt Kovács Katona Jenőnek és Balogh Edgárnak (az első Alsószoporon, az utóbbi Vargyason tartózkodott), hogy mielőbb térjenek vissza Kolozsvárra. Jordáky szerint az *„Erdélyi Párt vezetői az utolsó pillanatban /vagy talán az utolsó pillanat után/ rájöttek arra, hogy a baloldal nélkül nincs kibontakozás. Az erdélyiek egy része, Teleki Béla, Vita Sándor, Mikó Imre s bizonyos katonai körök is belátták, hogy augusztus 23-a új helyzetet teremtett. [...] A realpolitika felé való fordulást mégis örömmel fogadtuk, mert reméltük, hogy a*

¹⁵ Uo.

¹⁶ Demeter János kihallgatási jegyzőkönyve. ACNSAS, Fond Penal 000217, dosar 1, 357.

*közvélemény széles megmozgatása hozzájárul ezen a tájon is az antihitlerista háború mielőbbi befejezéséhez.*¹⁷

A sorozatos találkozók valamelyikén végül elhatározták a még 1941-ben letartóztatott kommunisták szabadon bocsátását, valamint azt is, hogy az EP elnöke, Teleki Béla elmegey Dálnoki Veress Lajoshoz,¹⁸ hogy az a román mintát követve hadseregével álljon át a szovjetekhez. Ezt Dálnoki Veress visszautasította,¹⁹ ezért Teleki felutazott Budára Horthyhoz annak érdekében, hogy a mielőbbi kiugrásra szólítsa fel.²⁰

Miután az EP képviselőinek semmit sem sikerült e téren elérniük – sőt időközben szeptember 5-én megindult a magyar–német ellentámadás Dél-Erdély ellen –, a csoport tagjai Kolozsvárra visszatérve újabb találkozót tartottak a fent megnevezett baloldaliakkal. Ez a megbeszélés már bizonyos „társadalmi súlyt” kölcsönzött a megjelenteknek. Népfrontos alapon, a baloldali pártok (kommunisták és szociáldemokraták), az egyházak képviselői, a társadalmi és gazdasági szervezetek stb. részvételével létrehozták az Erdélyi Magyar Tanácsot.²¹

Az Erdélyi Magyar Tanács elnöke Teleki Béla lett, végrehajtó bizottságának tagjai pedig Jordáky Lajos, Mikó Imre és Járosi Andor²² voltak. A Tanács Tamási Áront vagy Mikó Imrét, Nagy István munkásíró és Szabédi László költőt bízta meg egy Horthyhoz küldendő Memorandum megszövegezésével.²³

¹⁷ Jordáky Lajos: Emlékezések fonalán, 11. EME Kézirattár, JLH, I/1.

¹⁸ Dálnoki Veress Lajos (1889–1976), vezérezredes. A Ludovika Akadémián végzett, 1942-től a kolozsvári központú IX. hadtest parancsnoka 1944. augusztus 28-ig, majd a 2. hadsereg parancsnoka. Később német és nyilas fogságban raboskodott, majd a háború vége után a kommunista hatóságok is elítélték. 1956-os szabadulása után Nyugatra emigrált.

¹⁹ „Én nem vagyok condottiere! Csakis a legfelsőbb hadúr utasításainak engedelmeskedem!” – mondta állítólag Dálnoki Veress. L. Balogh Edgár: *Szolgálatban*. Bukarest: Kriterion, 1978. 339.

²⁰ Uo.

²¹ Nagy – Vincze, 2003, 55.

²² Járosi Andor (1897–1944) evangélikus lelkész, teológiai tanár, író. A két világháború közötti időszakban a *Pásztortűz* szerkesztőségi tagja, az *Erdélyi Helikon* munkatársa volt. 1944 őszén a szovjetek deportálták, Magnyitogorszkban halt meg.

²³ Több visszaemlékezés másként említi a Memorandum szerkesztőinek listáját. Balogh Edgár például Szabédi Lászlót, Tamási Áront és Nagy Istvánt nevesítette,

Az ultimátumszerű Memorandumban követelték, hogy Magyarország sürgősen kérjen fegyverszünetet, az ország ne legyen hadműveleti terület, Kolozsvárt ellenállás nélkül adják fel, a lakosság, az ipari üzemek és a közigazgatás maradjon a helyén, és végül pedig a románok felé megbékélő politikát javasoltak. A Memorandumot 1944. szeptember 9-én az erdélyi társadalom vezetőségének színe-java ellátta aláírásával. Így az erdélyi magyar egyházak részéről Tavasz Sándor ref. püspökhelyettes és Vásárhelyi János ref. püspök, Sándor Imre r. kat. püspöki helytartó és Boga Alajos r. kat. prelátskanonok, Józán Miklós unitárius püspök és Csifó Nagy László unit. püspöki titkár, Járosi Andor ág. ev. esperes és Maksay Albert ref. teol. igazgató. Az Erdélyi Párt nevében a pártelnök, Teleki Béla mellett Mikó Imre és Vita Sándor országgyűlési képviselők látták el aláírásukkal a dokumentumot. A sort végül a művészeti, tudományos és irodalmi szféra képviselői zárták, így Haynal Imre orvosprofesszor, Tamási Áron író, Venczel József, az Erdélyi Tudományos Intézet igazgatója, Szabédi László, Kiss Jenő költők és Nagy Géza EME-titkár. Legvégül pedig a baloldali Nagy István, kommunista munkásíró és Jordáky Lajos jegyezte.²⁴ Az utóbbi kettő sem baloldali politikusi minőségükben, hanem az írók táborához csatlakozva írták alá a Horthy-nak küldött Memorandumot, amit Teleki Géza egyetemi tanár – Teleki Pál volt miniszterelnök fia – vitt fel a kormányzóhoz, ahol azonban nem érte el a kívánt hatást.²⁵

Az ideológiai különbségek mentén tagolt csoportok egymásra találtak ezekben az 1944. évi őszi hónapokban. 1944 szeptembere és a szovjet csapatok október 11-i bevonulása között több olyan intézkedés történt, amely megalapozta a későbbi baloldali fordulatot. Több vezető erdélyi magyar baloldali és polgári személy mentesült az

míg Mikó Imre egy visszaemlékezésben Tamási Áron helyett saját magát sorolta a Memorandum szerkesztői közé. Nagy István kommunista munkásíró és Szabédi László harmadikutas költő viszont mindkét visszaemlékezésben közös pont. Vita Sándor sokkal plasztikusabban oldotta meg a résztvevők kérdését: „A végső formát szeptember 12-én délelőtt az Erdélyi Kör Fötér 5. szám alatti helyiségben fogalmazták meg Szabédi László, Mikó Imre és Nagy István, de úgy emlékszem, Tamási Áron is ott volt, és szintén segített a végső forma kialakításában.” Lásd: Vita, 2014, 128.; Balogh, 1978, 344; Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet és pályakép*. Kolozsvár: Polis, 2003. 311.

²⁴ Az Erdélyi Magyar Tanács Memoranduma Horthy Miklós kormányzóhoz a háborúból történő kiválás ügyében. In: Nagy – Vincze, 2003. 117.

²⁵ Uo. 56.

általános katonai bevonulás parancsa alól. Mikó Imre úgy emlékezett, hogy Teleki Béla megegyezett Dálnoki Veress Lajossal arról, hogy „akiknek Erdélyben maradása kívánatos, mentesítsenek a bevonulás alól”. Mikó szerint a Kolozsváron maradt EP-képviselőkön kívül mintegy két tucat baloldalt is menlevéllel láttak el. A névsorban Kovács Katona, Nagy István, Szabédi László, Demeter Béla és János, Csögör Lajos, Asztalos István mellett Jordáky Lajos is szerepelt.²⁶

További lépésként pedig 1944. szeptember 13–17. között szabadon engedték a börtönben levő kommunista foglyokat – a legnevezetesebbek Simó Gyula, Nemes József és Veress Pál – teljesítve ezzel a baloldaliaknak tett ígéretet egyikét.²⁷ Ezt követően a „polgári” oldal és a baloldal közötti tárgyalásokon Csögör Lajos, Jordáky Lajos, Balogh Edgár és Demeter János helyett a frissen szabadult Simó Gyula, Veress Pál és Nemes József vettek részt. Vagyis a baloldali értelmiségiek átadták helyüket a „valódi”, illegalista kommunistáknak.²⁸

A kiszabadult kommunisták Demeter János lakására mentek, ahol elhatározták, hogy találkoznak a Békepárt illegális vezetőségével. „Kovács Katona Jenőt és Csögört addig nem ismertem. Jordáky, aki csak Gyuri néven ismert, nevetve kiáltott fel: – Szóval te vagy Veress Pali, az én régi illegális ismerősöm?” – írta Veress.²⁹ Mindebből a kis részletből talán az látszik a legjobban, hogy habár Jordáky korábban is kapcsolatban állt bizonyos kommunista elemekkel, azok személyazonosságáról fogalma sem volt. Vagyis noha eszmeileg egyre inkább kommunistává vált, a mozgalomba és a pártba nem volt bekapcsolva, maximum szimpatizánsnak számít(hat)ott. Jordákynak a Veress Pállal való ismeretsége 1935-ig nyúlt vissza, ekkor találkoztak először; Veress ekkor mint „Gyuri, a kommunista” mutatkozott be Jordákynak egy illegális találkozó keretében.³⁰

A legutolsó erdélyi párti–baloldali találkozón Teleki Béla úgy nyilatkozott, hogy a „román–szovjet fegyverszünet aláírása után

²⁶ Balázs, 2003. 344.

²⁷ Nemes József 1952. október 31-i kihallgatása alatt úgy nyilatkozott, hogy 1944. szeptember 16-án szabadult ki az első csoport kommunista, köztük ő is. Nemes József kihallgatási jegyzőkönyve. ACNSAS, Fond Penal 000217, dosar 1, 350.

²⁸ Vita, 2014. 125.

²⁹ Veress Pál: *Vajúdo évek, sorsdöntő napok. Egy ifjúmunkás élete*. Bukarest: Kriterion, 1981. 299.

³⁰ Uő: *Holnap indulok hozzád*. Bukarest: Kriterion, 1977. 199.

(1944. szeptember 12.), amely végül is visszajuttatta Erdélyt Romániának[,] már nem érdemes további tárgyalásokat folytatni.”³¹

Párhuzamosan az EP-képviselők és a baloldaliak közötti tárgyalásokkal, sor került magyar állami intézkedésekre is. A front közeledtére reagálva Szurmay Lajos kiürítési kormánybiztos³² elrendelte Erdély, a Tiszántúl és az északkeleti országrész hadműveleti kiürítését. Ennek következtében a Székelyföld nemcsak a magyar állami adminisztráció, hanem – a harcok miatt – részben polgári lakosság nélkül maradt.³³ Kolozsváron a kiürítést – és az üzemek leszerelését és az egyetem helyben maradását – viszont mindenki egyetértésével sikerült megakadályozni.

Bethlen Béla, a Keleti Hadműveleti Területek polgári kormánybiztosa a kiürítési rendeletet hatályon kívül helyezte, sőt kifizette az állami alkalmazottak háromhavi bérét, hogy azok 1944 decemberéig állásban maradhassanak, és feloldotta őket a magyar államra tett hűségesküjük alól.³⁴

Az Erdélyi Magyar Tanács szervezte meg népfrontos alapon a városi őrséget is, amelyet Dálnoki Veress Lajos vörös karszalaggal és fegyverekkel látott el; ezt Bethlen Béla kormánybiztos törvényesen megerősítette. A polgármesteri hivatal részéről a vezetőségben Nagy László tisztii főügyész, a Munkakamara részéről Bíró Tibor, a szakszervezetek részéről Pásztai-Deutsek Géza ügyvéd vett részt, a román lakosságot id. Virgil Salvan építész képviselte, a kommunistákat pedig Balogh Edgár. Főhadiszállásuk a polgármesteri hivatal egyik termében volt. Kezdetben a magyar rendőrséggel és csendőrséggel párhuzamosan működtek, majd pedig az állami szervek október 9-i távozása után teljes mértékben ők biztosították a közrendet.³⁵

A szovjet csapatok októberi 11-i bevonulása előtti egyik utolsó esemény – ami Jordákyt is mélyen érint(het)te – Kovács Katona Jenő nyomtalan eltűnése volt, aki évekig Jordáky munkatársa volt a Városi

31 Demeter János kihallgatási jegyzőkönyve. ACNSAS, Fond Penal 000217, dosar 1, 217.

32 A hadműveleti és polgári kiürítést koordináló legfelsőbb szerv.

33 Nagy – Vincze, 2003. 35–36.

34 Bethlen Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó, 1989. 156–159.

35 Nagy – Vincze, 2003. 57.

Vízműveknél, majd miután illegalitásba vonult, több hónapot Jordákyék lakásán töltött.³⁶

Az Erdélyi Magyar Tanács Memorandumára válaszul a magyar csendőrség és a Gestapo Kolozsváron egy utolsó letartóztatás-hullámot tervezett. A letartóztatandók között az Erdélyi Párttal tárgyaló baloldaliak – így Jordáky Lajos is –, a börtönből nemrég szabadult kommunisták, néhány szociáldemokrata (Pásztai Géza) és az *Ellenzék* újságírója, Nagy József szerepeltek. Balogh szerint a rendőrség értesítette őket a tervezett letartóztatásról, ezt megtudva az érintettek számára a szokásos konspirációs szabályok léptek érvénybe, és mindenki új lakóhelyre költözött. Kovács Katona viszont a tudószanatóriumból kiszabadulva saját lakására ment haza. Ezután sosem került elő, míg Balogh Edgárt – immár a városi őrség parancsnokaként – egy másik holttestről értesítették. A visszavonuló autóból az úttestre dobott halott Nagy József újságíró volt. Kovács Katona Jenő eltűnését először Jordáky Lajos felesége, Nagy Mária jelezte.³⁷

Kolozsvár a szovjet hadsereg bevonulása és a román csapatok kiutasítása között

1944. október 11-én Kolozsvárra bevonultak a szovjet csapatok. Aznap az Építőmunkások Szakszervezeti helyiségében több szociáldemokrata vezető találkozott, Jordáky Lajos is ott volt. Megegyeztek abban a kérdésben, hogy megalakítják és kibővítik a Szakszervezeti Tanácsot „mert most, hogy a hatóságok eltűntek Kolozsvárról, kell lennie egy olyan intézménynek, amely a munkásságot irányítsa”.³⁸

A Szaktanács elnöke Jordáky Lajos lett, tagjai Lakatos István, Bruder Ferenc, Veress Pál és más szakszervezeti vezetők voltak. A vezetőségben a szociáldemokraták mellé már az első napokban a kommunisták is csatlakoztak. A kolozsvári Szaktanács professzionális adminisztráció híján kvázi-állami/közigazgatási funkciót is ellátott.

³⁶ A legendák szerint „több mint baráti” viszony fűzte Jordáky feleségéhez, Nagy Máriához.

³⁷ Balogh, 1978, 369.

³⁸ Lakatos István: *Emlékeim*. II. kötet. Marosvásárhely: Alutus, 2007. 6.

Például megszervezte a helyreállítási munkálatokat, beindították a termelést a gyárakban, köztisztviselőket neveztek ki stb.

Ugyanezen a szakszervezeti ülésen került sor arra a jelenetre, amikor Jordáky Lajos kijelentette, hogy ő többé nem a szociáldemokraták, hanem a kommunisták között kíván politizálni.³⁹ Lakatos István haragosan kioktatta Jordákyt,⁴⁰ aki viszont ragaszkodott ahhoz, hogy ő kommunista. Lakatos arra figyelmeztette, hogy Jordákyt két éven belül ki fogják dobni a kommunista pártból. Profécijája utólag igaznak bizonyult.

Jordáky tehát a szakszervezeti múltjára való hivatkozással és a Szociáldemokrata Párton belüli baloldali ellenzék egyik vezető személyeként kér(het)te felvételét az észak-erdélyi Kommunista Pártba.⁴¹ A kommunisták ideiglenes vezetőségéből Jakab Sándor (aki 1943-tól 1944. október 9-ig illegalitásban volt) nem értett egyet ezzel a lépéssel, viszont Jordáky megszerezte a börtönből szabadultak beleegyezését. Jakab Jordákyt kriptokommunistaként a szociáldemokrata párton belül hagyta volna. Jordáky viszont úgy érvelt, hogy a megelőző évtized szakszervezeti vezetőjeként az egységfrontot propagálta, és leginkább ideológusként túlságosan eltávolodott a szociáldemokráciától; „már rég meggyőződéses kommunista”. Továbbá utalt arra, hogy éppen szociáldemokrata párttagságából következően nem ismeri a kommunista párt működési logikáját és szervezeti kereteit – annak ellenére, hogy eszmeileg egyre közelebb került a párthoz –, éppen ezért kéri felvételét, hogy immár teljes jogú kommunista legyen.⁴²

³⁹ Uo.

⁴⁰ „Szégyelld magad, Jordáky! – kiáltottam. Bárki más mondja ezt, elfogadom, de te a Szociáldemokrata Párt teoretikusa voltál tizenöt éven keresztül. Akkor hazudtál, vagy most hazudsz? A magam részéről meg vagyok győződve afelől, hogy ha nem a szovjetek, hanem az angolok jöttek volna be Kolozsvárra, nem súgott volna ilyesmit a lelkiismereted. Elmehetsz Jordáky, de ne feledd, amit mondok: téged két éven belül úgy kidobnak a Kommunista Pártból, mintha ott se lettél volna, mert te nem vagy, nem is leszel soha kommunista, csak egy örökké locsogó, zavaros fejű szociáldemokrata. De ide többet nem teszed be a lábad, az biztos.” In: Lakatos, 2007. 7.

⁴¹ Az észak-erdélyi Kommunista Párt rövid életű formáció volt. A bukaresti küldöttek megérkezéséig őrizte önállóságát, utána a bukaresti pártközpont alá tagozódott be.

⁴² Jordáky Lajos önéletrajza, 86. EME Kézirattár, JLH, II/21.

A párttagság megszerzésének procedúráját a Román Kommunista Párt észak-erdélyi küldötteinek október 20-át követő Kolozsvárra érkezése tette „hivatalossá”, Nicolae Goldberger⁴³ ugyanis Jordákyt még aznap (október 20-án), az elsők között felvette a Román Kommunista Pártba.⁴⁴

A szovjetek a bevonulásukat követően a helyi közigazgatási apparátust elsősorban a politikai hűség szempontja szerint alakították ki. Eszerint a város polgármestere Tudor Bugnariu, alpolgármestere pedig Demeter János lettek, mindketten kommunisták. A megye élére prefektus/főispáni rangban id. Teofil Vescant, alispánnak pedig Csögör Lajost nevezték ki. Id. Vescant aztán két hónap múlva a kommunista Vasile Pogăceanu váltotta a prefektusi székben.⁴⁵

A kinevezéseknél tehát elsősorban a politikai szempont dominált, a kiválasztottak nem rendelkeztek közigazgatási tapasztalatokkal. A szovjet bevonulást megelőző legfelsőbb szervet – az Erdélyi Magyar Tanácsot – a szovjetek lefejezték, a politikai prominens személyeket – így Mikó Imrét, Teleki Bélát, Vita Sándort, Demeter Bélát – elhurcolták, így csak a baloldali egyének maradtak a városban. Utóbbi hármat pár hónap múlva elengedték, így csak Mikó Imre tapasztalta meg a szovjet lágereket. Mindezzel a kolozsvári magyar kommunisták politikai és kulturális monopóliumot szereztek Észak-Erdélyben, és maguknak vindikálhatták „az erdélyi magyarság képviselőletének” jogát.

A szovjetek a szakszervezeteket is inkább kommunista kézben szerették volna látni, ezért elkezdték a régi szociáldemokraták eltávolítását. A Szakszervezeti Tanács kommunista elemekkel való feltöltése Jordáky tevékenységéhez köthető. Azt nem tudjuk, hogyan vélekedett arról, hogy számára ismeretlen illegalitásban élőkkel kell helyettesítenie a korábbi ismerőseit, a reformista szociáldemokratákat. Feltételezni lehet, hogy számára nem okozott gondot, mivel ekkorra már a kommunistákkal azonos radikális nézeteket vallott. Önéletírása

⁴³ Nicolae Goldberger/Goldberger Miklós (1904–1970) zsidó származású illegális kommunista. 1923-ban lépett be az RKP-be, a két világháború között egyszer Kolozs tartományi titkár is volt. 1944 végén fontos pozíciót töltött be, szinte mindig úton volt Bukarest és Kolozsvár között, az RKP KB bukaresti küldöttjének számított Kolozsváron.

⁴⁴ Az RKP bukaresti küldöttek kolozsvári ülésének jegyzőkönyve. ANIC, Fond CC al PCR, Colecția nr. 60, dosar 464, 275–276.

⁴⁵ Nagy – Vincze, 2003. 59.

szerint, habár a Szakszervezeti Tanács munkásegységfront alapon működött, „nehéz munkával” elérték, hogy a szakszervezetek vezetői pozícióba leginkább kommunisták kerüljenek.⁴⁶

Jordáky 1944. októberi eszméinek egy érdekes szeptétét jelentette a „szakszervezeti demokrácia”. Szerinte ez abban nyilvánult meg, hogy minden kérdésben – a vezetőség megválasztásától a legkisebb szakmai ügyekig – a tagok szabad vitát követő többségi szavazásával kell dönten.⁴⁷ Ez azt jelentette, hogy minden tag szavazati joggal rendelkezett, és azt gyakorolhatta. Egy mai kifejezéssel élve, Jordáky bázisdemokráciát kért.

A szakszervezetek nemcsak a napi adminisztrációval, hanem nagyon hamar a területi szuverenitás kérdésével is szemben találták magukat. Az egyik 1944 végi szakszervezeti gyűlésen megjelent Jordáky apja is, id. Jordáky Lajos, aki a Jordáky Nyomda tulajdonosa volt. Ő vetette fel azt a kérdést, „vajon nem hiba-e, az, hogy az észak-erdélyi szakszervezetek részt vesznek a bukaresti országos kongresszuson. [...] Erdély sorsát, csak a békeszerződések döntenek majd el véglegesen. Hátha mi kolozsváriak, mégis ahhoz a kisebbségi részhez fogunk tartozni, amely Magyarországnak marad? De ha küldötteink már most megjelennek Bukarestben, a szövetségesek esetleg úgy értelmezik a dolgot, hogy a munkásság már döntött és Romániához akar tartozni”. A gyűlésen e kérdésben a szociáldemokraták többsége, s ifjabb Jordáky is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a határkérdést úgyis a nagyhatalmak döntenek el, „a munkásság képviselőinek viszont ott kell lenniük Bukarestben, mert bármelyik országban győz a munkásosztály, az az egész világ munkásainak hasznára válik”.⁴⁸ A szakszervezeti csoportok tehát nem várták meg a békeszerződés aláírását, hanem már 1944 végén a bukaresti Országos Szakszervezeti Tanácsba integrálódtak. Ezekben az 1944 végi, 1945 eleji hónapokban három nagyobb politikai csoport alakította az észak-erdélyi politikai eseményeket.

Egyrészt a börtönből szabadult, nagyrészt magyar nemzetiségű kommunisták 1944. szeptember 24-én létrehozták az észak-erdélyi Kommunista Pártját, amelynek vezetését Simó Gyula, Nemes

⁴⁶ Lakatos, 2007. 68.

⁴⁷ A román–magyar megértés szellemében zajlott le a tanítók gyűlése. *Világosság*, 1944. október 28. 2.

⁴⁸ Lakatos, 2007. 47.

József, Veress Pál és az illegalitásból előjött Jakab Sándor irányították. Rövid életű politikai formációnak bizonyult, mivel október 20-án megérkeztek Kolozsvárra az RKP küldöttei, ifj. Teofil Vescan és Nicolae Goldberger. Nem ismert tényezők következtében ifj. Vescan átvette a vezetést, az önálló formációt pedig felszámolta. Ezt követően a „Kommunisták Romániai Pártja, Kolozsvár vidéke” névvel működtek. A kolozsvári kommunista csoport Bukaresthez való csatlakozása után az első tisztogatáson is túlelt,⁴⁹ így a vezetőségből a börtönből szabadult Nemes Józsefnek és Veress Pálnak távoznia kellett. Simó Gyula a vezetőség tagja maradt, ám a bukarestiek gyanúsán néztek rá, transzilvanistának és „magyar nacionalistának” tartották.⁵⁰ Tovább mélyítette a szakadékot, hogy sem Simó, sem Nemes, sem Veress nem igazán tudtak románul.

Egy másik csoportot a megmaradt szociáldemokraták alkották, akik, miután a bukaresti országos központba tagozódtak be, a későbbiek során létrehozták az RSZDP Magyar Bizottságát, amelynek elnöke Lakatos István lett. Jordáky nem szakította meg teljesen a kapcsolatát ezzel a csoporttal, sőt korábbi eszméivel összhangban együttműködésre szólította fel a szociáldemokratákat.⁵¹

A kommunisták és a szociáldemokraták mellett megjelent egy újabb csoport is, amely a két világháború közötti Magyar Dolgozók Országos Szövetségéből nőtt ki. Kolozsvár esetében érdekes, hogy a helyi csoport a MADOSZ brassói központjától függetlenül bontott zászlót. A kolozsvári szervezet október 22-i megalakulásakor még a „polgári” elemek⁵² és a régi madoszosok⁵³ együttesen alkották a vezetőséget.

A kolozsvári szervezet különállása nem tartott sokáig; Brassóból hamarosan Kolozsvárra érkezett a MADOSZ egyik alapító tagja, Bányai László. Egy újjászervező bizottsági ülésen éles vita folyt az

⁴⁹ Ezt az információt Jordáky is megerősítette önéletírásában. Szerinte a bukaresti küldöttek első dolga 1944. október végén a párttagok „verifikálása” volt. Jordáky párttagsága ekkor nyert megerősítést. Jordáky Lajos önéletírása, 86. EME Kézirattár, JLH, I/8.

⁵⁰ Nagy – Vincze, 2003. 66.

⁵¹ Székházat avattak a kolozsvári szociáldemokraták. *Világosság*, 1944. november 21. 3.

⁵² Kós Károly, Jancsó Elemér, Szabédi László.

⁵³ Szepesi Sándor szabó, Hadházi Samu hóstáti földész, Mezei Lajos, Fodor-Pataky Ádám.

„észak-erdélyi autonomisták” és a „brassói vonalat” követők között. Leginkább a területi szuverenitás kérdése jelentett vitapontot. Míg az autonomisták Erdélynek egy sajátos autonómiát kívántak – Kós Károly egyenesen az újjáegyesült Erdély önállóságát vetette fel –, addig a dél-erdélyi madoszosok a különállást a bukaresti politikai eseményekkel hozták összefüggésbe. Bányai László kijelentette, hogy „Észak-Erdély pillanatnyi helyzete pedig csak azért alakult így, mert még nem a román demokratikus erők vették át a hatalmat, hanem [...] a reakciós erők. [...] Észak-Erdély most olyan helyzetben van, hogy hozzákezdhet azokhoz az intézkedésekhez, melyeket az ODA (Országos Demokrata Arcvonal)⁵⁴ programja előír...”⁵⁵

A szovjetek kolozsvári bevonulásával párhuzamosan a bukaresti királyi kormány is intézkedett az észak-erdélyi területek további sorsát illetően. 1944. október 11-én hozta létre a román kormány a Felszabadított Erdélyi Területek Közigazgatásának Kormánybiztosságát (Comisariatul pentru Administrarea Regiunilor Eliberate din Transilvania). A kormánybiztos miniszteri rangot és felelősséget kapott, vezetői pozícióját pedig Iuliu Maniu unokaöccse, Ionel Pop látta el.

Ionel Pop 1944. október 12-én utasította „azokat a különböző hatóságokat, amelyek szervezeti és személyi kereteit előtte felállította, hogy menjenek be és rendezkedjenek be Kolozsváron”.⁵⁶ Így október 13-án a városba bevonult a prefektúra, az ügyészség, valamint kisebb katonai egységek és egy egész csendőrlégió is. Ekkor érkezett Kolozsvárra a nagyszebeni Ferdinand Egyetemről a román egyetemi küldöttség is.⁵⁷

Jordáky egyik első intézkedése az új hatalmi helyzetben egy kiáltvány megfogalmazása volt. Szaktanácsi elnökként 1944. október 15-én levélben fordult az észak-erdélyi Kommunista Párt Végrehajtó

⁵⁴ Országos Demokrata Arcvonal. A Román Kommunista Párt vezetésével az RSZDP, Petru Groza Ekészfrontja, az MNSZ és a Demokrata Zsidó Népközösség, valamint több kisebb társadalmi szervezetet (Népvédelmi Egyesület, Hazafiak Szövetsége) és a szakszervezetek koalíciója.

⁵⁵ A MADOSz harcos demokratái megalakították a Magyar Népi Szövetséget. *Világosság*, 1944. november 25. 2.

⁵⁶ Ionel Pop észak-erdélyi kormánybiztos két átirata Constantin Sănătescu miniszterelnöknek az észak-erdélyi magyarok internálásáról, valamint a kolozsvári egyetem átvételének kísérletéről. In: Nagy – Vincze, 2003. 151.

⁵⁷ Uo. 60.

Bizottságához, és három pontban jelölte meg az azonnali teendőket. Először is „demokratikus front” létrehozására hívta fel a kommunista pártot, a szociáldemokratákat, a demokratikus magyar néppártot,⁵⁸ a Nemzeti Parasztpártot (PNȚ) és a szakszervezeteket. Másodszer az Erdélyi Magyar Tanács (újja)alakítását propagálta, és végül harcot hirdetett a „román sovinizmus ellen”.⁵⁹

1944. október 21-én az immár Román Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt elhatározták, hogy a kolozsvári szervezeteik egységfrontot hoznak létre. Az ülésen Jordáky is felszólalt az RKP képviselőjében, felhívva a résztvevők figyelmét arra, hogy a kommunisták által kidolgozott tervezetet – amelyben Románia népeinek teljes egyenlőségét, a fasiszta maradványok eltüntetését, a földművesek és munkások szociális követelményeinek teljesítését, a háborús károk jóvátételét stb. követelték – tegyék meg az egységfront alapító okmányának.⁶⁰

A szovjetek kolozsvári bevonulása után, a baloldali csoportok szabad szervezkedésének lehetőségét kihasználva bukaresti mintára Kolozsváron is politikai koalíciót hoztak létre. Így 1944. október 21-én ifj. Teofil Vescan javaslatára megalakult az Észak-Erdélyi Demokratikus Bizottság. A bizottságot az RKP, a MADOSZ (MNSZ), az RSZDP, az Ekésfront és a Szakszervezeti Tanács alkották. Később ez a vezető szervezet csatlakozott a bukaresti ODA-hoz. 1944. november 27-én végül létrehozták az ODA Kolozsvári Bizottságát, amellyel egy tartományi, Bukaresttel hol szorosabb, hol lazább kapcsolatban álló szervezet hoztak létre.⁶¹

Két héttel a szovjet bevonulás után, 1944. október 29-én tartották Kolozsváron a baloldali pártok az első, nagyobb tömegeket megmozgató népgyűlést, amelynek célja az ODA Észak-Erdélyi Bizottsága támogatásának és legitimitásának demonstrálása volt. A gyűlésen Jordáky nagyszámú munkás előtt beszélt. Már korábban is

⁵⁸ Ennek a politikai formációnak a kilétét homály fedi. Nem tudjuk, Jordáky mire gondolhatott.

⁵⁹ Molnár Gusztáv: Önenrendelési törekvések az „észak-erdélyi köztársaság idején”. In: Bíró Gáspár – Hamberger Judit – Molnár Gusztáv – Szilágyi Imre – Tóth István: *Autonómia és integráció*. Budapest: Magyar Szemle-Magyarországért Alapítvány, 1993. 113.

⁶⁰ A kommunisták és szociáldemokraták egységkormány. *Világosság*. 1944. október 26. 2.

⁶¹ Nagy – Vincze, 2003. 70.

felszólalt szakszervezeti, párt- és munkásművelődési gyűléseken, nagy tömeg előtt viszont itt szerepelt először.⁶² Beszédében támadást intézett az általános „reakció” ellen. Szerinte 1940–44 között a magyar munkásság kiállt a román munkások mellett, most pedig „önmagunk számára fogjuk a demokrácia megvalósítását kiharcolni”. Továbbá azt is kijelentette, hogy a kommunista párt azt akarja, minden nemzetiség szabadon élhessen: „Csak akkor lehet igazán boldog ez a föld, ha a szabad demokrácia jelképéül egymás mellett lenghet a vörös, a román és a magyar lobogó”.⁶³

Ekkor szerzett népszerűsége következtében az RKP Észak-Erdélyi titkársága ezt követően Jordákyt bízta meg a népgyűlések szervezésével és az azokon való szónoklással.⁶⁴

1944. november elejétől Észak-Erdélyben sajátos helyzet alakult ki. A front mögött megjelentek azok a román félkatonai szervezetek, amelyeket együttes néven Maniu-gárdáknak neveztek, de ez valójában több csoport gyűjtőneve volt (köztük a valóban Maniu Gárda nevű, Gavril Olteanu vezette egység, amely Brassótól Gyergyószentmiklósig dúlta végig a vidéket, ahol a helyi szovjet városparancsnok feloszlatta). A Maniu-gárdák (a román kommunista sajtó minden gyilkosságot a gárda nyakába varrt, ezzel is igyekezve lejáratni Maniut), a román csendőralakulatok és katonai egységek összesen 188 civil halálos áldozatot követelő atrocitásokat követtek el.⁶⁵ Az atrocitásokra hivatkozva a Vörös Hadsereg 1944. november 12-én kiutasította az észak erdélyi területekről a már berendezkedő román katonai közigazgatást, és a spontánul szerveződő Maniu-gárdák felszámolására szólított fel.⁶⁶

A román adminisztráció kiutasítása után a területen szovjet katonai közigazgatás lépett életbe. Ez a gyakorlatban azonban azt jelentette,

⁶² Jordáky Lajos önéletírása, 87. EME Kézirattár, JLH, I/8. Vö: Interjú Csucsuja Istvánnal. Készítette: Antal Róbert-István, Kolozsvár, 2018. január 20. Csucsuja szerint Jordáky „született szónok volt, beszédei alatt örvengött a tömeg”.

⁶³ Az elmaradt főtéri nagygyűlés helyett a város öt különböző helyén tartott népgyűlést a kolozsvári demokraták egységfrontja. *Világosság*. 1944. október 31. 1.

⁶⁴ Jordáky Lajos önéletírása, 98. EME Kézirattár, JLH, I/8.

⁶⁵ A Békeelőkészítő bizottság összefoglaló jelentése. MNL OL, XIX-j-1-k 60. doboz.

⁶⁶ A romániai Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottság átírata Sănătescu miniszterelnöknek a román közigazgatás kiutasításáról. In: Nagy – Vincze, 2003. 185–186.

hogy a helyi adminisztratív egységekben (városokban, falvakban) a megbízhatónak tartott, baloldali elemek (leginkább a kommunisták és szövetségeseik) szervezték meg a közigazgatást, és ezt utólag a szovjet hadvezetés jóváhagyta.⁶⁷ A régió etnikai összetételéből következőleg adódik a közigazgatás „magyar jellege”, mivel a munkáspártok legalább 60, ha nem 70 százalékát magyar nemzetiségűek alkották. Az észak-erdélyi szervek rendeleti úton előírták, hogy vegyes nemzetiségű területeken a nemzetiségek számaránya szerint kell az adminisztrációt létrehozni.

Jordáky ebben az új helyzetben írhatta naplójába az alábbi mondatokat: „*A Szovjetunió mentett meg minket. Segítsük tehát a Vörös hadsereget munkával és barátsággal. Építsük fel a mi országunkat. A magyar és román munkások, parasztek és kisemberek szabad hazáját.*”⁶⁸ Azt nem tudni, hogy a „megmentést” Jordáky mire értette. Az első felszabadításra a „magyar uralom alól”, vagy pedig a második felszabadításra „a román sovinizmus alól”? Vagyis 1944. október 11-re gondolt-e, vagy pedig 1944. november 8-ra? Valószínű, hogy inkább az utóbbira, mivel igen hamar csalódott a „román demokráciában” a különböző bukaresti jogfosztó intézkedéseket látva. 1944. november 7-én Jordáky a városparancsnoknak tolmács segítségével megköszönte Kolozsvár „felszabadítását”, valamint azt is közölte, hogy a kolozsvári munkásság megköszerezett erővel fog a vasutak újjáépítéséért dolgozni.⁶⁹

Az „észak-erdélyi köztársaság” öt hónapja

Kolozsváron 1944. november 8-án id. Teofil Vescan prefektus – mint már említettem – falragaszokon közölte, hogy „Észak-Erdély felszabadított része és így Kolozsvár municípium, s Kolozs megye a megszállt szovjet hadsereg közigazgatása alá kerül”.⁷⁰ Ugyanezzel a rendelettel előírta a termelés beindítását, az újjáépítő munkálatok

⁶⁷ Uo. 71.

⁶⁸ Jordáky Lajos: Naplók 1933–1974. EME Kézirattár, JLH, I/2. 1944. december 5.

⁶⁹ Fokozott teljesítményre tett fogadalmat a kolozsvári munkásság. *Világosság*, 1944. november 9. 3.

⁷⁰ Id. Teofil Vescan Kolozs megyei főispán 796/1944. számú rendelete a szovjet katonai közigazgatás bevezetéséről. In. Nagy – Vincze, 2003. 172–173.

elkezdését és megtiltotta az áruk kivitelét Észak-Erdélyből. Továbbá elrendelte a lakosság összeírását is.⁷¹

A közrend biztosítását az újonnan létrehozott néprendőrségek látták el. A nagyobb városokban főleg szervezett munkásokból, politikailag megbízható kommunista és szociáldemokrata párttagokból hozták létre ezeket a testületeket. Kolozsvár esetében a városi őrség beolvadt az újonnan létrehozott rendőrségbe. Vezetője Pojghi Nicolae⁷² lett, míg kiképzőtisztnak Jordáky Lajos öccsét, Jordáky Bélát tették meg, aki a magyar honvédség tartalékos tisztje volt. Felszerelésük hiányos fegyverzetből állt, egyenruhájuk nem volt, csak egy vörös karszalag. Vegyes lakosságú területeken természetesen a néprendőrség is többnemzetiségű lett.⁷³

Az észak-erdélyi adminisztratív különállás alatt, 1944 novemberre és 1945 márciusa közötti a kétnyelvűséget Kolozs megye prefektusa, Vasile Pogăceanu egy 1945. február 10-én közzétett rendelettel szabályozta. A rendelet kimondta, hogy „Kolozsvár és Kolozs megye területén a hivatalos nyelv, mind a román, mind a magyar nyelv”.⁷⁴ Továbbá előírta, hogy a közigazgatás lehetőleg mindkét nyelvet beszélő egyénekből álljon, és összetételében tükrözze a nemzetiségi arányokat. Ekkor monosodott meg az a gyakorlat is, hogy mind a magyar, mind a román, mind pedig egy vörös zászló lobogott a középületeken. A későbbiekben viszont a zászlóhasználat is vitákra adott okot a kommunisták között.

A szovjet katonai közigazgatás alatt a baloldali pártok a koalíciós logikát követve 1944. december 1-én létrehozták az ODA Észak-Erdélyi Központi Tanácsadó Testületét. A negyvenhat fős testület elsősorban az RKP, RSZDP, a Szaktanács, az MNSZ, az Ekésfront, a Hazafiak Szövetsége, a Demokrata Zsidó Népközösség és a Népvédelmi Egyesület jelöltjeiből állt, és tizenkét helyet biztosítottak a nem baloldali román szerveződésnek, a Román Demokrata Szövetségnek, ám az nem vett részt ebben.⁷⁵ A Központi Tanácsadó

⁷¹ Az összeírás eredménye: Kolozsvár összlakossága 73.000 fő, amelynek 83,5 százaléka (61.000) magyar nemzetiségű, 11 százalék román, zsidó nemzetiségű egyént pedig 900-at írtak össze. In: Hetvenháromezer lakosa van jelenleg Kolozsvárnak. *Világosság*, 1944. december 10. 1.

⁷² Volt kommunista diák, akít 1943-ban a magyar hatóságok letartóztattak.

⁷³ Nagy – Vincze, 2003. 73.

⁷⁴ Uo. 77.

⁷⁵ Uo. 79.

testület hat szakbizottságot is alakított, közigazgatási, jog- és igazságügyi, pénzügyi, vallás- és közoktatásügyi, gazdasági, munka- és közegészségügyi jogkörökkel. Voltaképpen tehát egy tartományi szintű kormányzás alapjait fektették le, azonban a hatóság hatásköre Kolozsvárra és környékére korlátozódott, és mint a nevéből is látszik, csupán javaslattételi, véleménynyilvánítási jogkörrel rendelkezett.⁷⁶

Jordáky Lajos mint pályája felívelő szakaszában lévő kommunista politikus természetesen az RKP-t képviselte ebben a testületben. Mint ilyen vett részt az ODA Központi Tanácsadó Testület ülésein, a szakszervezeti, egyetemi és más tömeggyűlések mellett. Nagy munkabírással vetette bele magát a napi ügyintézésbe. „Reggeltől estig dolgozott, igyekezett tartani a vonalat és lefaragni a túlzásokat. Most az egyszer jól jött a szelídsége, az, hogy igyekezett mindenkinek a szája íze szerint beszélni.” – emlékezett vissza Lakatos István.⁷⁷

Érdekes Jordáky álláspontja az egyik összejöveten. 1944. december 7-én a gazdasági bizottsági ülésen a román nemzetiségű tagok a Romániával való szoros kereskedelmet, gazdasági összefogást óhajtották. Jordáky viszont azt propagálta, hogy a közlekedés helyreállítása után az Alfölddel, Magyarországgal való kereskedelmet szervezzék meg.⁷⁸ Vagyis ebben a kérdésben inkább a magyar álláspontot támogatta a „bukaresti vonallal” szemben.

1944 decemberében a Központi Tanácsadó Testületben felmerült, hogy össze kellene hívni „Észak-Erdély parlamentjét”. 1945. február 10-én Jordáky a Központi Tanácsadó Testület ülésén kijelentette, hogy a román–szovjet fegyverszüneti szerződés világosan határozott Észak-Erdély kérdésében. Azonban „*amig nincs őszinte demokrácia Romániában, a román közigazgatást ide nem terjeszthetik ki*”. A továbbiakban pedig azzal folytatta: „*ez nem a mi álláspontunk, ez az Országos Demokrata Arcvonal álláspontja, ez a román munkásság álláspontja is. Abban a pillanatban, amikor az ODA kerül kormányra, megváltozik a helyzet és Észak-erdély kérdése újra napirendre kerül. De ez esetben is Románia kormánya nem adja, nem küldi ide a közigazgatást, hanem csak kiegészíti a meglévőket. Tehát a*

⁷⁶ Uo. 80.

⁷⁷ Lakatos, 2007. 15.

⁷⁸ Észak-erdély kérdéseiről folyik a vita a Központi Tanácsadó Testületben. *Világosság*, 1944. december 8. 4.

*közigazgatást itt nekünk kell megszervezni!*⁷⁹ Vagyis Jordáky úgy képzelte a jövőt, hogy Észak-Erdélyben létre kell hozni egy saját közigazgatást az itt maradt baloldali és polgári elemekből. Valószínűleg abban az illúzióban élt, hogy ez az adminisztratív különállás hosszú időszakot ölel majd fel, és csak a bukaresti belpolitikai változások után – Bukarestben is „demokrata” kormány kerül hatalomra – terjesztik ki a román szuverenitást az észak-erdélyi területre. Azonban addig az észak-erdélyi közigazgatás már bizonyította hozzáértését, sőt népszerűvé vált, ezért tartományi, autonóm „kormányzatként” a helyén maradt volna.

Az ODA észak-erdélyi konferenciájára 1945. február 12–15. között került sor, a román kormányválság kellős közepén. Ekkor ugyanis Bukarestben fegyveres összetűzéseket provokált ki az RKP a Rădescu tábornok vezette katonakormánnyal szemben, mivel az RKP azt követelte, hogy az mondjon le, és adja át a helyét egy ODA-kormánynak. Az RKP bukaresti küldötte, Nicolae Goldberger figyelmeztette az ODA-konferenciára egybegyűlteket, hogy a „román reakciós elemek” szabotázsja folytán a 11 megye találkozáján több a magyar küldött, mint a román, s ezzel a ténnyel kapcsolatban leszögezte: „Éppen ezért most a demokráciáért vívott küzdelemben a magyar küldöttek a harc oroszlánrésze.”⁸⁰

1945. február 13-án „általános helyeslés és szünni nem akaró taps” közepette Jordáky beszédet mondott a Központi Tanácsadó Testület kongresszusán. Beszédében legelőször a munkásegységfrontot méltatta. Kitért az erdélyi földkérdésre is, szerinte nem szocializálni kell, hanem földosztással az ipar és a kereskedelem fellendítéséhez kell hozzájárulni. Beszédét végül az észak- és dél-erdélyi menekültek (internáltak) ügyével fejezte be, mielőbbi megoldását követelve a szerinte tarthatatlan helyzetnek.⁸¹

A tanácskozáson két heves vitát kiváltó kérdést is tárgyaltak: a kolozsvári egyetem ügyét és a területi szuverenitás kérdését. Két csoport alakult ki, az autonomistáké és a „bukaresti vonalat követők”-

⁷⁹ A Központi Tanácsadó Testület lelkesedéssel tette magáévá a bukaresti munkáshatározatokat. *Világosság*, 1945. február 11. 5.

⁸⁰ Balogh Edgár: *Férfimunka*. Budapest: Magvető, 1986., 39. Vö: Kolozsvár népe ma délután 4 órakor a Szabadság-téren tüntet az Országos Demokrata Arcvonal programjáért. *Világosság*, 1945. február 15. 1.

⁸¹ „A földosztást örömmel köszöntjük azért is, mert az a román és magyar földműves közeledését jelenti”. *Világosság*, 1945. február 14. 3.

é. Például az autonomisták véleménye a szuverenitás kérdésében az alábbiak szerint körvonalazódott: „a szuverenitást a békeszerződés megkötéséig a fegyverszünetet aláíró hatalmak, s Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy Britannia és Románia egyetemlegesen birtokolják és Malinovszky tábornagy ezt a szuverenitást az ő nevükben gyakorolja”.⁸² A „bukarestiek” nézőpontját pedig ifj. Teofil Vescan ismertette, amikor kijelentette, hogy a terület „nem pazarolhatja drága idejét szubtilisnál szubtilisebb jogi definíciókra”. A továbbiakban pedig kijelentette, hogy „a Vörös Hadsereg nem a főhatalmat gyakorolja Észak-Erdélyben, hanem helyesen: a közigazgatás ellenőrzését gyakorolja a fegyverszüneti szerződés aláíróinak nevében”. A kérdést az RKP KB bukaresti küldötte, Nicolae Goldberger zárta, aki még azt is hozzátette, hogy „a szovjetek ezt az ellenőrzést is csak ideiglenesen gyakorolják”.⁸³ Mint látszik, a két csoport között a lényegi kérdés az volt, hogy Észak-Erdély fölött ki rendelkezik szuverenitással. Az autonomisták szerint a szovjetek, míg a „bukarestiek” szerint eleve Románia, csak egy sajátos helyzet miatt ideiglenesen a Vörös Hadsereg ellenőrzése – de nem szuverenitása – alá került az észak-erdélyi terület.

Végül az ODA Központi Tanácsadó Testületének konferenciája létrehozta az ODA Észak-erdélyi (Központi) Végrehajtó Bizottságát is, amely ténylegesen egy autonóm kormány csíráit jelentette. A „kormány” élén mint társelnökök ifj. Teofil Vescan és Jordáky Lajos állottak. „Közöttem és Teofil Vescan között igen szoros, baráti volt a kapcsolat, mivel ugyanabban a házban laktunk és naponta találkoztunk” – nyilatkozott utólag Jordáky.⁸⁴ A konferenciát lezáró beszédekben Jordáky Lajos, ifj. Teofil Vescan és Nicolae Goldberger azt hangsúlyozták, hogy „a konferenciának nemcsak politikai, gazdasági és kulturális jelentősége volt, hanem egy új kormányzatnak a megindulását is jelenti”.⁸⁵ A „minisztériumokat” a tizenegy szakosztály alkotta, amely a már meglévő Központi Tanácsadó Testület hat szakosztályából nőtt ki. A vezetőséget Jordáky és Vescan mellett alelnök pozícióban Lakatos István és Nicolae Moldovan

⁸² Nagy – Vincze, 2003. 89.

⁸³ Nem dönthetnek nélkülünk sorsunkról. *Világosság*, 1945. február 14. 1.

⁸⁴ Jordáky Lajos kihallgatási jegyzőkönyve 1953. január 24-ről. ACNSAS, Fond Panal 000217, dosar 1, 94.

⁸⁵ Északerdély vármegyei egységes közigazgatást sürgetnek. *Világosság*, 1945. február 15. 1.

alkotta, míg a „kormány” titkára – aki leginkább a bukaresti kapcsolatokért felelt, mivel az RKP bukaresti küldöttje volt – Nicolae Goldberger lett. A Végrehajtó Bizottságnak a fent nevezettekén kívül Balogh Edgár, Demeter János, Neumann Jenő, Tudor Bugnariu, Vasile Pogăceanu, Pavel Bojan, Gheorghe Timofi, Victor Pocol, Hedvig Medrea voltak a tagjai Kolozsvárról, míg más észak-erdélyi megyék egy-egy vezetőt delegáltak ebbe a testületbe.⁸⁶

Ugy vélem, Jordáky akkori gondolkodását jól példázzák az alábbi sorok, amelyek Erdei Ferenchez 1945 elején írott leveléből származnak: *„Kimondhatatlanul örvendek [...] annak, hogy az ország vezetése a ti, illetve a mi kezünkbe került. Talán a magyar nép is megkezdheti most igazi történetének tettekkel való megírását. Remélem, hogy legkésőbb márciusban alkalmam lesz felmenni hozzátok. Demeter Béla egyelőre hozzátok megy. Egyelőre természetesen, mert rá itt is szükség lesz. S reméljük, amikor hívjuk vissza is fog jönni közénk. A viszontlátásig és ölel és sok sikert kíván egész népünk érdekében barátod, Lajos”*.⁸⁷ A sorokból kicseng annak a reménye, hogy a hatalmi helyzetbe jutott észak-erdélyi magyar baloldaliak a saját víziójuk szerint elkezdhetik az erdélyi magyarság jövőjének az építését is a társadalmi emancipatorikus törekvések mellett. Jordáky sorait a „vakhit” jellemzi, mivel a szovjetek jelenlétéről egy szót sem szólt, az általuk elkövetett atrocitásokat nem említette.⁸⁸ Valószínű, hogy a cél – a szocializmus – felülírta a különböző morális dilemmáit, és a „proletárdiktatúrát” is elfogadta mint a célba jutás eszközét.

1945. február 24-én Nicolae Goldberger javaslatára az RKP helyi vezetősége úgy döntött, Jordáky népszerűsége túl nagy ahhoz, hogy csak a Szakszervezeti Tanács elnöke és egyben az ODA Észak-Erdélyi VB társelnöke legyen, ezért Jakab Sándor helyett az RKP kolozsvári városi titkárának nevezték ki. Ez a funkció (politikai titkár) a kommunista pártok szervezési elvét tekintve helyi szinten a legjelentősebb volt. Jordáky ezt kezdetben visszautasította, arra hivatkozva, hogy nem dolgozott eleget a KP-n belül, nem ismeri

⁸⁶ Nagy – Vincze, 2003. 91.

⁸⁷ Jordáky Lajos levelei Erdei Ferenchez. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Ms 5824/ 118-119.

⁸⁸ Pár nappal a szovjet hadsereg kolozsvári bevonulása után több ezer civilt (köztük fontos vezető politikusokat is, például Mikó Imrét vagy Járosi Andort) egyetlen éjszaka alatt elhurcolták és a Szovjetunió légereibe szállították.

működésének lényegét. Goldberger állítólag megnyugtatta, hogy ők majd megadják a segítséget számára.⁸⁹

A Központi Tanácsadó Testület utolsó, 1945. február 28-i ülésén Jordáky felvetette a Testület feloszlását, mivel céljukat elérték, létrehozták a Központi Végrehajtó Bizottságot. Jordáky javaslatát elfogadták, és megszüntették a testületet.⁹⁰

Mielőtt azonban a létrehozott „minisztériumok” munkához láthattak volna, Bukarestben és az ország életében gyökeres fordulat következett be. Egy bukaresti fegyveres tüntetés után – a kommunisták provokálták az összetűzést –, 1945. február 27-én Bukarestbe érkezett a szovjetek teljhatalmú biztosa, Andrej Visinszkij, aki Nicolae Rădescu tábornok, kormányfő eltávolítását követelte, helyette pedig ODA-kormány kinevezését Petru Groza vezetésével. Miután a román király vonakodott ezt a lépést megtenni, Visinszkij 1945. március 5-én fenyegetően kijelentette, ha a király nem Petru Grozát nevezi ki miniszterelnökké, akkor nemcsak Észak-Erdélyt veszítik el végérvényesen, hanem: „nem felelhetek azért, hogy Románia, mint független állam fennmaradjon”.⁹¹ A kormányválság következtében a király rákényszerült Petru Groza kormányfővé való kinevezésére, cserébe Sztálin 1945. március 8-i táviratában engedélyezte Grozának, hogy Észak-Erdélybe ismét bevonulhasson a román közigazgatás.⁹²

A román adminisztráció kolozsvári visszatérésének ünnepélyes aktusa az 1945. március 13-i „kihelyezett kormányülés” volt. A kormányülést követően a kolozsvári Fő téren nagy tömegeket megmozgató gyűlést tartottak. A kormány tagjai mellett Mihály román király, Visinszkij, a román és a szovjet hadsereg több tisztje, valamint a kolozsvári ODA vezetősége helyezkedtek el a dísztribünön. Ezen az 1945. március 13-i gyűlésen az ODA Észak-erdélyi VB nevében Jordáky üdvözölte a visszatérő román közigazgatást. A szokásos lózungok – dicsőség a Vörös Hadseregnek, Sztálinnak stb. – mellett Jordáky beszédének több kritikus pontja is

⁸⁹ Jordáky Lajos önéletréje, 102. EME Kéziratár, JLH, I/8.

⁹⁰ Az Észak-erdélyi Végrehajtó Bizottság a román–magyar együttműködés alapján lép harcba a sovinizmus ellen. *Világosság*, 1945. március 3. 3.

⁹¹ Rădulescu-Zoner, Șerban–Buşe, Daniela–Marinescu, Beatrice (szerk.): *Instaurarea totalitarismului communist în România*. Bucureşti: Editura Cavallioti, 1995. 68.

⁹² Orosz–román fegyverszüneti szerződés. 1945. 10–11.

volt. Legelőször a régió sajátos státuszát hozta fel, amikor így szólt: *„Egy sokat szenvedett országrész nevében beszélünk, amely több mint két évszázada mindig csak tartomány, mindig csak mások eszköze volt. Két sokat szenvedett nép jött itt össze, amely pontosan öt hónap óta – a dicsőséges Vörös Hadsereg felszabadítása óta – tudja, hogy mit jelent a szabadság, mit jelent az, amikor mindenki a saját nyelvén beszélhet, mindenkinek nemcsak joga, de kötelessége részt venni a közélet vezetésében.”*⁹³ Mint látható, Jordáky beszédében nemcsak az 1940–44 közötti magyar, hanem az azt megelőző román adminisztráció számlájára is írta Erdély „gyarmati” kezelését, az erdélyiek véleményének semmibe vételét. Az öt hónapra való utalás is inkább 1944. november 12-re – vagyis a román közigazgatás kiutasítására – vonatkozott.

A továbbiakban az elmúlt öt hónap teljesítményeit sorolta fel, így *„Észak-Erdély dolgozó rétegeit három kérdés foglalkoztatta az utóbbi hónapokban: a rend, a gazdasági élet talpraállítása, és a magyar és román nép közötti békés együttélés megvalósítása. S most büszkén mondhatjuk: a rendet biztosítottuk, nem csendőrszuronyokkal, nem szigurancákkal és nem ostromállapottal, hanem a dolgozó tömegek fegyelmével, öntudatával és közülünk való és általunk vezetett néprendőrséggel. Pénz nélkül, elegendő gazdasági eszközök nélkül, étlen és szomjan dolgozva helyreállítottuk a hitlerista hóhérok és nyilas bérenceik által szétrombolt vasutainkat és üzemeinket. Nehezen bár, de biztosítottuk gazdasági életünk egyensúlyát.”* Beszédében érdekes pont, hogy a magyar adminisztráció – „csendőrszuronyok” – mellett a román közigazgatást, az azt Erdélyben megtestesítő Szigurancát és az ostromállapotot is bírálta.

Jordáky kitért a Groza-kormány megalakulására is, amelytől azt remélte, hogy szavatolni fogja a közigazgatási különállás alatt megszerzett jogokat. Mint mondotta, *„meg vagyunk győződve, hogy az új kormány egy új történelmi korszak megindulását jelenti Románia életében. Meg vagyunk győződve, hogy az új kormány az első, amely nem tartományt lát bennünk, hanem önmagával szabadon rendelkező, önmagát saját intézményein és közigazgatásán át igazgató országrész”. A „nem tartomány” és az „önmagával szabadon*

⁹³ A beszédet az eredeti, tulajdonában lévő kézirat alapján Molnár Gusztáv közölte. A mór megtette kötelességét, a mór mehet... *Magyar Nemzet*, 1988. szeptember 6. 4.

rendelkező országrész” jelzők igencsak sérthették egyes román kormánykörök fülét.

Végül pedig a románok és a magyarok erdélyi közös sorsáról beszélt; szerinte a Groza-kormány intézkedései hozhatják el a békés együttélést. „Tudjuk – mondta Jordáky –, hogy az új kormány az első a modern Románia történetében, amely az összes itt élő népek részére egyenlőséget hirdet és biztosít. Tudjuk, hogy ez a kormány nemcsak, hogy tiszteletben tartja demokratikus intézményeinket és közigazgatásunkat, hanem támogatja és erősíti azokat. A kormány a mi kormányunk, hisz tagjainak egy része börtönökben és internáló táborokban élt együtt azokkal a magyar harcosokkal, akik ugyanazokért az eszmékért harcoltak, amelyekért ők.” Beszédét „Horea és Dózsa népére” való felkiáltással, valamint a Vörös Hadsereg méltatásával zárta, „amely öröködi a román–magyar nemzetiségi egyenlőség felett.”

Az ünnepélyes kormányülés után az észak-erdélyi baloldaliak több memorandumot nyújtottak át a kormánynak. Az egyik memorandumban egy különleges közigazgatási hivatal felállítását vetették fel, amely speciális észak-erdélyi ügyekkel foglalkozott volna. Továbbá meghatározták ennek az összetételét is; a memorandumot összeállítók szerint ez a hivatal az ODA Észak-Erdélyi VB tagjaiból állott volna. Emellett a létrejött intézményeket, valamint a demokratikusan kialakult községi, városi, járási és megyei önkormányzatokat teljes mértékben meg szeretnék tartani. A memorandumban kényelvűséget is kértek, azokban a közigazgatási egységekben pedig, ahol a magyarok száma meghaladta az ötven százalékot, magyar közigazgatási vezetőt szerettek volna a vezetőségben látni.⁹⁴

Az észak-erdélyi autonomistáknak nagyon hamar csalódnuk kellett. A Groza-kormány és adminisztráció 1945. márciusi visszatérte után a román kormánykörök és a közvélemény is úgy vélte, hogy ezzel együtt a határkérdés is megoldódott. Így ennek következtében a bukaresti központi kormányzat szinte teljes egészében lecserélte a szűk öt hónap alatt kialakult, alulról fölfelé építkező észak-erdélyi önkormányzatokat. A román közigazgatás 1945 márciusa és júniusa között rendezkedett be véglegesen Észak-Erdély területén. 1945 júniusában az egész területre kiterjesztették a hatályos román

⁹⁴ Nagy – Vincze, 2003. 93.

törvényeket. Az „észak-erdélyi köztársaság” egyik leglátványosabb intézkedése, a kétnyelvűség is visszaszorulóban volt. Az utcákról, a városokból, a hivatalokból heteken belül eltűntek a kétnyelvű feliratok.

A Groza-kormány észak-erdélyi berendezkedésével megsértette azt az 1945. március 12-i belügyminiszteri rendeletet is, amely arról intézkedett, hogy Észak-Erdélyben a helyén kell maradjon a már kialakult közigazgatás és a rendőrség is. Teohari Georgescu kommunista belügyminiszter arra is felhívta a hatóságok figyelmét, hogy a visszatért adminisztratív egységekben biztosítani kell a nemzeti egyenlőséget és nemzeti arányszámot is a hivatalokban.⁹⁵ Ezzel ellentétben a Kolozsvárra visszatért adminisztráció egyik első intézkedése a kolozsvári rendőrfőnök⁹⁶ lecserélése és a román királyi diktatúra alatti korszak városi Siguranța-vezetőjének⁹⁷ a visszahelyezése volt.⁹⁸

A bukaresti vonal végső győzelmét az ODA Észak-Erdélyi VB (ön)feloszlatása jelentette. 1945. június 15-én Kolozsvárra utazott Vasile Luca (Luka László), s egy gyűlés keretében megindokolta, hogy „a bizottság által kitűzött különleges célokat elérték”. Vagyis miután Bukarestben létrejött a kommunisták által dominált kormány, Észak-Erdély különállását, sajátosságait jelképező különleges bizottságra többé semmi szükség nem volt.⁹⁹

Jordáky politikai tevékenysége a pártból való kizárásáig (1945 márciusa – 1946 márciusa)

Jordáky Lajos aktivitását a Román Kommunista Párton belül betöltött pozíciói határozták meg. A pártba történt belépése óta az ODA Észak-erdélyi VB társelnökeként leginkább a tömegek előtt örvendett nagy népszerűségnek. Mint a társadalmi emancipációt célul kitűző politikus komolyan gondolta a „dolgozók érdekében” végzett munkát. Vagyis ahelyett, hogy a párt vezető szerepét elfogadta, a

⁹⁵ Észak-erdély demokratikus közigazgatása és néprendőrsége a helyén marad. *Világosság*, 1945. március 12. 1.

⁹⁶ Pojghi Nicolae

⁹⁷ Pop Leontin Siguranța-főnök

⁹⁸ Csucsuja István interjú, 2018.

⁹⁹ Nagy – Vincze, 2003. 98.

lenini „élcsapat” dogmáját magáévá tette volna, a szocializmus megvalósítását inkább a tömegek megnyerésével, mozgósításával próbálta elérni.¹⁰⁰

A kommunisták kolozsvári vezetőségében két frakció körvonalazódott. Egyrészt a börtönből 1944 szeptemberében szabadultak csoportja – Simó Gyula, Nemes József és Veress Pál –, amelynek tagjai Jordáky szerint csak a börtönviselt illegalistákban bíztak. A párt másik pólusát Jakab Sándor képviselte, aki elkerülte az 1941-es „nagy lebukást”. A „börtönfrakció” és a mindvégig szabad „illegalisták” az új helyzetben is úgy viselkedtek, mint a korábbi években az illegalitás körülményei közepette. Hétköznapjaikat leginkább a konspiráció, az intrika, a titkos találkozók határozták meg.

Jordáky kezdetben egyik frakcióhoz sem csatlakozott, azonban már korán rámutatott a közte és a többi kommunista közötti nézetkülönbségre. Míg Jakab és Simó a kommunista pártot egy szűk csoport – a lenini élcsapat szellemében – gyülekezetének hitték, addig Jordáky irodát nyitott és fogadóórákat tartott a különböző kolozsvári üzemekben.¹⁰¹

Mint említettem, 1945 februárjában Jordákyt a kolozsvári RKP politikai titkárának nevezték ki Jakab Sándor helyett. A városi titkárságon Jordáky Pop Mişuval¹⁰² tudott jól együttműködni, és – ahogy visszaemlékezett – a tartományi vezetésből Goldberger – aki általában úton volt – vagy őt helyettesítve „Filu”, ifj. Teofil Vescan sietett a segítségére. A későbbiekben ez az egyik fontos vádpontnak bizonyult ellene, mivel Jakab Sándor a „Vescan–Jordáky” frakció (vagyis az autonomisták) pártellenes tevékenységére hivatkozva kérhette Jordáky eltávolítását pártfunkcióiból, majd kizárását a Román Kommunista Pártból is.

Jordáky hamar hatásköri vitába bonyolódott Jakabbal. Például az utóbbi magának tartotta fenn a szovjetekkel való kapcsolattartást, valamint a bukaresti küldöttekkel való kommunikációt is.¹⁰³ Ezen nem kell csodálkozni, mivel Jakab tapasztalt illegalista volt, tisztában volt a reális erőviszonyokkal, és a fontosabb kapcsolatokat magának

¹⁰⁰ Balogh Edgár hozzászólása a Jordáky-ügyhöz. *Igazság*, 1957. október 10. 1.

¹⁰¹ Jordáky Lajos önéletírása, 88. EME Kézirattár, JLH, 1/8.

¹⁰² Az egyik 1943-ban letartóztatott román diák.

¹⁰³ Jordáky Lajos önéletírása, 92. EME Kézirattár, JLH, 1/8.

foglalta le. Jordáky pedig mint „friss” kommunista még csak kereste a helyét a pártban.

Jakab Sándor azért is indíthatott később ellentámadást a „frakciósok” ellen, mivel a bukaresti pártvezetésben nagyhatalmú támaszra talált Vasile Luca (Luka László) személyében.¹⁰⁴ Jordáky szerint „mi hiába próbáltuk Lukát informálni, számára csak Jakab létezett, csak az ő véleményére adott”.¹⁰⁵

Valamikor 1945 tavaszán Jordákyt kolozsvári városi RKP titkári pozíciójából „feléle buktatták”, Kolozs tartományi bizottsági taggá nevezték ki. Félreállítására már ekkor elkezdődött, és ennek egyes jeleit ő maga is észlelte. Egyik ilyen pontnak a hídalmasi incidens számított, amikor Jakab Jordákyt küldte terepre. Jordáky 1945 márciusában a többségében románok lakta Szilágy megyei Hídalmas (Hida) községbe szállt ki, mintegy 15–20 felfegyverzett magyar munkás élén.¹⁰⁶ Önéletírása szerint, miután előzetesen egyeztetett Jakabbal erről a kérdésről, Jakab javasolta a fegyveres erő bevetését a tüntető román parasztok ellen. Miután a román lakosság megtámadta őket, Jordáky belelovetett a tömegbe. Végül a kiszállt néprendőrség és a szovjet helyőrség állította helyre a rendet. Sérülésekről nem tudunk, az ügy további fejleménye ismeretlen, mivel a sajtó nem számolt be róla.¹⁰⁷

A másik eset 1945. május 4-én az RKP Kolozs tartományi bizottsági ülésén történt. A gyűlésen Nicolae Goldberger egy politikai referátumot olvasott fel, amelyben a párt több hibájára mutatott rá. Goldberger kritikája – habár név szerint nem említette – Jordákynak és az autonomistáknak szólt. Az észak-erdélyi sajátos helyzetet elemezve a legfontosabb problémát/veszélyt a „sovinizmusban” látta. Szerinte az erdélyi magyarok az elmúlt 20 évben, míg az észak-erdélyi románok az elmúlt 4 évben szenvedték el a nemzetiségi elnyomás időszakát. Ennek következtében pedig védekezési reakcióként a másik csoporttal szembeni sovinizmus kapott lábra. Goldberger kijelentette, hogy a pártban is több „sovinizta elem” található. „Egy kommunista, a KP-ben nem lehet a magyarok, vagy a románok képviselője. Pártunk

¹⁰⁴ Luka később pénzügyminiszter-helyettesé tette meg Jakabot maga mellett. 1952-ben együtt is buktak Luka eltávolításakor, majd letartóztatásakor.

¹⁰⁵ Jordáky Lajos önéletírása, 102. EME Kézirattár, JLH, I/8.

¹⁰⁶ A Dermata Gárda tagjairól van szó.

¹⁰⁷ Jordáky Lajos önéletírása, 103. EME Kézirattár, JLH, I/8. Vö: Jordáky Lajos kihallgatása. ACNSAS, Fond Penal 000217, dosar 1.

ereje az egységében rejlik. Amint a sovinizmus felüti fejét a párton belül, máris következik a széthúzás és az egység megroppan. A tömegek pedig ezt látni fogják, hogy a vezetőség egy része vagy a magyarokkal, vagy pedig a románokkal tart.”¹⁰⁸ A továbbiakban az észak-erdélyi magyar kommunistákat okolta, mivel szerinte nem vették észre, hogy „magyarországi beépült reakciók” gerjesztik a sovinizmust, és nem tesznek meg mindent a Groza-kormány támogatásáért, holott „ez a magyar közösség legfontosabb érdeke”.

Az ülésen Jordáky „rendes” kommunista párttagként önkritikát gyakorolt. Szerinte a párt gyengesége elsősorban vezetőinek a gyengeségében keresendő. Úgy vélte, hogy a kollektív felelősség mellett még egyéni felelősség is sújtja az RKP Kolozs tartományi értekezletére összegyűlt vezetőit. Saját hibáját a „sovinizmus elleni küzdelem nem megfelelő jellegében” látta. Szerinte az államapparátus és a párt/szakszervezetek között is bizonyos konfliktus állott fenn. Ezt a Magyar Színház esetével példázta, ugyanis a közigazgatás anélkül utasította ki a Nemzeti Színházból a magyar társulatot, hogy arról a szakszervezet véleményét megkérdezte volna. Jordáky szerint természetesen volt a „20.000 magyar munkás felhőrdülése ebben az esetben”.¹⁰⁹

Végül áttért egyéni hibáinak a taglására. „Bevallotta”, hogy „még nem találta meg a helyes utat, a sovinizmus levetkőzésére”. Továbbá azt is közölte az egybegyűltekkal, hogy képtelen a MADOSZ-ban¹¹⁰ a pártvonalat érvényesíteni. Mindez arra utalhat, hogy Jordáky talán meg volt bízva a MNSZ fölötti „politikai ellenőrzéssel”, mivel végig kívül állt a szervezeten. Azonban ezt jelenleg más forrás még nem erősíti meg.

A következő napokban Kolozsváron jelentős eseményekre került sor. Az MNSZ egyesülési kongresszust tartott Kolozsváron 1945. május 6–13. között. A kongresszuson az észak- és dél-erdélyi MNSZ prominens képviselői mellett részt vett Petru Groza miniszterelnök és Luka László, az RKP főtitkár-helyettese is. Ez volt az egyetlen eset, hogy a miniszterelnök is jelen volt egy MNSZ-kongresszuson – ez a

¹⁰⁸ AZ RKP Kolozs tartományi ülés jegyzőkönyve. SJANC, Fond. Comitetul Regional al PCR Cluj, dosar 1/1945, 21.

¹⁰⁹ Uo. 32.

¹¹⁰ Érdekes, hogy régi nevén hivatkozott rá, holott már régen MNSZ-nek hívta magát a szervezet.

tény is emelte az esemény jelentőségét. Az MNSZ irányvonalát meghatározó dél-erdélyi csoport ekkor kerekedett felül az észak-erdélyi „autonomista” csoporton.

Míg Kurkó Gyárfás felszólalásában a „*teljes és soha meg nem bontható demokratikus népi egység*” mellett tett hitet, addig Luka és Groza kijelentették, hogy Románia nemzetiségi politikáját a „teljes egyenjogúság normái” fogják jellemezni.¹¹¹ A Kongresszuson elfogadták a szervezeti szabályzatot, ebben mindenekelőtt meghatározták, hogy a Romániai Magyar Népi Szövetség „*a romániai magyar nép demokratikus politikai szervezete*”, egyben a romániai magyarság egyedüli érdekképviselői szerve.¹¹²

Jordáky Lajos az RKP-t képviselte a kongresszuson. Szervezetileg nem csatlakozott az MNSZ-hez, ám 1944–45 fordulójának népszerű szónokaként befolyással bírt az MNSZ-es „tömegekre”. Párton belüli pozíciója ekkor még lehetővé tett számára bizonyos mozgásteret. Valószínű, hogy Jordáky a párttal szembeni „hűség” próbáját látta az MNSZ-kongresszuson való szereplésében, beszéde ezért is öltött radikálisabb formát: követelte a Groza-kormányt „szabotáló elemek” leleplezését. Beszédének további részében a nemzeti jogegyenlőségről szólt, a megszokott frázisokat ismételve: román–magyar testvériség, nacionalizmusmentes közélet, egyre bővülő jogok az erdélyi magyarság számára stb. Felszólalását elismerés fogadta; a sajtótudósító szerint a „tomboló tapsviharban alig tudta beszédét befejezni”.¹¹³

Karrierje azonban az 1945. februári ODA VB társelnöki pozíció után mintha túljutott volna a csúcson. Ő maga később úgy ítélte meg, hogy 1945 nyarán észlelte annak jeleit, nemcsak Jakab együttműködésére nem számíthat, hanem Vasile Luca is ellenségesen viszonyul hozzá. A konfliktus elsősorban gazdasági jellegű volt. Míg Jordáky és az észak-erdélyiek megtartották volna a szovjet közigazgatás alatt „átvett” üzemek társadalmi tulajdonát – miután a magyar tulajdonosok nagy része elmenekült –, addig Luka és Jakab visszaállította volna a „kapitalizmust”, és Jordákyékát „balos

¹¹¹Mit mondott Luka László, Groza Péter, Kurkó Gyárfás a Romániai Magyar Népi Szövetség első kongresszusán? Kolozsvár: MNZS, 1945.

¹¹²A Romániai Magyar Népi Szövetség szervezeti szabályzata, 1945. ANIC, Fond nr. 27. Rola 375.

¹¹³Éljen a román–magyar testvériség! *Világosság*, 1945. május 8. 2.

elhajlóknak” tartották. Jordáky szempontjából 1945 nyarát a csüggedés, a félreállítottság érzése jellemezte. Például az 1945-ben induló *Erdélyi Szikra*, majd *Igazság* nevet felvett kommunista heti-, majd napilap kapcsán ezt jegyezte fel: „*Csehi Gyulát hozzák az Igazság-hoz. Nem jut eszébe senkinek, hogy én is dolgozhatnék ezen a területen.*”¹¹⁴ Ugyanekkor számos más nemzetileg érzékeny ügyben vetette papírra keserű gondolatait. Nézetei szerint az Észak-Erdélybe visszatért román közigazgatás volt „reakciós” elemekből állt, sőt, ekkor eljutott annak a belátásáig, hogy „*A csendőrség nem csinál semmit. Le kell szerelni és visszaállítani a népcsendőrséget. Szükséges a hadsereg leszerelése és a munkásság felfegyverzése.*”¹¹⁵ Mint látszik, bizalma teljesen megrendült a Groza-kormány helyi képviselőiben, és legszívesebben visszatért volna az „adminisztratív önszerveződés”-hez. A Kolozsvárra visszatérő román közigazgatásról naplójában ezt jegyezte be: „*A városnál a 12 vagy 14 osztályvezetőből csak 1 magyar van (Bruder), a többi mind román. Az OTI igazgatója egy Pinteá nevű román vasmunkás lett, Ujhelyi nyugdíjazása után. A Dermata-üzemi bizottságból pártutasításra Hencz-et szabadságra küldték. Soha egyetlen román elvtárs ellen nincs kifogás. A magyarok sorra félre vannak állítva.*”¹¹⁶ Mindez azt mutatja, hogy nemzeti kommunizmusát komolyan gondolta, elsősorban az erdélyi magyar érdekek kommunista alapon való képviselését képzelte el, és csak ezután következtek a társadalmi kérdések. 1945 nyarán számtalan, magyar szempontból sérelmes intézkedésről számolt be. Felrótta a különböző magyar feliratok eltüntetését, postai visszaéléseket, temetőgyalázást, iskolai ügyekben az erőszakos állami beavatkozásokat. Például részletezte, hogy a helyi közigazgatás levette a magyar nyelvű táblákat a középületekről, a postán csak románul lehetett megcímezni a leveleket, magyar szalagot téptek le román katonák a frissen eltemetett szovjet katonák sírjairól, sőt a magyar iskolákban letartóztattak tanárokat, akik az anyanyelvi tanítás mellett emelték fel a hangjukat.¹¹⁷ Általánosságban pedig feljegyezte,

¹¹⁴ Jordáky Lajos: *Naplók 1933–1974*. EME Kézirattár, JLH, I/2. 1945. 07. 14.

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ Jordáky Lajos: *Naplók 1933–1974*. EME Kézirattár, JLH, I/2. 1945. 07. 13.

¹¹⁷ Jordáky Lajos: *Naplók 1933–1974*. EME Kézirattár, JLH, I/2. 1945. 07. 18, 20, 23 és 25.

hogy „A párt egyes vezetői a magyar kilengéseket azonnal szankcionálják, de a román sovinizmust elnézték”.¹¹⁸

Párton belüli marginalizálásához, majd eltávolításához egy harmadik, 1945 nyári kolozsvári incidens is hozzájárult, amelyben közvetlenül érintett volt. A szovjet és a román hadseregek Németorszáig jutó egységeinek a városon keresztül való visszatérése alkalmával rendezett tüntetésen ismeretlenek lelőtek két „dermatista”-át, akik vörös zászlóval a tömeg élén álltak. Jordáky a kommunista párt belső vezetősége tagjaként javasolta a népünnepélyek megszervezését.¹¹⁹ Rezignáltan vette tudomásul, hogy a vezetőség nem támogatta az ötletét, sőt mit több „G.M.”¹²⁰ *rendeletet adott ki, hogy a szakszervezetek román zászlókkal fogadják a román hadsereget*.¹²¹ Ennek ellenére Jordáky „saját szakállára” cselekedett, népünnepélyt szervezett. Az incidens után a párton belül is igen éles konfliktus bontakozott ki. Többen is Jordákyt vádolták a Dermata és más gyárak munkásainak a megszervezésével. „A vasárnapi összetűzés után G-nek¹²² és V-nek¹²³ az volt az álláspontja, hogy a Dermata gárdát le kell szerelni. Azelőtt helytelenítették, hogy pénteken kihoztuk a tömeget az uccára. Tiltakoztam a lefegyverzés ellen. Ellenkezőleg fel kell teljesen fegyverezni” – jegyezte fel naplójába.¹²⁴ A pártvezetés és Bukarest számára a Dermata Gárda léte elsődleges veszélyt jelenthetett, mivel ekkorra az a párt paramilitáris csoportjából egyre inkább Jordáky „magánhadseregévé” vált. Ő volt helyi szinten a legnépszerűbb politikus, s az egyszerű „dermatisták” őt tekintették vezérüknek. Naplójában be is számolt arról, hogy a vezetőségből többen kritizálták különböző gyári szakszervezeti tisztviselők tevékenységét, mivel „a gyárak a felvonulásokon Jordákyt éltették és nem a pártot”.¹²⁵ Mi több, öccse, Béla is átkerült a rendőrségtől a Dermatához. A tömegek előtti népszerűsége a kommunista pártok számára igen veszélyesnek számított, ugyanis Jordáky sosem volt igazán a „vonal” híve.

¹¹⁸ Uo. 1945. 08. 11.

¹¹⁹ Uo. 1945. 07. 12.

¹²⁰ Goldberger Miklós.

¹²¹ Jordáky Lajos: Naplók 1933–1974. EME Kézirattár, JLH, I/2. 1945. 07. 14.

¹²² Goldberger Miklós.

¹²³ Ifj. Teofil Vescan.

¹²⁴ Jordáky Lajos: Naplók 1933–1974. EME Kézirattár, JLH, I/2. 1945. 08. 6.

¹²⁵ Uo.

A lelőtt két munkás dísztemetésben részesült, a koporsókat nagy tömeg kísérte a Házsongárdi temetőbe. Jordáky a temetésen nem szólalhatott fel. *„A dermatisták temetésén Veress Pál és én nem beszélhetünk. Igazolódtott a taktikánk és mégis tovább folytatódik, ami volt. Az Uniunea Patrioților¹²⁶ körlevelet adott ki, hogy tagjai ne vegyenek részt a temetésen s azt javasolja, hogy a temetést a nyilvánosság kizárásával tartsák meg.”¹²⁷*

Kezdődő politikai mellőzöttsége azonban még nem akadályozta meg a szabad utazásban, így 1945 őszén Budapestre látogatott.¹²⁸ Ott töltött ideje alatt számos vezető politikussal, így Teleki Gézával, Nagy Ferencsel, Révai Józseffel és magával Rákosi Mátyással is találkozott. Rákosi – Jordáky naplója szerint – arról érdeklődött, hogy miért van Jordákynek „erősen magyar” álláspontja bizonyos kérdésekben. Naplóbejegyzése szerint azt válaszolta, hogy „...úgy vélem én állok a lenini vonalon, mert a romániai KP nemzeti álláspontját az erdélyi realitásokhoz igyekszem alkalmazni. Vagyis a román és a magyar nép megnyerése, illetve megtartása a párt részére szerintem egyaránt fontos. Ráműtöttem a szektáriánus hibákra. Láttam, hogy sok minden meglepte, bár informálva volt.”¹²⁹ Mindebből látható, hogy Jordáky nyilvánosan a sztálini nemzetiségpolitikát vette alapul, vagyis Románián belül egy területi alapú, autonóm Erdélyt vizionált. A „népek megnyerése” jelszó arra vezethető vissza, hogy a Groza-kormánynak sokszor szembesülnie kellett a „magyarbarátság” vádjával. Az erdélyi magyar baloldaliak ezért is próbálták megnyugtatni a magyar közösséget. Azt állították, hogy a Groza-kormány beiktatásával a nemzetiségi sérelmek korszaka véget ért. Petru Groza személyes magyarbarátságát nem vonták kétségbe, viszont az Észak-Erdélybe visszatérő „reakciós” adminisztrációt annál inkább magyarellenességgel gyanúsították (nem alaptalanul, tegyük hozzá).

Budapesti tartózkodása idején a legfontosabb esemény a Nemzetgyűlés megnyitó ülésén való részvétele volt. Ezt követően az esti protokollvacsorán Lukács György és Heltai Jenő társaságában bemutatták Vorosilov marsallnak. Igen kedvező véleményt alakított ki

¹²⁶ Hazafiak Szövetsége, az RKP egyik tömegszervezete.

¹²⁷ Jordáky Lajos: Naplók 1933–1974. EME Kézirattár, JLH, 1/2. 1945. 08. 7.

¹²⁸ Uo. 1945. 08. 31.

¹²⁹ Uo.

a marsallról, amit naplóbejegyzése tükröz: „*Bemutattak Vorosiloff marsallnak, akivel Erdélyről beszélgettünk. A következőket mondotta: A Vörös Hadsereg addig nem hagyja el Erdélyt, amíg ott reakció van. Megvédi a demokráciát és megvédi a magyarságot. Az önálló Erdély gondolatát ma még világpolitikai okból nem lehet felvetni. Nem szabad felvetni. De eljön az idő, amikor majd erről is lehet beszélni. Megkérdezte mi a véleményünk Grozáról. Kijelentettük, hogy tökéletesen együttműködünk és bizunk benne. Örvendett s kijelentette, hogy Maniuek törekvéseit ők sem tűrik. Nagyon melegen és sokáig többször is megrázta kezünket, mielőtt elváltunk. A tolmácsolást a magyarul kitűnően beszélő Grigorjev orosz tiszt végezte.¹³⁰ Ragyogó ember. Szimpatikus. Igazi bolseviki, aki nemcsak a Szovjetunió, hanem minden nép sorsáért politizál.*”¹³¹ Érdekes, hogy Jordáky a naplójában Vorosilov marsallal kapcsolatban jegyezte fel az „önálló Erdély” koncepciót is, amely gondolkodásának legfőbb kiindulópontja volt; aktuális nézeteit ehhez igazította. A Románián belüli autonóm Erdélyt is a román nemzetiség többségével magyarázta, ám a „három nemzet őszinte együttműködésén alapuló független államról” soha nem mondott le. Mondanivalóját mindig az aktuális jelenhez igazította, amit a „most még nem szabad felvetni”, „majd lehet erről is beszélni” mondatok példáztnak. Azt is számításba kell venni, hogy a Vorosilovval elköltött vacsora magánjellegű találkozó volt, ezért Jordáky „szabadabban” beszélhetett.

A következő napokban kulturális ügyek kötötték le Jordáky figyelmét. Így találkozott Tamási Áronnal is, akit már régebb óta ismert és becsült; arról beszéltek, hogy Tamási, „ha szükség van rá, konkrét feladatra, azonnal jön, és rendelkezésünkre áll”. Tamási első erdélyi útjára azonban csak egy évtized múlva, 1956 októberében került sor. 1945 őszi magyarországi tartózkodását Jordáky a Móricz Zsigmond halála évfordulójának alkalmából tartott emlékünnepeken való részvétellel zárta. Az erdélyi magyar írókat képviselte (miközben nem volt író), s beszédében a magyar–román együttműködés

¹³⁰ Jan Belovics Grigorjevéről, alias Geiger Béláról van szó. Geiger a két világháború között moszkvai emigráns volt, majd szovjet örnagyként tért vissza Magyarországra.

¹³¹ Jordáky Lajos: Naplók 1933–1974. EME Kézirattár, JLH, I/2. 1945. 08. 31.

lehetőségeiről szolt.¹³² Magyarországi útja végén még részt vett a választási kampányban is, felszólalt az MKP tömeggyűlésein.¹³³

Utazását nemcsak az erdélyi baloldaliak, hanem a békeelőkészítéssel foglalkozó „polgári” magyarok is figyelemmel kísérték. Demeter Béla úgy nyilatkozott erről, hogy Jordáky hazatérését az „erdélyi közvélemény” nagy érdeklődéssel várta. Itt talán arról lehetett szó, hogy Jordáky autonomizmusát ismerve az észak-erdélyi közvélemény arra számított, hogy Észak-Erdély esetleges területi hovatartozásával kapcsolatban meggyőzheti az MKP vezetőségét, hogy a terület Magyarországhoz való tartozása mellett emeljék fel hangjukat. Mint naplóiban láttuk, Jordáky nem vetette fel konkrétan az MKP-tagokkal való tárgyalásai során Észak-Erdély területi hovatartozásának kérdését. Nyilvános felszólalásai alatt a „Romániához tartozó autonóm Erdély”-t említette, míg titkos eszménye inkább a „független Erdély” koncepció volt. Demeter Béla szerint Jordáky – és csoportja – rövidesen az MNSZ politikájában is változásokat fog előidézni.¹³⁴

Budapestről való visszatérése után, 1945 novemberében az erdélyi magyar nyilvánosságot – közte Jordáky Lajost is – megrázta az MNSZ „százszáz” intézőbizottságának Marosvásárhelyen keltezett nyilatkozata. A magyar–román határkérdésben a békeszerződés aláírása előtt az MNSZ-vezetőség egy része (az RKP néhány vezetőjének, például Lukának a nyomására) a tagság akaratával szemben áterőltette az álláspontját. Ennek kapcsán fontos kiemelni, hogy az MNSZ elnökségében helyet foglaló személyek (leginkább Kurkó Gyárfás, Bányai László) mindannyian kommunista mozgalmi múlttal rendelkeztek, sőt már a két világháború közötti időszakban is legtöbbször szembehelyezkedtek a magyar revízióval.¹³⁵

¹³² Emlékünnep Móricz Zsigmond halálának évfordulóján.

<https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6010> (letöltés ideje: 2019.11.19.)

¹³³ Jordáky Lajos: Naplók 1933–1974. EME Kézirattár, JLH, I/2. 1945. 09. 7.

¹³⁴ Demeter Béla erdélyi újságíró feljegyzése az erdélyi magyarság helyzetével foglalkozó anyagok beszerzéséről, valamint az MNSZ-en belüli ellentétéről. In: Fülöp Mihály–Vincze Gábor (szerk.): *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 1998. 64.

¹³⁵ Olti Ágoston: A Romániai Kommunista Párt és a romániai nemzetiségi/területi kérdés a két világháború között. *Regio*, 2007/1. 116.

Értelemszerű volt, hogy 1945 után is a magyar–román határkiigazítás ellen foglaltak állást, s ez az 1945. november 15–18. között elfogadott marosvásárhelyi kiáltványban öltött testet. A szervezet vezetői tisztában voltak vele, hogy az erdélyi magyarság jelentős része határkiigazítást szeretne. A vásárhelyi nyilatkozat elfogadása felveti, hogy esetükben a kommunista pártfegyelem és kommunista meggyőződésük felülírta az erdélyi magyarsághoz való kötődésüket. Ezt érzékelteti az a mód, ahogyan Méliusz József értékelte a későbbiekben a nyilatkozat elfogadását: „Kommunisták voltunk, a pártot akartuk segíteni, Kurkót ez különösen nehéz helyzetbe hozta, nem voltak alternatívák az elképzeléseinkben, tudtuk, hogy a kommunista párt legnagyobb segítsége a romániai magyar közösség, amely az első választásokon döntően esik latba. Luka ezt a követelést képviselte, Groza a taktika kérdésében rugalmasabb pozíciót vett fel. Még Bányai is arra kényszerült az MNSZ-en belül, hogy áttételesen fogalmazzon.”¹³⁶

Katona Szabó István visszaemlékezése szerint¹³⁷ a kiáltványt Bányai László olvasta fel.¹³⁸ A szöveg központi elemét a „nemzetiségi kérdés nem határkérdés” formula jelentette. A kiáltványban az MNSZ – mivel úgy tekintett magára, mint az erdélyi magyar kisebbség egyetlen képviselőjére – hitet tett a Groza-kormány és a „demokratikus nemzeti egység” mellett. Szerintük ezt az egységet az ODA testesítette meg.¹³⁹

A kiáltvány leginkább vitatott részében az MNSZ a békeszerződés aláírását megelőzően kiállt Románia területi integritása mellett: „Tudatában vagyunk annak, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldása nem határkérdés, hanem a demokrácia megerősödésének, a nemzeti jogegyenlőség tényleges megvalósításának, a határok feloldásának kérdése. Nem helyeselhetünk semmiféle áttelepítést,

¹³⁶ Molnár Gusztáv interjúja Méliusz Józseffel. Kolozsvár: Jakabffy Elemér Alapítvány, kettes_zold2b, 2:13:00.

¹³⁷ Katona Szabó István ekkor a Bolyai Egyetem diákságának képviselőjében volt az MNSZ intézőbizottsági tagja. In: Katona Szabó István: *A nagy remények kora. (Észak-erdélyi demokrácia, 1944–1948)*. I. kötet. Budapest: Magvető Kiadó, 1990, 283–300.

¹³⁸ Uo. 287.

¹³⁹ „Meg vagyunk győződve, hogy a fasiszta rablőháború folytán reánk szakadt nyomorúságból csak egy kivezető út van: a román haladó demokráciával való szoros együttműködésünk.” Uo. 288.

amely anyaföldünkötől szakítana el. Nem helyeselhetünk semmiféle olyan törekvést, amely a bécsi döntéshez hasonló módszerrel, a nemzetközi reakció szolgálatában Erdélyből újra háborús tűzfészket teremtené.”¹⁴⁰

Jordáky naplójában elemezte az eseményeket. „Az MNSZ vásárhelyi gyűlése kudarcba fulladt – írta. – Bányaiék terve már a végrehajtóbizottságban elbukott. A nyilvános nagygyűlésen 700 ember volt. Luka beszédét megzavarták, s csak Groza mentette meg a helyzetet.”¹⁴¹ Kolozsváron sem volt más a helyzet, helyesen állapította meg, hogy az erdélyi magyarság egyre inkább csalódott az MNSZ-ben.¹⁴² Jordáky akkori álláspontja szerint az MNSZ azért volt népszerűtlen, mert az RKP irányvonalát követte a békeszerződés kérdésében ahelyett, hogy az „elégedetlen erdélyi magyar tömegek” élére állt volna.¹⁴³

Miközben Jordáky Lajos egyre inkább kiesett a kommunisták kegyéből, védekezési reakcióként figyelmét a nemzetiségi ügyek, a békekonferencia és a határok kérdése foglalták le. 1945 decemberében meglátogatta őt Gyöngyössy István, a bukaresti magyar Politikai Misszió tanácsosa. Jordáky szerint „az erdélyi magyarság helyzete jelenleg kétségkívül valamivel jobb, mint Erdély részbeni visszacsatolása előtt volt, avagy Dél-Erdélyben a visszacsatolás után, és lényegesen romlott az észak-erdélyi adminisztratív különállás idejéni viszonyokkal szemben”.¹⁴⁴ A továbbiakban Jordáky arról tájékoztatta Gyöngyössyt, hogy szerinte a RKP távol áll a területi autonómiák sztálini modelljétől, és a hangsúlyt inkább a románság megnyerésére fordítja, ezért a magyarokkal szembeni jogfosztó intézkedéseket léptetett életbe. Jordáky szerint ez téves és eredménytelen igyekezetnek bizonyult, mert „a román tömegeket [...]

¹⁴⁰ Vincze Gábor (szerk.): *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2003, 34. A dokumentumot lásd még: Nagy Mihály Zoltán–Olti Ágoston (szerk.): *Érdekképviselet vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez (1944–1953)*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2009. 195.

¹⁴¹ Jordáky Lajos: Naplók 1933–1974. EME Kézirattár, JLH, I/2. 1945. 11. 21.

¹⁴² Uo. 1945. 11. 22.

¹⁴³ Jordáky Lajos kihallgatási jegyzőkönyve. ACNSAS, Fond Penal 000217, dosar 12, 82.

¹⁴⁴ Gyöngyössy István minisztériumi tanácsos kolozsvári és bukaresti napi jelentései romániai magyar személyiségekkel folytatott beszélgetéseiről. In: Fülöp – Vincze, 1998. 76.

sem sikerült megnyernie, viszont teljesen elvesztette a magyar tömegeket...”¹⁴⁵ Végül rámutatott arra, hogy szerinte az erdélyi kérdést csakis a sztálini modell szerint, Erdély területi autonómiája révén lehet megoldani. Erdély Magyarországhoz csatolása két okból sem indokolt, egyrészt a demográfiai helyzet miatt – Erdély román többségű –, másrészt pedig szovjet biztonságpolitikai szempontból sem. Vagyis az erdélyi kérdés román szempontból sérelmes rendezése „a román demokrácia bukását eredményezné”. Jordáky Erdély kettéosztását sem támogatta, mint közölte Gyöngyössyvel, a legideálisabb megoldást Erdélynek a „rendkívül erős autonómiával és ennek nemzetközi garanciáival kialakítandó, a román állam keretébe tartozó, de lényegében majdnem független Erdély[ben látta], amelynek határai az olyan gyakran emlegetett vámunió révén is Magyarország felé valóban spirituálisak lennének”.¹⁴⁶

Jordáky és Jakab Sándor között – az előbbi önéletírása szerint – 1945 telén mérgesedett el véglegesen a viszony. Ebben az áll, hogy Jakab Sándor vezetésével Balázs Egon, Lőrincz Ernő, Tóth Imre és Schwartz Ernő „frakcióba” tömörültek, és feljelentették a pártvezetésnél Jordákyt, Vescant és Pop Mişut. Ugyanekkor az értelmiségi szekcióban Jakab Sándor Nagy Istvánt és Gaál Gábort megpróbálta előtérbe tolni, és Jordákyt meg a korábbi időszak meghatározó neveit a háttérbe szorítani. Végül pedig a párton belül és a kolozsvári nyilvánosságban terjesztették azt a dezinformációt, hogy Jordáky „magyar sovíniszta”.¹⁴⁷

Jordáky körül 1946 elejére elfogyott a levegő; ügye 1946. február 22-i pártból való kizárásával zárult le. Ebben Bukarest és az RKP KB titkársága intézkedett. Kolozsvárra küldték Vaida Vasile-t. Vaida korábban cipész volt, „megbízható munkaskáderként” hamar emelkedett a pártlétrán, hogy 1946 elejére az egyik fontos tartományi vezető legyen.¹⁴⁸ A bukaresti KB-küldött vezetésével összeült tartományi vezetőség eltávolította Jordákyt a megyei bizottságból, majd pedig megfosztotta kommunista párttagságától is.

Felsorolták Jordáky „bűneit”; a vezetőség szerint népszerűségét a tömegek előtt arra használta fel, hogy saját személyét a párt elé

¹⁴⁵ Uo. 77.

¹⁴⁶ Uo.

¹⁴⁷ Jordáky Lajos önéletírása, 96. EME Kézirattár, JLH, I/8.

¹⁴⁸ Egon Balas: *A szabadság vonzásában*. Budapest: Vince Kiadó, 2002. 158.

helyezze. Megszegte a kommunista párt működésének legfontosabb működési elvét is, mivel, mint állították, „Jordáky a Vescan–Pop Mișu frakció” tagja volt. Nemzetiségi ügyekben helytelen álláspontot foglalt el, nem tiltakozott az ellen, hogy az MNSZ-ben az ellenzéki listán szerepelt a neve, „magyar reakciók érdekében járt közre”, hagyta, hogy egyes magyar reakciók felhasználják a nevét és népszerűségét, egyes összejöveteleken azt mondta, „büszke, hogy magyar”. Végül a diákok előtt a független Erdélyt propagálta, és az üzemekben azt nyilatkozta a munkások előtt, hogy az 1945. március 6. utáni Groza-adminisztráció „idióta és tele van román sovénekkel/reakciókkal”.¹⁴⁹

Jordáky a kizárás tényét tudomásul vette. „Bubi valami gyűlésen volt, hajnalban jött haza. »Na, kizártak a pártból«, mondta összetörve” – emlékezett vissza felesége.¹⁵⁰ Csak annyit kért a tartományi bizottságtól, hogy egy cikkben védhesse meg kommunista identitását. A „Párton kívül fogom szolgálni a pártot” című cikkét a kolozsvári kommunisták tartományi lapjában, az *Igazságban* jelentette meg. Ebben bejelentette, hogy a döntést nem fogja megfellebbezni, hanem cselekedetekkel fogja helyrehozni hibáit. „A kizárás ugyanis – írta – csak a Párt keretein helyez kívül, de nem a kommunisták közül. Kommunista vagyok – folytatta –, minden cselekedetemmel természetesen igyekezni fogok kommunista módra eljárni és a jövőben minden erőmet a munkásosztály céljainak győzelme, a demokrácia megszilárdítása és a Párt megerősítése érdekében fogom kifejteni”.

A továbbiakban pedig „hibáit” sorolta fel. Így például arról szólt, hogy a „demokratikus magyar egység” nevében nem lépett fel a „reakciókkal” szemben. A nemzetiségi ügyek mellett Jordáky saját véleménye szerint leginkább a pártfegyelmet sértette meg. Mint cikkében írta, „*anélkül, hogy az illetékes pártszervekkel [...] megtárgyaltam volna azokat, állást foglaltam és önállóan – többször helytelenül cselekedtem, amivel vétettem a Párt egyik legfontosabb elve: a kollektív munka ellen.*”

Még mindig hithű kommunistaként megfogadta, hogy a párton kívül fog „kommunista munkát” végezni. Saját „táborát” is

¹⁴⁹ Jordáky Lajos önéletrása, 110. EME Kézirattár, JLH, I/8.

¹⁵⁰ Molnár Gusztáv interjúja Jordákyné Nagy Máriaival. Kolozsvár: Jakabffy Elemér Alapítvány, negy_kek1b, 02:07: 00.

megszólította, sőt figyelmeztette. Arra hívott fel, hogy ne lepődjenek meg a kizárásán, hanem „tömörüljenek a Párt körül”. Cikkét a jövőbe vetett hittel zárta. Reményei szerint „munkám olyan eredményes lesz, hogy rövid idő múlva nemcsak mint kommunista, hanem mint a Párt tagja” szolgálhatja a romániai munkásságot.¹⁵¹

Kizárása a „frakció” vádja mellett, mint említettem, leginkább a „nemzetiségi” ügyben nem megfelelő álláspontja miatt következett be. 1944–45 fordulójára ugyanis a Román Kommunista Párt is átesett egy metamorfózison. A két világháború közötti nemzetiségi politikájával ellentétben – feladva a nemzetiségek önrendelkezésének és elszakadásának az elvét – 1944 őszén az RKP elítélte az erdélyi magyarság magatartását, és a magyarok romániai integrálását feltételekhez kötötte. Vagyis a „román tömegek megnyerésének” jelszavával az RKP kijelentette, hogy a román területi integritás alapján áll, és erre hívta fel az erdélyi magyar kommunistákat is. Az RKP által dominált ODA 1945. január 29-én nyilvánosságra került kormányprogramjában már tételesen szerepelt ez az elem. Észak-Erdély visszaszerzését csakis a nemzetiségi jogok biztosításával látták megoldhatónak. A kormányprogram negyedik pontjában ki is jelentették: „A demokratikus politikának és az együttlakó nemzetek testvériségének a megvalósítása lesz az a politika, amely biztosítani fogja Észak-Erdély bekapcsolódását, amely az 1944. augusztus 23. után egymást váltó kormányok fasiszta tagjainak sovíniszta és reakciós politikája miatt ma még az ország többi részétől elválasztva található.”¹⁵²

Kizárása apropóján Jordákynak még azt is a hibái közé sorolták, hogy 1945-ben túlságosan az MKP irányvonalán állt, személyesen találkozott Rákosival, sőt tudományos és irodalmi kérdésekben teljesen Révai József eszméit vallotta magáénak. Jordáky korábbi olvasmányai hatására és az 1940–44 közötti „kis magyar világot” megtapasztalva függetlenségi és nemzeti kommunistává vált. A kommunista pártok nemzeti irányvonalának előtörése éppen azért volt szükséges, hogy ezek a pártok növeljék a népszerűségüket, és a korábbi „Moszkva bábjai” szerepet lecseréljék, a „nemzeti tradíciók

¹⁵¹ Jordáky Lajos: A Párton kívül fogom szolgálni a Pártot. *Igazság*, 1946. március 27. 1.

¹⁵² Az iratot közli: Scurtu, Ioan (szerk.): *România. Viața politică în documente*. București: Arhivele Statului din România, 1994. 94.

örököse és nemzeti érdekek oltalmazója” szereppel. Ennek eszköze pedig a „sovinizmustól mentes hazafiság” volt.¹⁵³ Így nem csodálkozhatunk, hogy Jordáky azonosult azzal az MKP-propagandával, amely úgy jellemezte magát, mint az egyetlen párt, amely a magyar „nemzeti érdeket” hivatott képviselni. Az MKP plakátjain rendre a „Rákóczi, Kossuth, Petőfi örököse a Magyar Kommunista Párt” felirat jelent meg, és ez Jordáky számára is mintaadónak számított.¹⁵⁴

A nemzetiségi kérdésben vallott álláspontja mellett Jordáky „személyi autonomizmusa” is szerepet játszott az eltávolításában. Felesége, Nagy Mária szerint „Bubi nem szaladt minden kérdésben Bukarest és a vezetőség véleményét kérni – mint Jakab Sándor –, hanem ő intézkedett, a gyárakban a munkásokat megszervezte”.¹⁵⁵

A „frakciózás” és az autonomizmus mellett Jordáky 1946-os eltávolításában még esetleg az is szerepet játszott, hogy korábban szociáldemokrata volt. De a Román Kommunista Párt főtitkárát, Gheorghe Gheorghiu Dej-t sem ismerte személyesen. A személyes kapcsolat azért fontos, mivel a kommunista párt vezetősége szigorúan személyi alapon tevődött össze. Például a Kolozsvárra küldött Vaida Vasile – aki Jordákyt váltotta a tartományi titkárságban – együtt ült börtönben Karánsebesen Gheorghe Gheorghiu Dej-zsel.¹⁵⁶

Kizárása egzisztenciális problémát is jelentett, mivel feleségével együtt otthonukból is kilakoltatták. 1944 vége és 1946 között ugyanis a pártszékház épületének¹⁵⁷ harmadik emeletén laktak a többi kommunista pártvezetővel (Jakab Sándor és családja, Simó Gyuláék, Veress Pálék stb.) egy házban.

Jordáky Lajos kizárásával kezdetét vette az a folyamat, amely végül 1952-ben tetőzött. Jordáky mellett Balogh Edgárt, Csögör

¹⁵³ Mevius, Martin: Kommunizmus, nacionalizmus: mítosz és gyakorlat. *Regio*. 2010/2. 3–31. http://epa.niif.hu/00000/00036/00078/pdf/Regio_2010_02_003-031.pdf (letöltés ideje: 2020. június 7.)

Uő: *Agents of Moscow. The Hungarian Communist Party and the origins of Socialist Patriotism 1941–1953*. Oxford: Clarendon Press, 2005. 88.

¹⁵⁵ Molnár Gusztáv interjúja Jordákyné Nagy Máriával. Kolozsvár: Jakabffy Elemér Alapítvány, negy_kek1b, 01:58:00.

¹⁵⁶ Pleșa, Elis: *Gheorghiu Dej. Cultul personalității*. Târgoviște: Editura Cetatea de scaun, 2015, 94–95.

¹⁵⁷ Jakab Sándor felesége, Farkas Magda bocsátotta a párt rendelkezésére családi villáját.

Lajost (Baloghot és Csögöröt már 1949-ben letartóztatták, az előbbi 1951-ben szabadult, utóbbi végig bent ült) és Demeter Jánost is eltávolították pozícióikból, majd 1952 nyarán (augusztus végén) letartóztatták őket. Vizsgálati fogságuk és perük során pedig „felelniük” kellett az 1944–46-os évek történéseiért.

Felhasznált irodalom

Levéltári, kéziratári források:

A Békeelőkészítő bizottság összefoglaló jelentése. MNL OL, XIX-j-1-k 60. doboz.

A Romániai Magyar Népi Szövetség szervezeti szabályzata, 1945. ANIC, Fond nr. 27. Rola 375.

AZ RKP Kolozs tartományi ülés jegyzőkönyve. SJANC, Fond. Comitetul Regional al PCR Cluj, dosar 1/1945, 21.

Az RKP bukaresti küldöttek kolozsvári ülésének jegyzőkönyve. ANIC, Fond CC al PCR, Colectia nr. 60, dosar 464, 275–276.

Demeter János kihallgatási jegyzőkönyve. ACNSAS, Fond Penal 000217, dosar 1, 217.

Demeter János kihallgatási jegyzőkönyve. ACNSAS, Fond Penal 000217, dosar 1, 357.

Emlékünnep Móricz Zsigmond halálának évfordulóján. <https://filmhiradokononline.hu/watch.php?id=6010> (letöltés ideje: 2019. november 19.)

Jordáky Lajos kéziratot hagyatéka, EME Kézirattár, Kolozsvár:

Jordáky Lajos: Naplók 1933–1974, I/2.

Jordáky Lajos önéletírása, I/8.

Jordáky Lajos visszaemlékezés-töredéke (Emlékezések fonalán), I/1.

Jordáky Lajos nyilatkozata, 1955. május 6. ACNSAS, Fond Informativ 234084, dosar 1, 235.

Jordáky Lajos kihallgatási jegyzőkönyve. ACNSAS, Fond Penal 000217, dosar 1, 94.

Jordáky Lajos kihallgatási jegyzőkönyve. ACNSAS, Fond Penal 000217, dosar 12, 82.

Jordáky Lajos levelei Erdei Ferenchez. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Ms 5824/ 118-119.

Interjú Csucsuja Istvánnal. Készítette: Antal Róbert-István, Kolozsvár, 2018. január 20.

Molnár Gusztáv interjúja Jordákyné Nagy Máriával. Kolozsvár: Jakabffy Elemér Alapítvány, negy_kek1b, 01:58:00.

Molnár Gusztáv interjúja Jordákyné Nagy Máriával. Kolozsvár: Jakabffy Elemér Alapítvány, negy_kek1b, 02:07: 00.

Molnár Gusztáv interjúja Méliusz Józseffel. Kolozsvár: Jakabffy Elemér Alapítvány, kettes_zold2b, 2:13:00.

Nemes József kihallgatási jegyzőkönyve. ACNSAS, Fond Penal 000217, dosar 1, 350.

Sajtó:

Az elmaradt főtéri nagygyűlés helyett a város öt különböző helyén tartott népgyűlést a kolozsvári demokraták egységfrontja. *Világosság*. 1944. október 31. 1.

Az Északerdélyi Végrehajtó Bizottság a román–magyar együttműködés alapján lép harcra a sovinizmus ellen. *Világosság*, 1945. március 3. 3.

„A földosztást örömmel köszöntjük azért is, mert az a román és magyar földműves közeledését jelenti”. *Világosság*, 1945. február 14. 3.

A kommunisták és szociáldemokraták egységkormányja. *Világosság*, 1944. október 26. 2.

A Központi Tanácsadó Testület lelkesedéssel tette magáévá a bukaresti munkáshatározatokat. *Világosság*. 1945. február 11. 5.

- A MADOSz harcos demokratái megalakították a Magyar Népi Szövetséget. *Világosság*, 1944. november 25. 2.
- Balogh Edgár hozzászólása a Jordáky-ügyhöz. *Igazság*, 1957. október 10. 1.
- Éljen a román–magyar testvériség! *Világosság*, 1945. május 8. 2.
- Észak-erdély demokratikus közigazgatása és néprendőrsége a helyén marad. *Világosság*, 1945. március 12. 1.
- Észak-erdély kérdéseiről folyik a vita a Központi Tanácsadó Testületben. *Világosság*, 1944. december 8. 4.
- Észak-erdély vármegyei egységes közigazgatást sürgetnek. *Világosság*, 1945. február 15. 1.
- Fokozott teljesítményre tett fogadalmat a kolozsvári munkásság. *Világosság*, 1944. november 9. 3.
- Hetvenháromezer lakosa van jelenleg Kolozsvárnak. *Világosság*, 1944. december 10. 1.
- Jordáky Lajos: A Párton kívül fogom szolgálni a Pártot. *Igazság*, 1946. március 27. 1.
- Kolozsvár nép ma délután 4 órakor a Szabadság-téren tüntet az Országos Demokrata Arcvonal programjáért. *Világosság*, 1945. február 15. 1.
- Molnár Gusztáv: A mór megtette kötelességét, a mór mehet... Emlékezés Jordáky Lajosra *Magyar Nemzet*, 1988. szeptember 6.
- Nem dönthetnek nélkülünk sorsunkról. *Világosság*, 1945. február 14. 1.
- Székházat avattak a kolozsvári szociáldemokraták. *Világosság*, 1944. november 21. 3.

Könyv, tanulmány:

A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon. Budapest: Kossuth Kiadó, 1987.

Balogh Edgár: *Szolgálatban.* Bukarest: Kriterion, 1978.

Balogh Edgár: *Férfimunka.* Budapest: Magvető, 1986.

Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet és pályakép.* Kolozsvár: Polis, 2003.

Bárdi Nándor: A népszolgálat genezise és tartalomváltozása. In: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében.* Pozsony: Kalligram, 2015. 11–48.

Bethlen Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam.* Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó, 1989.

Egon Balas: *A szabadság vonzásában.* Budapest: Vince Kiadó, 2002.

Fülöp Mihály–Vincze Gábor (szerk.): *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947).* Budapest: Teleki László Alapítvány, 1998.

Katona Szabó István: *A nagy remények kora. (Észak-erdélyi demokrácia, 1944–1948).* I. kötet. Budapest: Magvető Kiadó, 1990.

Lakatos István: *Emlékeim.* II. kötet. Marosváráshely: Alutus, 2007.

Mevius, Martin: Kommunizmus, nacionalizmus: mítosz és gyakorlat. *Regio*, 2010/2. 3–31.

Mevius, Martin: *Agents of Moscow. The Hungarian Communist Party and the origins of Socialist Patriotism 1941–1953.* Oxford: Clarendon Press, 2005.

Mit mondott Luka László, Groza Péter, Kurkó Gyárfás a Romániai Magyar Népi Szövetség első kongresszusán? Kolozsvár: MNSZ, 1945.

Molnár Gusztáv: Önrendelkezési törekvések az „észak-erdélyi köztársaság idején”. In: Bíró Gáspár – Hamburger Judit – Molnár Gusztáv – Szilágyi Imre – Tóth István: *Autonómia és integráció.* Budapest: Magyar Szemle-Magyarországért Alapítvány, 1993.

- Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között. (1944. szeptember – 1945. március)*. Kolozsvár – Csíkszereda: Erdélyi Múzeum Egyesület – Pro-Print Könyvkiadó, 2004.
- Nagy Mihály Zoltán – Olti Ágoston (szerk.): *Érdekképviselő vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez (1944–1953)*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2009.
- Olti Ágoston: A Romániai Kommunista Párt és a romániai nemzetiségi/területi kérdés a két világháború között. *Regio*, 2007/1. 109–132.
- Orosz–román fegyverszüneti egyezmény. Groza Péter és Sztálin marsall táviratváltása. Orosz–magyar fegyverszüneti egyezmény.* Kolozsvár: Józsa Béla Athenaeum, 1945.
- Pleșa, Elis: *Gheorghiu Dej. Cultul personalității*. Târgoviște: Editura Cetatea de scaun, 2015.
- Rădulescu-Zoner, Șerban – Bușe, Daniela – Marinescu, Beatrice (szerk.). *Instaurarea totalitarismului communist în România*. București: Editura Cavallioti, 1995.
- Scurtu, Ioan (szerk.): *România. Viața politică în documente*. București: Arhivele Statului din România, 1994.
- Veress Pál: *Vajúdó évek, sorsdöntő napok. Egy ifjúmunkás élete*. Bukarest: Kriterion, 1981.
- Veress Pál: *Holnap indulok hozzád*. Bukarest: Kriterion, 1977.
- Vincze Gábor (szerk.): *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2003.
- Vita Sándor: *A Hiteltől a Tisztelt Házig. Visszaemlékezés, napló (1943–1944), országgyűlési beszédek*. Kolozsvár: Polis, 2014.

KOVÁCS SZABOLCS*

Bányai László a Magyar Népi Szövetségben

Tanulmányom Bányai Lászlónak a Magyar Népi Szövetségben (továbbiakban MNSZ) betöltött szerepével foglalkozik. Bányai fontos, megkerülhetetlen szerepet játszott az MNSZ történetében, ahogy az MNSZ is meghatározó a Bányai-életútban. A címadással is szeretném érzékelteni, tanulmányomban nem a Magyar Népi Szövetség történetének perspektivikus bemutatására törekszem, a szervezet tevékenységét jobbra a célszemély – és az őt körülvevő vezetőségi tagok szempontjából vizsgálom.

Tanulmányom alapkérdése: hogyan integrálódtak Bányai megnyilvánulásai az MNSZ hivatalos irányvonalaiba? Emellett a teljes munkán átível az a kérdés, melyet nemcsak jelen tanulmány, hanem Bányai László 1945 utáni pályájának kulcskérdéseként azonosítottam: politikai gondolkodásában magyarsága vagy kommunista világszemlélete játszott fontosabb szerepet?¹ Munkámban kronológiai

* A szerző az egri Eszterházy Károly Egyetem Történelem Doktori Iskola doktorandusza. Email: kovacsszabolcs92@gmail.com

¹ Ez a felvetésem némi fogalmi tisztázásra szorul. A magyarságtudat és a kommunista meggyőződés automatikusan nem zárja ki egymást. Erre a legjobb példa Kazinczy János későbbiekben idézendő megnyilvánulása („*a kommunista mozgalomba magyarságom révén kerültem be. Lenin elvei a nemzetiségi kérdéstről győztek meg*”). Nyilvánvaló, hogy a két világháború közötti időszakban a romániai kisebbségek (nem kizárólag a magyar!) számára vonzó volt a marxizmus-leninizmus által közvetített eszme a határok „feloldásáról”. Az általam felvetett kérdés 1945 után vált kulcsfontosságúvá, amikor a hatalmi tényezővé vált Román Kommunista Párt fokozatosan a nemzetállami kiépülés mozgatója lett. A megváltozott körülmények között a kisebbségi közösségekből származó kommunisták komoly dilemma elé kerültek: alávetik magukat a Párt akaratának abban az esetben is, ha az az adott esetben a közösségükre negatív hatással bíró intézkedést hoz – vagy pedig a „pártfegyelmet” megszegve szembeszegülnek a hivatalos irányvonallal, és viselik a retorziók következményeit. Martin Mevius az

választóvonalnak 1947-et, Kurkó Gyárfás eltávolításának dátumát tekintem. Ennek oka, hogy 1947-et követően a szervezet státuszában is mélyreható változások következtek be (mint abban az MNSZ történetével foglalkozó szakirodalom is egyetért), másrészt Kurkó eltávolítását követően Bányai is látványosabb aktivitást fejtett ki az MNSZ élén.

Munkámhoz elsődleges és másodlagos forrásokat egyaránt felhasználtam. A primer források gerincét a bukaresti Központi Levéltár² iratanyaga, azon belül a MADOSZ és MNSZ³ fond képezi. Ez az iratanyag egyaránt tartalmazza a szervezet főbb bizottságainak (elsősorban a Végrehajtó Bizottság és a Százas Intézőbizottság) üléseinek jegyzőkönyveit, az MNSZ szervezeti szabályzatát, valamint a megyei bizottságok jelentéseit. Az ANIC iratanyagát egészíti ki a Politikatörténeti Intézet és Levéltár (PIL) által őrzött Bányai László hagyaték, mely szintén tartalmaz néhány vonatkozó iratot. Fontos azonban kiemelni, hogy a három részre szabdaltnak Bányai-hagyatékából feltűnő módon hiányoznak a célszemély MNSZ-es tevékenységéhez kapcsolódó anyagok. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL) található a *Bányai László iratai* megnevezésű egycsoportnyi iratanyag, mely főként az MNSZ Végrehajtó Bizottsági egyes üléseinek anyagát és a szervezet antiklerikális intézkedésekben való részvételének dokumentumait tartalmazza. Bár az iratanyag az MNSZ története szempontjából kifejezetten fontos, Bányai életútjának feltárásához kevés adalékkal szolgál.

A másodlagos források közül elsősorban a *Világosság*⁴ és a *Népi Egység*⁵ hasábjain közzétett Bányai-cikkeket használtam fel. Ezt egészítették ki a kortársak visszaemlékezései. Az MNSZ történetéhez kapcsolódóan a szervezet tagjai közül csak Balogh Edgárnak⁶ és

Agents of Moscow című munkájában, azt bizonyítja, hogy a nemzettudat és a kommunista mozgalmárság nem zárják ki egymást.

² Arhivele Naționale a României – Arhivele Naționale Istorice Centrale. A továbbiakban: ANR ANIC.

³ ANR ANIC, fond nr. 27. Uniunea Populară Maghiară (M.A.D.O.SZ.) Ez a fond hivatalos megnevezése.

⁴ A Magyar Népi Szövetség hivatalos sajtóorgánuma.

⁵ Szintén a Magyar Népi Szövetséghez kötődő sajtótermék, mely Brassóban jelent meg 1945–1947 között.

⁶ Balogh Edgár: *Férfimunka*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1986.

Katona Szabó Istvánnak⁷ jelentek meg emlékiratai. A memoárokat a Magyar Népi Szövetséghez kapcsolódó szakmunkák keretezik, melyekre a munkámhoz kapcsolódó historiográfiai bevezetőben bővebben is kitérek. Ezek mellett a történeti kontextus megértéséhez szükség volt kifejezetten román nyelvű politikatörténeti szakirodalom beemelésére is. Itt kiemelném Virgiliu Țărău⁸ *Alegeri fără opțiune* című munkáját az 1946. novemberi romániai parlamenti választásokról.

Az egész tanulmányon végigvonul a Román Kommunista Párt 1944–1946 közötti története. Ennek szükségességét két tényezőben látom: egyrészt a Magyar Népi Szövetség tevékenysége nem értékelhető érdemlegesen az RKP-n belül lezajlott folyamatok és kiemelten a frakcióharcok ismertetése nélkül. Másrészt Bányai esetében hangsúlyos szerepet játszik párttagsága, ugyanis – előzetes hipotézisem szerint, melyet munkámban igyekszem bizonyítani – elsődlegesen kommunista párttag volt, és az MNSZ-en belüli tevékenysége teljességgel az aktuális pártvonalnak rendelődött alá. Tanulmányomban kezdetben a kommunista pártion belül lezajlott első frakcióharcot mutatom be, Fóris István pártfőtitkár eltávolítását, az elérhető források tükrében rámutatva Bányai „szenvedő alany” szerepére ezen az „összecsapáson” belül. Hipotézisem szerint az ekkor szerzett tapasztalatok a későbbiekben nem csak az MNSZ-ben betöltött szerepére, hanem teljes későbbi életútjára kihatással voltak. Ezt követően ismertetem Bányai 1944–1946 közötti tevékenységét az MNSZ alelnökeként. Ugyanakkor a szervezet tevékenységébe csak annyira igyekszem belemélyedni, amennyire azt a szöveg könnyebb érthetősége feltétlenül megköveteli. A tanulmány – főként terjedelmi okokból – az 1946-os választásokkal zárul.

Bányai László életútja

Bányai László a 20. századi erdélyi magyar baloldali mozgalmak egyik kulcsfontosságú szereplőjének tekinthető. Míg a két világháború közötti időszakban és a II. világháború alatt – illegális kommunistaként és MADOSZ főtitkárként – viszonylag marginális

7 Katona Szabó István: *A nagy remények kora*. I–II. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1990.

8 Egyetemi tanár Kolozsváron, korábban a CNSAS munkatársa.

szereplőnek számított, addig 1945 után kulcsfontosságú szereplője volt a romániai magyarság szocialista Romániába történő integrációjának, és az 1950-es évek végéig a korszak politikai életében meghatározó személynek számított. Bányai kétségtelenül egy korántsem szokványos életpályát futott be. Bár az az irányvonal, amelyet követett, 1989 után megbukott (sőt, fia, Bányai Péter szerint élete vége felé még ő maga is kiábrándult a szocializmus eszmeköréből),⁹ az kétségtelen, hogy Bányai néhány évtizedig olyan pozíciókat töltött be, melyekben némileg irányítója is volt a román nemzetiségpolitikának. Ebből kifolyólag tevékenységének feltérképezése egyben a korszak megismeréséhez is elengedhetetlen.

A későbbi politikus 1907. november 17-én látta meg a napvilágot a Hunyad vármegyéhez tartozó Körösbányán. Apai ágon német felmenői voltak, ükapja, Baumgarten Sebastian a 18. században költözött Stájerországból Nagyágra. Édesanyja Székelyföldről származott, Csíkszentkirályról. Az ifjú Bányai világnézetére két elem nyomta rá kezdetben bélyegét: egyrészt már gyermekkorában megtapasztalta a kisebbségi létet egy döntően román többségű közegben. Ez is hozzájárulhatott, hogy soha nem volt nacionalista, természetesen volt számára a románsággal való együttélés, és később fogékonyvá vált a transzilván eszmekörre, majd kommunista aktivistaként is a románsággal való békés együttélés fontosságát hangsúlyozta. Másrészt szülei révén kezdetben a római katolikus intézményrendszerben haladt előre, és sokáig hithű katolikus volt. Rövid kolozsvári, kalocsai és csíkszeredai kitérőt követően Gyulafehérváron végezte el az iskoláit, majd az Erdélyi Római-Katolikus Státus által biztosított ösztöndíjból Grenoble-ba és Párizsba ment külföldi tanulmányútra. Ez az 1927–1930 közötti időszak sorsfordító az életében, amennyiben különféle impulzusok révén – a Francia Kommunista Párt kiáltványainak olvasása, a marxista teoretikusokkal (elsősorban Marx, Engels és Plehanov) való

⁹ Bányai Péter szerint apja a következőképpen számolt le a nézetrendszerrel, melyben 40 éven keresztül vakon hitt: „*A kommunizmus nem gondolkodásforma, hanem vakhit; a kommunista lemond az önálló gondolkodásról, és mindazt, ami ellentmond dogmáinak és kliséinek, ösztönösen és gépiesen félrenyomja és elsöpri az útjából. Ahhoz, hogy valaki hithű kommunistából újra normális, egészséges emberré váljék, rendkívüli szellemi és erkölcsi erőfeszítésre van szüksége.*” Bányai Péter: *Az eredeti demokráciától a maffia-állam felé?* Kolozsvár: Koinónia Kiadó, 2005. 26.

megismerkedés, Eisenstein *Patyomkin páncélos* című filmjének megtekintése, illetve az Ilja Ehrenburggal való párizsi kávézgatásnak köszönhetően¹⁰ – az addig mélyen katolikus fiatalember világszemlélete fokozatosan a szélsőbaloldali eszmék irányába mozdult el.

Majláth püspök 1930-ban a csíkszeredai Római Katolikus Gimnáziumba helyezte francia tanárnak, melyet ő mintegy száműzetésnek tekintett. Baumgarten László 1933-ban került kapcsolatba a romániai illegális kommunista mozgalommal Csíkszeredában előbb inokatestvére, Mayer László, majd Berkovics Bernát megyei titkár révén. 1933-ban Berkovics megbízásából kommunista propagandaanyagokat vitt magával egy brassói útjára, de letartóztatta a helyi Siguranța. A csíkszeredai törvényszéken lefolytatott perben ugyan előbb felmentették,¹¹ de a csíkszeredai gimnázium igazgatójának, Papp János közbenjárására kirúgták állásából.¹² 1935-től a MADOSZ vezetőségi tagja, majd titkára lett Kolozsváron, ugyanebben az évben megnősült, Gerő Margit francia nyelv- és irodalomszakos tanárt véve feleségül, akivel beléptek a Kommunisták Romániai Pártjába, majd illegális pártszemináriumokon vett részt. 1940-ben, a II. bécsi döntést követően pártutasításra elhagyta Kolozsvárt, 1940-ben rövid ideig Temesváron, 1940–1942 között Brassóban, 1942-től pedig egészen 1944 októberéig ismét Temesváron volt vezető illegális pártaktivista, itt érte a szovjet csapatok bevonulása.¹³

1944 őszétől kezdődött Bányai karrierjének tényleges felívelése. 1945-ben kinevezték a Magyar Népi Szövetség alelnökének, mely tisztséget (egy 1946–1947 közötti kisebb szünettel) egészen a szervezet önfelszámolásáig, 1953-ig betöltötte. Ezzel párhuzamosan,

¹⁰ Bányai László: *Válaszúton*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1980. 29--34.

¹¹ ANR ANIC, Fond nr. 96, Vol. IV. Ítélet Baumgarten László ügyében, 1933. Másodfokon 1938-ban a marosvásárhelyi ítélőtábla 2 év felfüggesztett börtönbüntetésre ítélte.

¹² Ráday Levéltár, C/188. IV. Bányai László levelezése: Papp János levele Majláth Gusztáv Károly püspökhöz a letartóztatott Bányai László ügyében. Csíkszereda, 1933. október 6. és A Bányai felfüggesztését elrendelő gyulefahérvári római-katolikus igazgatótanács táviratának szövege (d.n.).

¹³ Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval, Jakabffy Elemér Alapítvány, Kolozsvár.

1945–1946 között a kolozsvári népbíróság köztudósa volt.¹⁴ 1951-ben kinevezték Nicolae Popescu-Doreanu közoktatásügyi miniszter helyettesévé, feladatuként a Romániában élő nemzetiségek (nem kizárólag a magyar) közoktatásának fejlesztését határozták meg.¹⁵ 1952–1956 között a kolozsvári Bolyai Egyetem rektoraként tevékenykedett, majd 1956 novemberében ismét a nemzetiségi oktatással foglalkozó miniszterhelyettségévé nevezték ki. A forradalmat követő repressziós hullám azonban Bányai karrierjét is derékba törte. 1959-ben elbocsátották, és „lefokozták” a Nicolae Iorga Történelmi Intézet igazgatójává. E beosztásából 1967-ben saját kérésére felmentették,¹⁶ ezt követően a bukaresti C. I. Parhon Egyetemen volt óraadó tanár és 1974-ben a Román Akadémia levelező tagjává választották. Egyben 1968-ban az RKP-n belül létrehozott Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának intézőbizottságának (büro) is tagja lett.¹⁷ 1981. június 3-án hunyt el Bukarestben.

Frakcióharcok a KRP-ben. Támadások a bánási pártszervezet ellen

Az 1944. augusztus 23-i államcsíny Temesváron érte Bányai Lászlót, aki ekkor egyrészt a Kommunisták Romániai Pártja bánási tartományi titkársági tagjaként a propaganda ügyeivel foglalkozott, másrészt az 1944 tavaszán ismét életre hívott MADOSZ szervezését

¹⁴ Bányai volt az egyetlen magyar köztudós, amennyiben nem számoljuk a magyar anyanyelvű, de zsidó identitású Paul-Pollák Endrét. A köztudós kifejezés a román acuzator public tükörfordítása, mely a magyar néppügyész kifejezésnek felel meg. A korabeli sajtó azonban teljességgel átvette ezt a kifejezést, így én is ezt használom.

¹⁵ Politikatörténelmi Intézet Levéltára (PIL), 923. fond, Bányai László hagyaték. F.5. Nicolae Popescu-Doreanu miniszter rendelete, 1951. július 25. Ennek megfelelően Bányai foglalkozott a tatár, török, szlovák, német, lengyel, szerb, orosz (lipován) és ukrán anyanyelvi oktatás ügyeivel is.

¹⁶ Csíki Székely Múzeum Bányai László hagyaték (továbbiakban CSSZM BLH), G. Tudománypolitikai működése. 2/u. Bányai László kérelme az Akadémia Történelmi Intézetében betöltött igazgatói tisztségéből való felmentésével, valamint nyugdíjazásával kapcsolatban.

¹⁷ Novák Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája, 1965–1974*. I. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 54.

végezte.¹⁸ Az államcsínyt követően az addig illegálisan szerveződő kommunisták a város (és az ország) politikai életének alakítóivá váltak, ez Temesváron abban nyilvánult meg, hogy az átállást követő napokban felvették a kapcsolatot a Nemzeti Parasztpárt (PNȚ) helyi vezetőivel és a Magyar Népközösség¹⁹ együttműködni hajlandó elemeivel.²⁰ 1944. augusztus 23-án komoly szervezeti változások történtek a tartományi pártsejt élén, részben ez magyarázza azt a tényt is, hogy Bányai rövidesen Brassóba került, majd hazatérhetett Kolozsvárra.

A szervezeti változások legfőbb mozgatórugója a KRP-n belül kibontakozó frakcióharc volt. A kommunista mozgalmon belüli, egymással vetélkedő frakciók létrejötte még a két világháború közötti időszakra nyúlik vissza, de a II. világháború alatt vált igazán hangsúlyossá. 1944 elejére gyakorlatilag három erőközpont jött létre a román kommunista mozgalmon belül: a hivatalos pártvezetés Bukarestben, mely a magyar (barcasági csángó) származású Fóris István személye körül szerveződött, az országban szétszórtan tevékenykedő kommunista sejtek jobbára ennek a pártközpontnak rendelődtek alá.²¹ A pártközponttal szemben pozicionálta magát egy

¹⁸ PIL, 923. fond, *Bányai László hagyaték*. F2, Jelentés a MADOSZ temesvári működéséről 1944. augusztus 23-tól október 1-ig. 1. o.

¹⁹ A Magyar Népközösséget 1938-ban hozták létre, amikor II. Károly király felszámolta a többpártrendszert. A második bécsi döntést követően Dél-Erdélyben továbbra is a helyi magyarság fő érdekképviselői szerve volt. Első elnöke gróf Bánffy Miklós volt, majd a bécsi döntés után – mivel Bánffy északon maradt – Gyárfás Elemér vette át a helyét.

²⁰ Bányai visszaemlékezései szerint a temesvári népközösségi vezetők közül Takács Lajos volt az egyetlen, aki már a háború alatt vállalta a kapcsolatot a kommunista párttal; ő az államcsíny után belépett a MADOSZ-ba is, majd a Magyar Népi Szövetség egyik elnökségi tagja lett (Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval, Kisebbségkutató Intézet Archívuma, Kolozsvár).

²¹ Működő pártsejt ekkor Bukaresten kívül csak a Bánságban (Temesváron és Resicabányán) és Brassóban volt (Molnár Gusztáv interjúja Balogh Edgárral és Bányai Lászlóval, Kisebbségkutató Intézet Archívuma, Kolozsvár, Lönhárt Tamás: *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist* [A Magyar Népi Szövetség a kommunista rendszer kiépítésének időszakában]. Kolozsvár, Editura Argonaut, 2008. 156.). Bányai visszaemlékezése szerint a brassói pártsejt 1942-től gyakorlatilag beszüntette a tevékenységét 1944-es újjáalakulásáig (Interjú Bányai Lászlóval). A Siguranța 1941–1944 között több tartóztatást is foganatosított állítólagos kommunisták ellen Belényesen, Aradon, Nagyszébenben, Gyulafehérváron, Temesváron és Déván, legkevesebb 88

másik kommunista frakció, mely a doftanai és karánsebesi börtönökben jött létre, vezéralakjává pedig az 1933-as griviței sztrájk miatt börtönbe zárt ambiciózus villanyszerelő, Gheorghe Gheorghiu-Dej vált. Ezt a két erőközpontot egészítette ki a harmadik, mely külföldön, a moszkvai Komintern²² központ körül szerveződött. A Komintern román osztagjának vezetése a sztálini „nagy tisztogatás” idején jelentős mértékben átalakult.²³ 1944 elejére a frakció két legfontosabb képviselője Luka László és Ana Pauker voltak, akik 1944 végén a Vörös Hadsereg nyomában tértek haza. Ebből az erőteljes megosztottságból kifolyólag az RKP Gheorghiu-Dej főtitkársága alatt mindvégig az „ostromlott erő” állapotában volt, Vladimir Tismăneanu erre a jelenségre a „bizantinizmus” kifejezést használja.²⁴ A kitűnően taktikázó Gheorghiu-Dej 1945–1957 között négy alternatív hatalmi csoportosulást számolt fel, melyek veszélyt jelenthettek főtitkári pozíciójára.²⁵

A párton belüli frakcióharc első megnyilvánulására még az átállást megelőzően sor került. A Gheorghiu-Dej körül létrejött „börtönfrakció” már 1943-tól konspirált Főris megbuktatására. Dej

személyt véve őrizetbe (Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj, továbbiakban SJANC, *Fondul Tribunalul Poporului* [Népbíróság fond], Dos. 22/1946. 116–134.).

²² Ezt 1943-ban felszámolták, de tagjai továbbra is Moszkvában töltöttek be különféle hivatalos tisztségeket.

²³ A „csisztának” (tisztogatásnak) 19 romániai kommunista esett áldozatául. Közülük is kiemelkedik Marcel Pauker (Ana Pauker férje), Alexandru Dobrogeanu-Gherea és Imre Aladár, valamint a pártfőtitkári tisztséget 1924–1927 között betöltő Köblös Elek (Tismăneanu, Vladimir: *Stalinism pentru eternitate* [Sztálinizmus örökké]. Bukarest, Humanitas, 2003. 102.).

²⁴ Tismăneanu, 2003. 234. Az idézett történész olvasatában a bizantinizmus kifejezés a pártvezetésen átívelő intrikákat és a pártfőtitkár labilis pozícióját foglalja magában.

²⁵ 1944-ben eltávolította Főris Istvánt a főtitkári pozícióból, és házi őrizetbe helyezte. Később, 1946-ban parancsára a Securitate későbbi vezetője, Pintilie Bodnarenko egy vasrúddal agyonverte. 1948-ban elérte a komoly hazai illegalista múlttal rendelkező Lucrețiu Pătrășcanu (és 45 korábbi munkatársa) eltávolítását (akit később másodmagával 1954-ben kivégeztek). 1952-től sikerrel lépett fel a Moszkva támogatását elvesztő „moszkovita” frakcióval szemben. Luka Lászlót koncepciói perben elítélték, Ana Paukert házi őrizetbe helyezték, Teohari Georgescu volt belügyminisztert egy állami könyvkiadó élére állították. Végül 1956–1957 között kizárta a pártból Iosif Chișinevskit és Miron Constantinescut, akik korábban megkísérelték Dej leváltását.

munkáját nagymértékben segítette, hogy Fóris nem volt jó szervező, és az aktív pártvezetés helyett jobbára konspiratív lakhelyén megbújva Lenin és Sztálin műveinek elemzésével foglalkozott.²⁶ Inkompetenciája miatt ellentétbe került a pártvezetés több tagjával. Fóris pozícióját különösképp megingatta, amikor 1943-ban a Központi Bizottság két tagját, közeli munkatársait, Teohari Georgescut és Iosif Chişinevskit letartóztatta a Siguranța.²⁷ A karánsebesi börtönben mindketten Dej szövetségeseivé váltak, majd a későbbiekben tevékeny szerepet vállaltak Fóris megbuktatásában. Gheorghe Gheorghiu-Dej és frakciója még a börtönből szervezte meg Fóris eltávolítását. A főtitkárt Emil Bodnăraş tartóztatta le 1944. április 4-én (még az illegalitás alatt) Dej parancsára, aki szabadulása után átvehette a Román Kommunista Párt irányítását.²⁸ A váltást követően azonnal kezdetét vette a Fóris-hoz hű aktivisták háttérbe szorítása vagy teljes marginalizálása.

Az elérhető források nem valószínűsítik, hogy a bánsági pártszervezet vezetői értesültek volna a párhuzamosan zajló frakcióharcokról, amennyiben az átállásig és a német csapatok visszavonulásáig²⁹ kevés kapcsolatuk volt a bukaresti pártközponttal. A bánsági pártszervezet elleni támadás központi szereplője Fóris közeli munkatársa, Kazinczy János³⁰ volt, aki ekkor a

²⁶ Diac, Cristina: *Zorii comunismului în România. Ștefan Foriș, un destin neterminat* [A kommunizmus hajnala Romániában. Fóris István, egy befejezetlen végzet]. Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014. 248.

²⁷ Uo., 297. A Siguranța Statului a két világháború közötti állambiztonsági rendőrség hivatalos megnevezése. 1948-ban felszámolták, és helyét a jóval szélesebb keretek között felállított Securitate vette át. Bányai egyik testvére, Baumgarten Sándor a testület ezredese volt az '50-es években (Molnár Gusztáv interjúja Lakatos Istvánnal).

²⁸ Diac, 2014. 320.

²⁹ 1944. szeptember 12-én a Görögországból átvezényelt 4. „Polizei” SS-hadosztály a Nyugat-Bánságból kiindulva offenzívát indított Temesvár elfoglalására (ehhez csatlakozott a 3. magyar hadsereg északról, Arad–Belényes irányába támadva). Bár a német csapatok elérték a külvárost, a román városvédők sikerrel tartóztatták fel őket a szovjet csapatok megérkeztéig.

³⁰ Kazinczy Temesváron született 1914-ben. 1938-tól vésnökként dolgozott szülővárosában, Vízaknán és Bukarestben. A második világháborút illegalitásban vészelte át Temesváron. 1944-ben a *Szabad Szó* temesvári napilap munkatársa lett, de innen már 1945 nyarán elbocsátották. A személyét ért állandó támadások miatt 1947-ben Magyarországra emigrált. 1949-től a budapesti Iparművészeti Főiskolán tanított, de 1950-ben elbocsátották. 1957-ben fiával együtt Ausztrián keresztül

propagandaosztályt vezette. Bányai visszaemlékezése szerint Kazinczy Fórisal annyira közeli kapcsolatban állt, hogy az ő saját lakása volt hosszú ideig Fóris konspiratív szállása. Fóris letartóztatását követően Kazinczyt önkritikára kötelezték,³¹ melynek 1944. március 19-én állítólag eleget tett, ennek szövege azonban – jelenlegi ismereteim szerint – nem maradt fenn. Fennmaradt azonban Bányai László hagyatékában egy magyar nyelvű válaszlevél, melyet a „három titkárság” nevében írtak alá, ez valószínűleg azt a három főből álló ideiglenes titkárságot takarja, mely Gheorghiu-Dej kiszabadulásáig irányította a pártot (Teohari Georgescu, Iosif Chişinevski és Gavrilă Birtaş).³² A pártvezetés azzal vádolta Kazinczyt, hogy önkritikája valójában „támadások sorozata” a pártvezetés ellen. A továbbiakban Kazinczyt nacionalizmussal vádolták meg,³³ illetve felrötták neki, hogy „diktatórikusan”, az egyes elvtársakkal személyesen egyeztetve oldotta meg a vitás kérdéseket. Kiemelendő Kazinczynak azon állítása, hogy „*a mozgalomba nem csak osztályhelyzetem, hanem magyarságom hozott be. Lenin írásai a nemzetiségi kérdésekről győztek meg*”.³⁴ A pártvezetés erre válaszolva Kazinczy hibájának rötta fel, hogy a nemzetiségi kérdést úgy értelmezte, mely szerint a kispolgári elemek is a nemzet integratív részének számítanak, így jelenlétük a pártban nem káros. Holott ezek az elemek bomlasztják a pártot, és ellenük a párt „határozott és

előbb Nyugat-Németországba szökött, majd 1968-tól Franciaországban telepedett le. Itt hunyt el 2008-ban.

³¹ Ez annak függvényében paradox helyzet, hogy a forrásokból megállapíthatóan a bánsági pártszervezet 1940–1944 között a romániai kommunista mozgalom szintjén komoly tevékenységet fejtett ki, és ez nagy mértékben Kazinczy és Káli János szervezőmunkájának volt köszönhető (*Partidul Comunist Român în anii celui de al doilea război mondial* [A Román Kommunista Párt a második világháború éveiben]. Szerk.: Tudor-Pavelescu, Alina, Bukarest, ANR, 2003. 144–171. Raportul privind activitatea partidului în zona Banatului [Jelentés a párt bánsági tevékenységéről]).

³² Diac, 2014. 234.

³³ Ő erről a következőképpen nyilatkozott önkritikájában: „*A párt itteni szervezetének egyes tagjaival szemben, azok álláspontja következtében, felfokozódott bennem nemzeti érzékenységem.*” (Ráday Levéltár, Bányai László hagyatéka, C/188 II. Bányai László az illegális éveiben. 1. Cím nélküli irat, a továbbiakban Válasz Kazinczy János önkritikájára).

³⁴ Kazinczy, 2.

könyörtelen” harcot vív.³⁵ Végeredményben Kazinczyt elmozdították pozíciójából, 1946-ban pedig párttagságától is megfosztották.³⁶

A Kazinczy elleni fellépés a bánsági szervezet több más vezető tisztségben lévő aktivistáját, így Bányai Lászlót sem kímélte. Bányai utólag azt állította, hogy Fóris személyes kérésére helyezték 1940-ben előbb Brassóba, majd Fóris és Kazinczy beleegyezésével harcolta ki magának a temesvári pozíciót.³⁷ Ez a kapcsolat bőven elég lehetett a – korlátozott mértékű – meghurcoltatásához. Ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy amikor Molnár Gusztáv az 1970-es évek végén bukaresti otthonában interjút készített vele, Bányai nem állította párhuzamba saját ügyét Fóris eltávolításával vagy Kazinczy meghurcoltatásával. Nehezen elképzelhető, hogy a kitűnő kapcsolatokkal rendelkező és mindig jól értesült Bányai nem lett volna tisztában a személye elleni támadás körülményeivel. Valószínűbb, hogy inkább óvatosságból³⁸ hallgatta el a vele történetek igazi okát, mert nem tudhatta, kihez jut el a hangfelvétel. Óvatossága indokoltnak bizonyult, ugyanis Molnár Gusztávtól a Securitate elkobozta a teljes hanganyagot, őt magát pedig a Magyarországra való átköltözésre „ösztönözték”.³⁹

Bányai visszaemlékezései szerint a bánsági elvtársak elleni fellépést Gheorghiu-Dej két bizalmi embere, a magyar származású

³⁵ 1947-ben ez az elv tovább „fejlődött” a Luka László által propagált „elvtelen magyar egység” fogalmává (bár ennek megfogalmazását Lukához kötik, a párt hivatalos irányvonala volt), melyet az MNSZ Kurkó utáni vezetése is a magáévá tett.

³⁶ M. G. interjúja Bányai Lászlóval, 4. Bányai visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy rövidesen ugyanígy járt Fóris másik közvetlen munkatársa, Tihanyi Erzsébet is (Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval, Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.).

³⁷ Ennek oka, hogy állandó konfliktusban állt a brassói pártsejt vezetőjével, Rangepz Józseffel (Iosif Rangheț). Az illegalitás éveinek részletesebb ismertetésétől azonban most eltekintek (M. G. interjúja Bányai Lászlóval).

³⁸ Balogh Edgár emlékirataiban a „mindig óvatos Bányainak” titulálja (Balogh Edgár: *Férfimunka*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986. 34.).

³⁹ Molnár Gusztáv személyes közlése. M. G.-nek meggyőződése, hogy a Securitate váratlan lecsapásának oka a Corneliu Coposu volt parasztpárti politikussal (és korábbi politikai elítélttel) tervezett találkozója, melyet az államvédelmi szervek már nem toleráltak.

Szilágyi Levente⁴⁰ és Salamon József hajtották végre, személyesen utazva Temesvárra. A vele szembeni bizalom csökkenésére utalt, hogy a temesvári MADOSZ vezetését megosztották közte és Juhász Lajos között.⁴¹ 1944. augusztus 23. után váratlanul eltávolították a Sajtó- és Propaganda Osztály éléről, helyére Salamon Józsefet helyezték. A munkatársaként dolgozó Méliusz Józsefet súlyosabb következmények érték, amennyiben feljelentették a szovjet katonai parancsnokságnál mint kém, és megvádolták, hogy nyugati újságoknak ír.⁴² A szovjetek néhány hétig fogságban tartották, majd Bányai és Káli János közbenjárására szabadon engedték. A szervezeti átalakítást követően vette kezdetét a tulajdonképpeni támadás Bányai személye ellen is. Szilágyiék hibás politikaként ítélték meg, hogy a bányai pártszervezetten belül külön magyar, német, zsidó és szerb alapszervezetek működtek. A MADOSZ létének legitimitását ugyan elismerték, de a részleges különállását nacionalista elhajlásnak titulálták.⁴³ Szilágyiék a Bányai ellen megfogalmazott kritikát egy brosúrája köré építették fel, melyben az „erdélyi kérdéstről” értekezett.⁴⁴ Ennek kapcsán merült fel ellene első alkalommal a „nacionalista elhajlás” vádja. Szilágyi írásbeli jelentést kért tőle, melyben 12 kérdésre kellett választ adnia.⁴⁵

⁴⁰ A háború után nevét Leontin Silaghira, majd Sălăjanra románosította. 1950–1954 között a Román Hadsereg vezérkari főnöke, 1955-től 1966-ig honvédelmi miniszter.

⁴¹ Juhászra a pártközpont is megbízható elemként tekintett. Ő volt az egyik levezénylője a Kazinczy elleni fegyelmi eljárásnak is (Ráday, Válasz, 3.). Nagy Mihály Zoltán a Magyar Népi Szövetségről szóló doktorijában a következőképpen jellemzi Juhász politikai nézetvilágát: „Politikai nézeteit és cselekedeteit mindvégig a kommunista párt iránymutatásaihoz szabta [...] Számára a társadalmi érdekeket, így a magyarság érdekeit is az RKP jelenítette meg és képviselte.” (Nagy Mihály Zoltán: *Kisebbségi érdekképviselet vagy pártpolitika? A Romániai Magyar Népi Szövetség története, 1944–1953.* Pécs, 2012. 166. (doktori disszertáció).

⁴² Bányai a feljelentés mögött Vincze Jánost sejtette, de megemlíti, hogy Szilágyi sem bízott Méliuszban, mert nacionalistának tartotta.

⁴³ Ez a tény a helyi pártszervezetek és a központi pártvezetés közti kommunikáció hiányát támasztja alá. Míg Szilágyiék a helyszínen támadták a MADOSZ-t, addig a bukaresti pártvezetés úgy tekintett rá, mint az RKP szükséges és legitim tömegszervezetére (Válasz, 4.).

⁴⁴ Ez a brosúra – jelenlegi ismereteim szerint – nem maradt fenn.

⁴⁵ M. G. interjúja Bányai Lászlóval.

Ekkor azonban egy váratlan esemény megkímélte Bányait attól, hogy Kazinczyhoz hasonlóan marginalizálódjon. 1944 októberében a pártközpont Brassóba helyezte át, majd október folyamán az időközben Moszkvából hazatért Luka László⁴⁶ kereste fel őt és Kurkó Gyárfás,⁴⁷ bejelentve, hogy a pártvezetés utasítása alapján a MADOSZ alapján álló, de kiszélesülő magyar tömegszervezet, a Magyar Népi Szövetség elnöke és alelnökei lesznek.⁴⁸

A fordulat okait illetően csak találgathatunk, de Bányait valószínűleg kitűnő bukaresti kapcsolatai mentették meg a teljes kegyvesztettségtől. Arra vonatkozóan nincsenek ismereteim, hogy Bányai és Luka mióta ismerték egymást, az azonban bizonyos, hogy a volt madoszista a háború alatt kitűnő kapcsolatban állt Miron Constantinescuval⁴⁹ és Avram Bunaciuvával.⁵⁰ A frakcióharcok folyamatosságát érzékelteti, hogy amikor Luka 1944 novemberében Bányait visszaküldte Kolozsvárra, a brassói pártszervezet főtítkára,

⁴⁶ Luka 1898-ban született a háromszéki Lemhényben. Szülei lelencházba adták, Nagyszebenben nőtt fel. Az első világháborúban besorozták, majd 1919-ben önkéntesként a Székely Hadosztályban harcolt. 1920-tól Brassóban gyári munkásként kereste kenyerét. 1924-ben belépett a Kommunista Romániai Pártjába. 1938-ban letartóztatták és a Cernăuți-i (ma Csernyivci, Ukrajna) börtönbe zárták, ahonnan 1940-ben a bevonuló szovjet csapatok szabadították ki. A háború végéig Moszkvában maradt, ahol a Komintern román frakciójánál dolgozott, emellett a Vörös Hadseregben volt politikai tiszt őrnagyi rangban és az ukrainai Legfelsőbb Szovjet tagja. 1945-ös hazatérését követően az RKP főtítkár-helyettese lett.

⁴⁷ Kurkó Gyárfás 1909-ben született Csíkszentdomokoson. Lakatosnak tanult, majd Brassóban saját műhelyt nyitott. Az 1930-as években lett a KRP tagja. 1935-ben a Magyar Dolgozók Országos Szövetségének (MADOSZ) elnökévé nevezték ki. A második bécsi döntést követően is Brassóban maradt, a román hatóságok kétszer tartóztatták le. 1940. november 7-én áttoloncolták Észak-Erdélybe, de magyar csendőrök néhány nap múlva visszaküldték román felségterületre. 1944 őszén a brassói börtönből szabadult, ahová a hadkötelezettség megtagadása miatt zárták be.

⁴⁸ M. G. interjúja Bányai Lászlóval.

⁴⁹ Molnár Gusztáv interjúja Czíko Nándorral és Lőrincsel, Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Miron Constantinescu ekkor a *Scinte*a kommunista sajtóorgánium főszerkesztője, 1945-ben az RKP Központi Bizottságának tagja lett.

⁵⁰ Memoriul magistratului Al. Bohățel. Mocanu, Radu-Marin (szerk.): *Vremuri satanice* [Sátáni idők]. Editura Ideea Europeană, Bukarest, 2005. Bunaciut 1944 után igazságügyi államtitkárnak nevezték ki. Bányai és Bunaciu később közösen fejtettek ki közzévlóli tevékenységet a kolozsvári népbíróságnál.

Vincze János egyszerűen megtiltotta Bányinak, hogy elutazzon. A konfliktust végül Luka oldotta meg, Brassóba utazott, és személyesen szervezte meg Bányai Kolozsvárra utazását.⁵¹

Az RKP⁵² történetének első komolyabb frakcióharcát Bányai tehát sikerrel vészeltte át, az ekkor szerzett tapasztalatok azonban – meglátásom szerint – végigkísérték teljes politikai pályafutását. Az MNSZ vezetőségi tagjaként kifejtett tevékenysége és a nemzetiségi kérdéshez való általános viszonyulása a hivatalos pártvonalnak való minél teljesebb megfelelési szándékot tükrözi, mely sajátos helyet biztosít számára a szervezet (tágabban pedig a romániai magyarság) történetében.

Az MNSZ létrejötte és a népfretpolitika

1944 őszén a MADOSZ korábbi aktivistái újjáalakították a szervezetet, mely a megváltozott bel- és külpolitikai realitásoknak megfelelően folyamatosan szélesülő keretben fejthette ki tevékenységét. Az „új korszak” első MADOSZ-szervezete Temesváron jött létre, de tevékenységére jóformán azonnal rányomta bélyegét az előző fejezetben részletesebben bemutatott frakcióharc. A temesvári alapszervezet már a kezdetektől népfretpolitikai alapokra építve próbált szervezkedni, amennyiben sikeresen felvette a kapcsolatot a helyi Magyar Népközösséggel. A szervezet első dél-erdélyi politikai jellegű tömegdemonstrációja a Magyar Ház átadása volt Temesváron, október 1-jén. Ezen a rendezvényen Bányai is felszólalt, az előrenyomuló Vörös Hadsereget éltetve és a háborúért felelős magyar és román politikai vezetők megbüntetésének szükségességét hangsúlyozva.⁵³ A Szilágyi és Salamon által végbevitt tisztogatás azonban a temesvári MADOSZ vezetőségét gyakorlatilag lefejezte, Bányai mellett két másik kulcsszereplőt, Takács Lajost és Méliusz Józsefet is a város elhagyására kényszerítve. Temesvárral szemben hamarosan felértékelődött Brassó szerepe, ahol megtörtént a későbbi MNSZ alapjainak kiépítése.

⁵¹ M. G. Interjúja Bányai Lászlóval.

⁵² A Kommunisták Romániai Pártja 1945-től a Román Kommunista Párt nevet viselte.

⁵³ PIL, 923. fond, Bányai László hagyaték. F.2. A temesvári MADOSZ házavató ünnepsége október 1-jén. 7.

A MADOSZ brassói csoportjának újraszervezésével az RKP brassói tartományi bizottságának vezetőjét, Vincze Jánost bízták meg. Vincze szervezésében Kurkó Gyárfás, a MADOSZ korábbi elnöke Bukarestbe utazott, ahol 1944. október 4–5-én Teohari Georgescu belügyminiszterrel és Luka Lászlóval folytatott tárgyalásokat. Luka itt vetette fel annak ötletét, hogy a szervezetet egy széles körű, a teljes romániai magyarságot magában foglaló szervezetté alakítsák át.⁵⁴ Ennek megfelelően október 4-én Brassóban létrejött a helyi MADOSZ, mely október 6-án bejelentette, hogy csatlakozik a baloldali pártokat magában tömörítő Országos Demokrata Arcvonalhoz.⁵⁵ Ezzel párhuzamosan a bánági szervezet is kimondta csatlakozását a brassói MADOSZ-hoz,⁵⁶ Balogh Edgár visszaemlékezései szerint később ehhez a két szervezethez csatlakozott harmadikként Kacsó Sándor újságíró és köre Nagyenyedről.⁵⁷ 1944. október 16-án a MADOSZ dél-erdélyi képviselői közös értekezletet tartottak, amelyen a szervezet nevét Romániai Magyar Népi Szövetségre változtatták, egyben megválasztva a szervezet országos vezetőit. Az MNSZ elnöke Kurkó Gyárfás lett, az alelnöki pozíciót ideiglenesen Csákány Béla⁵⁸ töltötte be. Bányai Lászlót az ideiglenes Végrehajtó Bizottság tagjává választották Kurkóval, a bukaresti Czíko Nándorral, Csákány Bélával és Dávid Sándorral egyetemben.⁵⁹ Az a tény, hogy az összes felsorolt

⁵⁴ Nagy, 2012. 103. Ezt a stratégiát a pártvezetés részéről annak igénye motiválta, hogy széles tömegbázist építsen ki a romániai magyarság körében.

⁵⁵ *Világosság*, 1944. október 7.

⁵⁶ Lőnhárt Tamás: *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist*. Kolozsvár, Editura Argonaut, 2008. 160.

⁵⁷ Molnár Gusztáv interjúja Balogh Edgárral, Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Kacsó Sándor a két világháború között előbb a *Keleti Újság*, majd a *Brassói Lapok* szerkesztője volt. 1940–1944 között az *Erdélyi Gazda* sajtótermék főszerkesztője volt. Az 1944. augusztus 23-i átállást követően a román hatóságok – a dél-erdélyi magyar elit több más képviselőjével együtt – internálták. Bár időközben véget ért a háború, és Romániában hatalomra került az RKP, Kacsót csak 1945 júliusában engedték szabadon a focsani internálótáborból, az MNSZ vezetőinek hathatós közbenjárására.

⁵⁸ 1911-ben született Brassóban, a két világháború között ügyvédként dolgozott szülővárosában.

⁵⁹ *Népi Egység*, 1944. október 22. „A Romániai Magyar Dolgozók Országos Szövetsége 1944. október 16-án Brassóban tartott országos értekezletén kimondotta, hogy a szövetség nevét a következőre változtatja: „Romániai Magyar Népi Szövetség.” románul „Uniunea Populară Maghiară din România.” Ugyanez

személy a Román Kommunista Párt aktív tagja volt, önmagában alátámasztja a párt széles körű befolyását a szervezetre. 1944 szeptemberében a pártközpont egy utasításában hangsúlyozta, hogy: „A MADOSZ, bár önálló szervezeti életet él, valójában az RKP tömegszervezete”.⁶⁰

A MADOSZ dél-erdélyi szervezkedésével párhuzamosan Észak-Erdélyben is megkezdődött a helyi magyar baloldali elit szervezkedése, mely a dél-erdélyitől lényegesen eltérő politikai alapokra épült. A visszavonuló magyar–német csapatokkal⁶¹ együtt az észak-erdélyi politikai elit is elhagyta addigi állomáshelyét. Ebből kifolyólag a hatalmi űrt – Dél-Erdéllyel ellentétben – itt már teljességgel a magyar uralom négy éve alatt üldözött vagy megtűrt baloldali szervezetek képviselői tölthették be.⁶² A négy évig tartó magyarországi szocializáció azonban lényegesen rányomta bélyegét az észak-erdélyi magyar politikai elit – és az észak-erdélyi magyarság – közgondolkodására. Az a tény, hogy négy évre kisebbségből ismét többségi tényezővé váltak, lényegesen növelte a visszatérő román adminisztrációval szembeni elvárásokat. A dél-erdélyi magyarság politikai gondolkodását ezzel szemben a teljes kifosztottság élménye határozta meg, így a politikai elit elvárásai is lényegesen szűkebb területre terjedtek ki, bármely elért eredményre pozitívként tekintettek.⁶³ Ez a különbség az MNSZ egységesülésére is jelentős mértékben rányomta bélyegét.

A MADOSZ kolozsvári szárnya 1944. október 22-én jelentette be megalakulását. A szervezet elnökévé ideiglenes jelleggel – és jobbra szimbolikus hatalommal – Kós Károlyt választották, míg alelnökévé a munkásmozgalmi múlttal rendelkező (és korábban madoszista)

az értekezlet ideiglenes központi intézőbizottságot választott.” (MNL OL, XIX-J-1-1. *Bányai László iratai.* 1/b A Romániai Magyar Népi Szövetség 1/1944. sz. körlevele. Brassó, 1944. november 3.).

⁶⁰ PIL, 923. fond, *Bányai László hagyaték.* F. 2. Beszámoló a temesvári MADOSZ munkájáról. 3.

⁶¹ Észak-Erdély utolsó települései 1944. október 25-én kerültek a szovjet és román csapatok megszállása alá. Ezen a napon üritették ki a magyar és német csapatok Szatmárnémetit és Nagyváradot.

⁶² Itt elsősorban az észak-erdélyi szociáldemokratákra és kommunistákra kell gondolni, de egy polgári elit is szerepet vállalt az 1944 utáni észak-erdélyi önszerveződésben.

⁶³ L. Balogh Béni: Dél-Erdély, Észak-Erdély. Különbségek, párhuzamok. *Limes.* 2011/2. 1–5.

Balogh Edgárt nevezték ki.⁶⁴ Az új szervezet néhány nappal megalakulását követően bejelentette egyesülését a brassói MNSZ-szel,⁶⁵ ennek megvalósítását azonban egy váratlan esemény akadályozta meg. 1944. november 7-én Észak-Erdélyben a megszálló Vörös Hadsereg parancsnoksága katonai közigazgatást vezetett be, a román adminisztrációt pedig kiharcolták a területről. Az intézkedés hivatalos indokaként a magyarságot ért sérelmeket – a Maniu-gárda tevékenysége és észak-erdélyi magyarok elhurcolása hadifogoly- és internálótáborokba – határozta meg. Észak-Erdély függőben lévő státusza azonban egyben kitűnő zsarolási eszköznek bizonyult a mindenkori román kormányokkal szemben. Feltűnő, hogy a román közigazgatás visszatértét csak 1945. március 6., az első Groza-kormány kinevezését követően hagyták jóvá a szovjetek.⁶⁶

Az újabb kettéosztottságot követően a pártvezetés 1944 novemberében Bányai Lászlót küldte Kolozsvárra, azzal a feladattal, hogy előkészítse az észak- és dél-erdélyi Magyar Népi Szövetség egyesülését. Másrészt, mint kolozsvári megnyilvánulásai sejtetni vélik, egyben reá hárult a hivatalos pártvonal betartatása is a kolozsvári szervezetnél.⁶⁷ A kolozsvári MNSZ 1944. november 23-án tartott kongresszusán Bányai is részt vett és felszólalt. Ezen a kongresszuson vált először igazán nyilvánvalóvá az észak- és dél-erdélyi baloldali elit eltérő látásmódja, és ez egyben az MNSZ-t a későbbiekben jellemző megosztottságot is előrevetítette.

A gyűlésen komoly vita bontakozott ki Erdély jövőbeli státuszáról. A felszólaló Kós Károly kijelentette, hogy az erdélyi magyarság helyzetének rendezésére a „*legígéretesebb megoldást egész Erdély önállósága jelentené*”.⁶⁸ Bár az erdélyi kérdésnek ezt a radikális megoldását az észak-erdélyi MNSZ vezetőségi tagok többsége is

⁶⁴ *Világosság*, 1944. október 23.

⁶⁵ Balogh, 1986. 69.

⁶⁶ Az észak-erdélyi szovjet közigazgatás történetét Nagy Mihály Zoltán és Vincze Gábor dolgozta fel átfogóan *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)* című munkájukban (EME – Pro-Print, Kolozsvár–Csíkszereda, 2003). A román történetírás szemszögéből Marcela Sălăgean foglalkozott a kérdéskörrel *Administrația sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944 – martie 1945)* című munkájában (Kolozsvár, Fundația Culturală Română, 2002).

⁶⁷ Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval és Nagy, 2012. 110.

⁶⁸ *Világosság*, 1944. november 28.

elvetette,⁶⁹ az észak-erdélyi kommunista elit egyes tagjai – elsősorban a szociáldemokratából kommunistává „vedlett” Jordáky Lajos és Simó Gyula – nem zárkóztak el az erdélyi önállóság gondolatától. A Kós kijelentése körül kibontakozott – Balogh Edgár visszaemlékezései szerint személyeskedéstől sem mentes – vitában Bányai és (a korábban szintén madoszista) Fodor-Pataki Ádám az RKP hivatalos irányvonalának megfelelően szólaltak fel. Bányai azzal válaszolt Kós felvetésére, hogy Észak-Erdély különállása csakis ideiglenes lehet. Erdély önállóságát azért sem tartotta reálisnak, mert a jövő a „gazdaságban is egymásra utalt dunai és balkáni népek demokratikus államszövetsége felé mutat”.⁷⁰ Bányainak ez a kijelentése azt a térség más országiban is jelenlévő elképzelést tükrözi, mely szerint Kelet-Közép-Európa országainak egyetlen konföderációban kellene egyesülniük.⁷¹ Egyben a két világháború közötti publicisztikáját vizsgálva megállapítható, hogy akkori nézetvilágának logikus következménye volt az, hogy eljutott a konföderáció eszméjéig.⁷² Ez az elem azonban a Jugoszlávia elleni 1948 utáni fellépést követően végleg eltűnik majd hivatalos megnyilvánulásaiából.

Balogh Edgár az 1980-as évek elején készült interjúban beszámolt róla, hogy Bányai „feljövetelekor” ők ketten eszmecserét folytattak arról, hogy a dél-erdélyi magyarságnak kell felfejlődnie az észak-erdélyi magyarság szintjére jogok terén, egyben megegyeztek abban, hogy Kolozsváron lesz az egyesült MNSZ első konferenciája, és Kolozsvár lesz a szervezet központja is. Ez utóbbit Bányai és a dél-erdélyi MNSZ vezetőség is vita nélkül elfogadta.⁷³ A magyarság

⁶⁹ Lásd például Balogh, 1986. 38.

⁷⁰ *Világosság*, 1944. november 28.

⁷¹ Ezt az elképzelést az 1945 utáni kommunista vezetők közül például Tito és Georgi Dimitrov is támogatta (lásd pl. Hódos György: *Tettesek és áldozatok. Konceptiók perke Kelet-Közép-Európában*. Noran Kiadó, Budapest, 2005. 39–40.)

⁷² Bányai első önálló munkája 1938-ban jelent meg *A magyarság a Dunavölgyében. Ezer év tanúsága*. címmel. Ebben a „Duna-menti” népek teljes körű összefogásának szükségességét hirdeti a fenyegető „német veszéllyel” szemben, de egyben utal rá, hogy az itt élő népek sorsa – a történeti fejlődésből következően is – összefonódott, és kizárólag a közös boldogulás útját választhatják.

⁷³ Molnár Gusztáv interjúja Balogh Edgárral, Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.

nemzetiségi jogainak kérdése azonban komoly törést okozott a szervezetben belül. Balogh Edgár a Molnár Gusztáv által vele készített interjúban jellemezte a dél-erdélyi MNSZ-vezetést. A magát „népfrontos” szellemiségűnek tekintő Balogh Kurkó Gyárfás személyét tartotta messzemenően a legpozitívabbnak, aki állítása szerint a dél-erdélyiek közül a „legrugalmasabb” volt. Kurkó felismerte, hogy az észak-erdélyi MNSZ a szovjet katonai közigazgatás ideje alatt jelentős hatalmi tényezővé nőtte ki magát, és az ebben rejlő hatalmi potenciált feltétlenül ki kell használni.⁷⁴ A dél-erdélyi MNSZ-vezetők közül Balogh még Bányait és Csákány Bélát emelte ki, mint prominens személyeket. Bányainak a „kitűnő bukaresti kapcsolatait” tartotta legnagyobb erényének, illetve azt a tényt, hogy folyékonyan beszélt románul (a Pozsonyban felnőtt Balogh Edgárral ellentétben).

1945. március 6-án megalakult Petru Groza kormánya, melyet már a Román Kommunista Párt és szatellitpártjai domináltak. Ezt követően a Szövetséges Ellenőrző Bizottság is hozzájárult a román közigazgatás észak-erdélyi visszatéréséhez. Petru Groza egy kormánydelegáció élén március végén körbeutazta a visszacsatolt területet.

Az „újraegyesülést” követő időszakban Bányai a Magyar Népi Szövetség két hivatalos sajtóorgánumban, a *Világosságban* és a *Népi Egységben* publikált. Itt megjelent cikkeiből kiolvasható, hogy – egyrészt dél-erdélyi mivoltából, másrészt madoszista múltjából kifolyóan – az észak-erdélyi magyarok követeléseit eltúlzottnak gondolta.⁷⁵ *Útjegyzetek Erdély nagy napjaiból* című cikkében, mely a *Népi Egység* hasábjain jelent meg 1945. március 31-én, beszámolt Petru Groza és a kormánydelegáció székelyföldi körútjáról. Ennek kapcsán megjegyezte, hogy „a fogadás mindenütt meleg, megható, de eleinte mindannyiszor érezni az aggodalmas, szorongó várakozást”. Véleménye szerint ennek két oka volt: „Egyrészt a bécsi döntés előtti

⁷⁴ Fontos megemlíteni, hogy Kurkó lakatosmesterként élete nagyobb részét Brassóban töltötte, és a háború négy éve alatt is jórészt Dél-Erdélyben tartózkodott. Csikszentdomokosi születésűként viszont szocializációjára a székelyföldi „többszoros” lét is rányomta bélyegét.

⁷⁵ Itt meg kell említeni, hogy ez a hozzáállás más déli madoszisták gondolatvilágát is jellemezte. Cziko Nándor szerint például az észak-erdélyi MNSZ követelése „maximalista követelések voltak. Abból lehetett engedni” (Molnár Gusztáv interjúja Cziko Nándorral, Jakabffy Elemér alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár).

reakciós román kormányzat itthagytott emlékei és méginkább a Maniu-gárdák rémtettei. Másrészt pedig az a propaganda, amit az erdélyi reakció fejtett ki Északerdély teljes bekapcsolása előtt Románia közigazgatásába, hogy bizalmatlanságot keltsen a román demokrata erők iránt."⁷⁶ Kitért arra is, hogy a körút egyes állomásain a felszólaló előljárók burkolt kritikában részesítették a kormányküldöttséget. Marosvásárhely polgármestere, Soós József például többször is hangsúlyozta: „*Mi már megvalósítottuk itt a demokráciát. Most arról van szó, hogy máshol is megvalósuljon ugyanez.*”⁷⁷ Bányai a polgármester kijelentésével szemben egyenesen a népi demokrácia kiépítésének szükségessége mellett érvelt, hangsúlyozva, hogy a „haladó” demokrácia fogalma a „*néptömegek egyre jobban kiszélesülő harcát jelenti érdekeik közvetlen képviselétéért és érvényesítéséért.*” Csíkszeredai látogatása kapcsán utalt rá, hogy a delegáció fogadtatása „tartózkodó” volt, főként a Római Katolikus Főgimnáziumban. A személyesen is érintett Bányai⁷⁸ szerint szükséges az, hogy az „iskola szellemisége is megújuljon”.⁷⁹

Észak- és Dél-Erdély „újraegyesülését” követően az MNSZ is „egyesülési” kongresszust tartott Kolozsváron 1945. május 6–13. között. A kongresszuson az észak- és dél-erdélyi MNSZ prominens képviselői mellett részt vett Petru Groza miniszterelnök és Luka László, az RKP főtitkár-helyettese is. Kurkó Gyárfás felszólalásában a „*teljes és soha meg nem bontható demokratikus népi egység*” mellett tett hitet, Luka és Groza kijelentették, hogy Románia nemzetiségi politikáját a „teljes egyenjogúság normái” fogják jellemezni.⁸⁰ A kongresszuson elfogadták a szervezeti szabályzatot, ebben mindenekelőtt meghatározták, hogy a Romániai Magyar Népi Szövetség „*a romániai magyar nép demokratikus politikai*

⁷⁶ Bányai László: Újtíjgyezetek Erdély nagy napjaiból, *Népi Egység*, 1945. március 31. 1.

⁷⁷ Idézi: Bányai, 1945. 2.

⁷⁸ Az ifjú Baumgarten László 1930–1933-ban a gimnázium francia szakos tanára volt. 1933-as letartóztatását és perét követően az intézmény igazgatója, Papp János kirúgatta állásából. Papp 1945 után is betöltötte az igazgatói tisztséget, míg 1949-ben ki nem zárták a tantestületből Bányai korábbi elbocsátása miatt.

⁷⁹ Bányai, 1945. 2. .

⁸⁰ *Mit mondott Luka László, Groza Péter, Kurkó Gyárfás a Romániai Magyar Népi Szövetség első kongresszusán?* MNSZ, Kolozsvár, 1945.

szervezete”, egyben a romániai magyarság egyedüli érdekképviseleti szerve.⁸¹

A kolozsvári egyesülési kongresszuson nevezték ki hivatalosan a párt új vezetőségét is. A szervezet elnöke Kurkó Gyárfás, a MADOSZ korábbi vezetője, a párt alelnökei Bányai László (Dél-Erdély), Balogh Edgár (Észak-Erdély) és Oláh Péter⁸² lettek. Bányait alelnöksége mellett a Sajtó- és Propagandaosztály élére is kinevezték.⁸³ 1946 januárjában azonban „elfoglaltságára és magasabb beosztására hivatkozva” lemondott a sajtóügyek intézéséről, helyére Méliusz József került. Továbbra is jelen maradt azonban az MNSZ Sajtóbizottságában Méliusszal, Kurkóval, Benedek Marcellel, Gaál Gáborral, Kacsó Sándorral és Kós Károllyal együtt.⁸⁴ Általánosságban kijelenthető, hogy az MNSZ Országos Végrehajtó Bizottságában a balszárny képviselői voltak többségben: a bukaresti Czikó Nándor és Lőrinc, a temesvári Takács Lajos, a brassói Csákány Béla és a bukaresti Révy Ilona, akik számára elsőbbséget képezett a „demokratikus rendszer” kiépítése a nemzetiségi jogok kivívásával szemben. Ezzel a csoporttal szemben szintén egy korábban is munkásmozgalmi aktivitást kifejtő „ellenpólus” szilárdult meg magát, melynek legfontosabb tagjai Balogh Edgár, Demeter János, Csögör Lajos, valamint az egyedül „polgári” Kacsó Sándor voltak, ez utóbbi csoporthoz sodródott Kurkó is. Ez az irányvonal úgy vélte, hogy a szervezet népfrontos alapon történő kiépítése összeegyeztethető az RKP irányvonalával.⁸⁵ Az MNSZ országos kongresszusát követően az RKP országos vezetése Bukarestbe rendelte a szervezet vezetőségét.

⁸¹ ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 375. A Romániai Magyar Népi Szövetség szervezeti szabályzata, 1945.

⁸² Oláh Péter csíkszenttamási földműves volt. Balogh Edgár szerint „*jelentéktelen figura, akinek jobbjára reprezentatív szerepe volt a szervezetben belül.*” Kiemelte, hogy Oláh állandóan „*szép székelly népviseletben járt.*” (Molnár Gusztáv interjúja Balogh Edgárral. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.). Czikó Nándor némileg pozitívabb jellemrajzot közölt róla: „*Régi illegalista, rendes komoly ember. Politikailag nem értett sokat a dolgokhoz, de rendes gondolkodású földműves volt.*” (Molnár Gusztáv interjúja Czikó Nándorral és Lőrincel. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.).

⁸³ ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 375. A kolozsvári kongresszus határozata 1945. május 13.

⁸⁴ MNL OL, XIX-J-1-1 *Bányai László iratai*. 1/g A Sajtóosztály jelentése. 1.

⁸⁵ Nagy, 2012. 167. és Balogh, 1986. „*Az én kommunizmusom népfronti jellegű volt*” (Molnár Gusztáv interjúja Balogh Edgárral).

A találkozóra május 17-18. között került sor, ezen a Központi Bizottság részéről Gheorghe Gheorghiu-Dej, Lucretiu Pătrășcanu, Luka László és Miron Constantinescu vett részt. Az MNSZ vezetőségéből jelen volt Kurkó Gyárfás, Bányai László és az RKP tartományi vezetői is, köztük Jakab Sándor, Veres Pál és Simó Gyula is.⁸⁶

Az egyesülési kongresszus kapcsán Balogh Edgár visszaemlékezésében beszámolt egy sajátos eseményről, mely érdekes adalékot szolgáltat Bányai akkori gondolkodásához. A kongresszust követően a résztvevők felvonultak Kolozsvár utcáin, a menet élén magyar és román zászlót hordozva. Egy román katonatiszt inzultálta a felvonulókat, megkísérelve a magyar zászlót kitépni hordozója kezéből. Balogh meglepetésére a zászló védelmében maga Bányai lépett fel, a következő szavakat intézve a román tiszthez: „*Trebuie să învâțați să dați onoare și acestei!*”⁸⁷ Amennyiben az eset valóban megtörtént, ez a mozzanat az 1947-et követő megnyilvánulásaival teljességgel ellentétben áll, és valószínűvé teszi, hogy az „elvtelen magyar egység” mellett való elköteleződése csak később történt meg, a hivatalos pártvonalban bekövetkezett váltás hatására.

Az 1945-ös év folyamán az MNSZ tevékenységét két alapvető elem határozta meg: egyrészt a romániai magyar kisebbséget ért sérelmek folyamatos tematizálása, másrészt a román államhoz és a Groza-kormányhoz való viszony körülhatárolása. A sérelmi politikából – az MNSZ alelnökeként – Bányai is kivette a részét. 1945 decemberében egy népes MNSZ-küldöttség utazott Bukarestbe a román katonai bíróságok⁸⁸ által dél-erdélyi magyar személyek ellen

⁸⁶ Fülöp Mihály-Vincze Gábor (szerk.): *Vasfüggöny Keleten. Iratok a magyar-román kapcsolatokról (1948-1955)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007. 18.

⁸⁷ „Meg kell tanulnia ennek is tiszteletet adni!”

⁸⁸ Az 1940–1944 közötti időszakban a román hadbíróóságok dél-erdélyi magyarok ellen számos jogsértő ítéletet hoztak, melyeket az új román adminisztráció nem hatálytalanított. Feltűnő, hogy az 1946 tavaszán-nyarán zajló népbíróági ítélezésben a háború négy éve alatt hozott romániai hadbíróági ítéleteket rendszerint továbbra is hatályosnak tartották, míg az Észak-Erdélyben magyar polgári bíróságok által hozott ítéleteket „fasisztoid jellegük” miatt felülírták (SJANC, Dos. 16/1946. Grigore Râpeanu közvádlói hivatalának iratai). Kurkó Gyárfás 1946. március 18-án Székelyudvarhelyen tartott beszéde szerint a közbenjárás eredményes volt: „*katonai közkegyelmet kértünk. Ez a kérésünk*

hozott ítéletek hatálytalanítása végett. A küldöttség tagjai Kurkó Gyárfás, Asztalos Sándor, Révy Ilona és Bányai László voltak.⁸⁹ Emellett az MNSZ számára az 1945-ös év folyamán kiemelt fontosságú volt a hadifogoly- és internálótáborok⁹⁰ felszámolásának elérése, melyben Bányai László is hangsúlyos szerepet játszott. 1945 júliusában részben Bányai közbenjárására engedték szabadon az internált Kacsó Sándor újságírót és Vita Zsigmond irodalomtörténészt,⁹¹ augusztustól pedig a táborok felszámolása is megkezdődött.⁹² Egy másik sérelem, melyben a szervezet vezetősége egységesen lépett fel, a CASBI⁹³ ügye volt. A jelzett intézményt 1945. február 10-én, a 91. számú törvénnyel állították fel. A törvény értelmében mindazon magyar és német állampolgárságú személyeknek, illetve magyar és német vállalatoknak, akik és amelyek ún. „vélelmezett ellenségnek” (inamici prezumati) minősülnek, a vagyontárgyai, a CASBI és ezáltal a román kormány igazgatása alá kerültek.⁹⁴ Az 1945-ös év folyamán Kurkó, Bányai és Balogh Edgár

eredménnyel járt” (ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 375. 3. Az MNSZ Százas Intézőbizottságának ülése 1946. március 18–20. között Székelyudvarhelyen).

⁸⁹ Tötössy Magdolna: *A Magyar Népi Szövetség története*. Csíkszereda, Pallas Akadémia, 2005. 100.

⁹⁰ A román állam 1944. augusztus 23-át, az átállást követően azonnal megkezdte a dél-erdélyi magyar és német elit internálását. A magyar–román hadüzenetet és Észak-Erdély fokozatos visszafoglalását követően magyar és német hadifoglyokat, valamint észak-erdélyi magyarokat is elhurcoltak. Jelenlegi ismereteim szerint az 1944 utáni Románia területén legkevesebb tíz ilyen tábor létezett (Földvár–Lüget, Nagyenyed, Târgu-Jiu, Titu, Focșani, Temesvár, Arad, Nagyvárad, Máramarosziget), ezek közül Focșani és Máramarosziget közvetlen szovjet irányítás alatt állt. A román táborokat 1945 augusztusában végleg bezárták, a focșani tábor 1947 folyamán fejezte be működését. A máramaroszigeti szovjet tranzit hadifogolytábor még 1951-ben is aktív volt. Az 1944–1945 közötti romániai internáló- és hadifogolytáborok történetével eddig csak Benkő Levente kolozsvári történész, publicista foglalkozott, az ő kutatásai is azonban kizárólag a földvári tábor és altáborának (Lüget) történetét ölelik fel.

⁹¹ *Világosság*, 1945. július 22.

⁹² Ennek körülményei azonban nem ismertek, így azt sem tudjuk, mennyiben lehetett a táborok felszámolásában szerepe az MNSZ tiltakozó akcióinak.

⁹³ Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice azaz Ellenséges Javakat Kezelő és Felügyelő Bizottság.

⁹⁴ Fontos megjegyezni, hogy a CASBI-hoz kötődő levéltári anyagok a mai napig zárva vannak a romániai levéltárakban. Ebből a szempontból hiánypótló Vincze Gábor *Magyar vagyon román kézen*. (Csíkszereda, Pro-Print, 2000) című munkája, melyet azonban kizárólag a magyar külügyi jelentések alapján írt meg.

is több ízben fellépett a CASBI túlkapásaival szemben.⁹⁵ A szervezet hivatalos lapja, a Balogh Edgár főszerkesztésében megjelenő *Világosság* is az 1945-ös év folyamán végig napirenden tartotta a kérdést, amiért a román hatóságok egy hétre betiltották.⁹⁶

A sérelmi politizáláson túl a szervezet előtt álló legnagyobb kihívás az erdélyi határkérdésben és a kisebbségvédelmi garanciák kérdésében való állásfoglalás volt. Az utóbbi kapcsán Kacsó Sándor a nemzetközi garanciák fontosságát emelte ki, az MNSZ vezetőinek többsége viszont elzárkózott Kacsó nézeteitől, mert szerintük a kisebbségi kérdés Románia belügye. Sajátos színfoltot képviselt azonban Bányai, aki szerint a nagyhatalmi vetélkedések elkerülése végett helyesebb lenne, ha a magyar nemzetiség jogainak biztosítása valamilyen formában a Szovjetunióra lenne bízható.⁹⁷ A határkérdésben is ez a keményvonalas nézet határozta meg az MNSZ-vezetőség álláspontját. Ennek kapcsán fontos kiemelni, hogy az MNSZ elnökségében helyet foglaló személyek (Kacsó Sándor kivételével) mindannyian kommunista mozgalmi múlttal rendelkeztek, és a MADOSZ vezetőségi tagjaiként már a két

⁹⁵ Lásd pl. *Világosság*, 1945. július 16., augusztus 13., szeptember 9. Kurkó Gyárfás az 1946. március 18–20. között Brassóban lefolytatott intézőbizottsági ülésen a következőképpen értékelte az intézmény körül kialakult konfliktust: „Ezzel [a CASBI-val] kapcsolatban súlyosabb volt a helyzet, mert nem szigorúan a román kormányra vonatkozott, hanem a fegyverszüneti szerződés egyik pontja intézkedett róla, és így a szovjet kormányig kellett az ügyet eljuttatni. A válasz meg is jött és a közeli napokban meg fog jelenni a rendelet, melynek értelmében a román állampolgárságú magyarok ki lesznek vonva a CASBI alól” (MNL OL, XIX-J-1-1 Bányai László iratai. 1/g 1944-1958. A Romániai Magyar Népi Szövetség Százas Intézőbizottságának 1946. március 18–20-án Brassóban megtartott értekezlete. 8. o.).

⁹⁶ Lönhárt, 2008. 102. A CASBI egészen 1948-ig létezett, ekkor az intézmény által zárolt „idegen” vagyont a román állam államosította, így a bizottság működésére sem volt többé szükség.

⁹⁷ Nagy, 2012.144. Az MNL OL-ban őrzött iratanyag szerint egyes MNSZ-tagok még ennél radikálisabb nézeteket is vallottak. Egy bizonyos Csoboth Károly marosvásárhelyi párttag előbb 1944. november 21-én, majd 1945. június 25-én egy javaslatot jutott el az országos vezetőséghez, melyben elképzeléseit a következő pontokban foglalta össze: „1. Demokratikus közigazgatás létesítése orosz főnhatóság alatt. 2. Országhatárunk megszüntetése Oroszország között [sic!]. 3. Pénzbeváltás, kulcs megállapítása a pengő, a lei és a rubel között.” (MNL OL, XIX-J-1-1. Bányai László iratai. 1/e. Javaslat). Valószínűleg ez a javaslat egyedi és széles körben nem támogatott volt.

világháború közötti időszakban a magyar revizionizmussal szemben határozták meg magukat.⁹⁸ Ennek megfelelően értelemszerű volt, hogy 1945 után is a magyar–román határkiigazítás ellen foglaltak állást, mely az 1945. november 15–18. között elfogadott marosvásárhelyi kiáltványban öltött testet. A szervezet vezetői tisztában voltak vele, hogy az erdélyi magyarság jelentős része határkiigazítást szeretne, a vásárhelyi nyilatkozat elfogadása felveti, hogy esetükben a kommunista pártfegyelem felülírta a politikai érdekeket. Ezt érzékelteti az a mód, ahogyan Méliusz József értékelte a későbbiekben a nyilatkozat elfogadását: „*Kommunisták voltunk, a pártot akartuk segíteni, Kurkót ez különösen nehéz helyzetbe hozta, nem voltak alternatívák az elképzeléseinkben, tudtuk, hogy a kommunista párt legnagyobb segítsége a romániai magyar közösség, amely az első választásokon döntően esik latba. Luka ezt a követelést képviselte, Groza a taktika kérdésében rugalmasabb pozíciót vett fel. Még Bányai is arra kényszerült az MNSZ-en belül, hogy áttételesen fogalmazzon.*”⁹⁹

Az MNSZ Központi Intézőbizottsága 1945. november 15–18. között Marosvásárhelyen ülésezett.¹⁰⁰ Katona-Szabó István visszaemlékezése szerint a kiáltványt Bányai László olvasta fel.¹⁰¹ A szöveg központi eleme a „nemzetiségi kérdés nem határkérdés” tézis. A kiáltványban az MNSZ – a teljes romániai magyarság nevében fogalmazva – hitet tett a Groza-kormány és a „demokratikus nemzeti egység” mellett, melyet interpretációjuk szerint az ODA testesített

⁹⁸ 1937. január 3-án a MADOSZ brassói ülésén felszólaló Bányai László a szervezet revízióellenességét a következőképpen indokolta meg: „*Mind a budapesti, mind a bukaresti kormány reakciós, ezért nem elfogadható, hogy ez az igazságtalanság egy másikkal helyettesítődjön. A revizionizmus nem megoldás, a megoldást nem jelentheti más, mint az erdélyi nemzetek önrendelkezési joga...*” (Idézi: Olti Ágoston: A Romániai Kommunista Párt és a romániai nemzetiségi/területi kérdés a két világháború között. *Regio*, 2007/1. 116.).

⁹⁹ Molnár Gusztáv interjúja Méliusz Józseffel. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.

¹⁰⁰ Katona Szabó István, aki ekkor a Bolyai Egyetem diákságának képviselőjében volt az MNSZ intézőbizottsági tagja, emlékiratában részletesen beszámolt az intézőbizottsági ülés menetéről, mely szerinte az kifejezetten eseménytelen volt a kiáltvány elfogadásáig (Katona Szabó István: *Nagy remények kora*. I. Budapest, Magvető Kiadó, 1990. 283–300.).

¹⁰¹ Katona-Szabó, 1990. 287.

meg.¹⁰² „*A Romániai Magyar Népi Szövetség Központi Intézőbizottsága 1945. november 15–18. között Marosvásárhelyen tartott Intézőbizottsági ülésén hitet tesz a román népi demokráciával kötött szövetsége és a széles demokratikus alapon álló Groza-kormány iránti bizalma mellett.*”¹⁰³ A kiáltvány leginkább vitatott részében az MNSZ kiállt Románia területi integritása mellett. „*Tudatában vagyunk annak, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldása nem határkérdés, hanem a demokrácia megerősödésének, a nemzeti jogegyenlőség tényleges megvalósításának, a határok feloldásának kérdése.* [A klasszikus lenini elvek – K.Sz.] *Nem helyeselhetünk semmiféle áttelepítést, amely anyaföldünkötől szakítana el. Nem helyeselhetünk semmiféle olyan törekvést, amely a bécsi döntéshez hasonló módszerrel, a nemzetközi reakció szolgálatában Erdélyből újra háborús tűzfészket teremtene.*”¹⁰⁴ A marosvásárhelyi kiáltvány jelentősége egyrészt nem bagatellizálható, amennyiben Gheorghe Tătărescu román külügyminiszter a párizsi békekonferencián felolvasta mint a romániai magyarság egységes akaratát. Másrészt a kiáltvány már a felolvasását követően súlyos konfliktust idézett elő előbb az Intézőbizottságon, majd a szervezetben belül is. Míg az egykori madoszisták egységesen kiálltak a kiáltvány szükségessége mellett,¹⁰⁵ addig a „társutasok” támadták annak a határkérdésre vonatkozó passzusait. A szociáldemokrata Nagy Géza¹⁰⁶ felszólalásában egyrészt kétségbe vonta az MNSZ hatáskörét egy, a teljes erdélyi magyarságot érintő kiáltvány kiadására, majd követelte a határkérdésre vonatkozó teljes passzus eltörlését.¹⁰⁷ A vásárhelyi kiáltvány körül kialakult vita eredményeként 1946. január 28-án a Nagy Géza körül szerveződő ellenzéki csoportosulás követelte az

¹⁰² „*Meg vagyunk győződve, hogy a fasiszta rablőháború folytán reánk szakadt nyomorúságból csak egy kivezető út van: a román haladó demokráciával való szoros együttműködésünk.*” Katona-Szabó, 1990. 288.

¹⁰³ Katona-Szabó, 1990., 289.

¹⁰⁴ Katona-Szabó, 1990., 287. és Balogh, 1986. 121.

¹⁰⁵ Egyedül Csógor Lajos, a Bolyai Tudományegyetem rektora javasolt némi „fogalmi tisztázást”, de a tartalommal egyetértett.

¹⁰⁶ Nagy Géza az MNSZ-en belül az oktatásügyi bizottságot vezette. 1947-ben kizárták az MNSZ-ből, majd az SZDP és az RKP kierőszakolt egyesülését követően létrejött Román Munkáspártba nem vették fel mint „jobboldali szociáldemokratát”. 1952–1954 között bírósági ítélet nélkül kényszermunkára hurcolták a Duna-csatornához.

¹⁰⁷ Katona-Szabó, 1990. 291–292.

MNSZ teljes vezetőségének lemondását.¹⁰⁸ A kiáltvány következményeként többször is előfordult, hogy az MNSZ helyi szervezetei tiltakozásként beszüntették az érdemi munkát. Nagy Mihály Zoltán a Bihar, Szatmár, Szilágy és Máramaros megyei MNSZ-szervezetekről közöl adatokat, de kitér rá, hogy 1945. december 2-án Kurkó Gyárfás, Mezei Lajos és Bányai László együttesen kellett leutazzanak Tordára, ahol a városi intézőbizottsági ülésen a vezetőség egyszerűen nem jelent meg.¹⁰⁹ A kiáltványt követően Erdély több településén MNSZ-ellenes röplapokat és verseket terjesztettek, mint például: „*Kurkó, Balogh és Bányai / magyar népnek árulói.*”¹¹⁰ A kritikus közhangulat miatt az MNSZ vezetősége hivatalos nyilatkozatot volt kénytelen kiadni, melyben cáfolta, hogy „eladta Erdélyt”.¹¹¹ Az MNSZ-ellenes közhangulat erősödése nagy mértékben szerepet játszott abban, hogy Kurkó Gyárfás és az „észak-erdélyiek” (Balogh, Csögör, Demeter) a későbbiekben vállalták a nyílt konfliktust a párt- és egyben államvezetéssel, amennyiben úgy ítélték meg, hogy az a romániai magyarság érdekeit sértő rendelkezéseket hoz. Bányai ellenben utólag is helyesnek és szükségesnek ítélte a marosvásárhelyi kiáltvány kibocsátását. Mint fogalmazott az 1946. március 18–20. között Brassóban megtartott intézőbizottsági ülésen: „*A Vásárhelyi Kiáltványt senki sem cáfolta meg. Az idők százszázalékosan igazoltak minket.*”¹¹²

Bár a párt belső ellenzékét 1946 folyamán sikerült elhallgattatni, ez év nyarán mégis jelentős változásra került sor a szervezet vezetőségében. 1946 júniusában Bányai Lászlót lemondatták az alelnöki pozícióból, és június 28-án Kacsó Sándorral

¹⁰⁸ Balogh, 1986. 130. Bővebben lásd Vincze Gábor: A Magyar Népi Szövetség válsága. In *Magyar Kisebbség* 1999. 2–3. sz., 398–431. és uő. Két háromszéki dokumentum a Magyar Népi Szövetség 1946 eleji válságáról. In ACTA (Sepsiszentgyörgy), 2001. 355–389.

¹⁰⁹ Nagy, 2012. 131.

¹¹⁰ Vincze, 1999. 265.

¹¹¹ PIL, 923. fond, Bányai László hagyaték, F.2. dosszié. Az MNSZ elnökségének nyilatkozata. A Csík megyei Siguranța is beszámolt róla, hogy Csatószezen 1945 októberében egyes helyi magyarok Czikót, Kurkót és Bányait szidalmazták, mint a romániai magyarság árulóit (SJANC, Fondul Inspectoratul de Poliție Cluj, Dos. 160/1945.).

¹¹² MNL OL, XIX-J-1-1. *Bányai László iratai.* 1/g

helyettesítették.¹¹³ Bányai félreállításához a Kurkó Gyárfással való egyre nyíltabb konfliktus vezetett, mely a kisebbségi jogok eltérő értelmezéséből alakult ki. Bányai a romániai magyarság kisebbségi jogainak biztosítását két úton képzelte el: Székelyföld számára területi autonómia megadásával,¹¹⁴ míg a szórvány számára az egyéni jogok kiterjesztését vetette fel mint célkitűzést.¹¹⁵ Kurkó Gyárfás, Demeter János és a „centrum” képviselői ezzel szemben az MNSZ önkormányzati jellegű átalakítását tartották reálisnak, melyet egy új nemzeti törvényen keresztül biztosítottak volna. Balogh Edgár szerint Kurkó egy ízben kijelentette: „*Minden magyar az MNSZ-hez tartozik. Azontúl lehet kommunista, szociáldemokrata, tartozhat bármilyen egyházhoz.*”¹¹⁶ Ez az elképzelés a teljes romániai magyarságot az MNSZ mint érdekképviselő keretén belül szervezte volna meg, az állam és társadalom centralizálására törekvő kommunista párt számára azonban értelemszerűen elfogadhatatlan volt.

A Kurkó és Bányai között kialakult konfliktus a szervezetben belül is nyíltan jelentkezett. Katona Szabó István visszaemlékezésében beszámolt egy Szabédi Lászlóval¹¹⁷ 1945 nyarán folytatott beszélgetéséről. Szabédi a Kurkó–Bányai konfliktust lényegében hatalmi harcként értékelte: „*Sokan azt hiszik, hogy Kurkó csupán báb, a Bányai kreatúrája, akit az tetszés szerint mozgat. Nagy tévedés. Bányai szeretné, hogy így legyen, de nem fog sikerülni neki. Kurkó a maga útját járja.*”¹¹⁸ Hasonlóképpen interpretálta az MNSZ két prominens személyisége közötti konfliktust Méliusz József,¹¹⁹ és a –

¹¹³ Uo., 165. o.

¹¹⁴ Lásd Fülöp – Vincze, 1998. 197–202. Ez végül 1952-ben – szovjet nyomásra – megvalósult Magyar Autonóm Tartomány néven. 1968-ban, a megyésítéskor felszámolták. A MAT történetét illetően lásd: Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2008.

¹¹⁵ *Világosság*, 1945. május 13.

¹¹⁶ Molnár Gusztáv interjúja Balogh Edgárral. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.

¹¹⁷ Költő, 1947-től a Bolyai Egyetem tanára. 1959-ben öngyilkosságot követett el, az egyetem felszámolása elleni tiltakozásként.

¹¹⁸ Katona Szabó István: *A nagy remények kora*. I. kötet. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1990. 281.

¹¹⁹ Méliusz szerint: „*Kurkó egy biztos pont volt Bányai túlzásaival, Balogh következtetésével szemben.*” Méliusz Bányait „merev dogmatistaként”

Bányai iránti rokonszenvvel egyáltalán nem vádolható – Czikó testvérek is.¹²⁰

Bányai az 1946. június 27-i székelyudvarhelyi kongresszust követően nem csak az alelnöki pozícióját veszítette el, hanem a Közművelődés- és Propagandaügyek Bizottsága éléről is leváltották, Balogh Edgárral helyettesítve őt. „Kompenzációként” kinevezték a *Világosság* sajtóorgánum élére.¹²¹ A két kulcsfontosságú pozíció elvesztésével Bányainak nem maradt beleszólási lehetősége a szervezet országos ügyeinek intézésébe.¹²² Vele együtt háttérbe szorultak az RKP-hű irányvonal más képviselői is: Czikó Nándor és Lőrinc, Takács Lajos, Csákány Béla. A megváltozott irányvonalat jól mutatja, hogy 1946 júniusában olyan új személyek kerültek be a Központi Intézőbizottságba, mint Sass Kálmán érmihályfalvi református lelkész¹²³ vagy Antal Dániel,¹²⁴ aki elvállalta az MNSZ

jellemezte (Molnár Gusztáv interjúja Méliusz Jóseffel. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár).

¹²⁰ Czikó Nándor szerint: „*Laci mindig oda állt, ahol a többség volt*” (Molnár Gusztáv interjúja Czikó Nándorral és Lőrincsel. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.).

¹²¹ ANR ANIC, Fond nr. 27, Rola 375. 8. o. Jelentés az országos intézőbizottság 1946. október 22-én Kolozsvárra összehívott ülésére. A *Világosság* élén korábban egy négyes szerkesztőbizottság állt Balogh Edgár, Benedek Marcell, Kacsó Sándor és Kós Károly személyében (MNL OL, XIX-J-1-1, *Bányai László iratai 1/g A Sajtóosztály jelentése. 1. o.*). Benedek Marcell 1947-ben Magyarországra költözött, helyét Tóth Kálmán író vette át.

¹²² Az MNSZ intézőbizottsági üléseken ritkán szólal fel, és általánosságban ritkán szerepel a neve az iratokban egészen 1947 májusáig. Újbóli feltűnése a Luka László által megfogalmazott tézist az „elvtelen magyar egységről” követően került sor, mely egyben a Kurkó Gyárfás és köre elleni támadás nyitánya volt.

¹²³ Sass Kálmán a két világháború között előbb Mezőtelegden, majd Érmihályfalván volt lelkész, de 1937-ben kiutasították az országból „nacionalista izgatás” miatt. A második bécsi döntés után tért haza, 1944 őszén ő bújtatta el a szovjet partizánként Erdélybe „átdobott” Maléter Pált a magyar csendőrök elől. A magyarországi forradalmat követő romániai megtorlási hullám idején letartóztatták, majd az „érmihályfalvi csoport” elnevezésű koncepciós perben hazaárulás vádjával halálra ítélték (Maléter köszönőlevele volt a fő „bizonyíték” ellene), és 1958. december 2-án Szamosújváron kivégezték.

¹²⁴ A két világháború között az EMGE igazgatója, a második bécsi döntést követően az Erdélyi Párt színeiben behívott képviselő volt a magyar Országgyűlésben. 1944 szeptember-októberében Szamos megye alispánja lett.

gazdasági bizottságának vezetését.¹²⁵ Érdekes adalék, hogy a Központi Iroda jelentése szerint egy kolozsvári ferences szerzetes, páter Gábor Gyula is szeretett volna jelen lenni az MNSZ intézőbizottságának brassói ülésén. Ezt azonban Boros Fortunát¹²⁶ tartományi rendfőnök megtiltotta.¹²⁷ Bányai hivatalosan nem szólalt fel a szervezet népfronti kiszélesítése ellen, de egyes beszédeinek tükrében valószínű, hogy határozottan ellenezte azt.¹²⁸

Bányai László 1947 májusa előtt utoljára az MNSZ Végrehajtó Bizottságának 1946. szeptember 6-i ülésén volt jelen, de már itt sem szólalt fel.¹²⁹ Ezzel párhuzamosan szembevetendő az MNSZ hivatalos nyilatkozataiban bekövetkező radikalizálódás. Jó példa erre a VB által elfogadott s a Nemzetiségi Minisztériumnak elküldött 1946. augusztus 27-i határozat: *„A végrehajtóbizottság utasítja a bukaresti irodát, jelentse a Nemzetiségi Minisztériumnak, hogy az MNSZ nem hajlandó a régi nemzetiségi törvény alapján tárgyalni, ellene van annak, hogy a törvény végrehajtási utasításait most kidolgozzák és továbbra is követeli az új nemzetiségi törvény kihozatalát, annak a szövegnek az alapján, melyet politikailag az illetékes szervekkel az MNSZ már megtárgyalt.”*¹³⁰

¹²⁵ ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 375. 18–19. Proces verbal al lucrărilor plenarei CC al UPM din 18--20 martie 1946 de la Braşov [Jegyzőkönyv az MNSZ KB ülésének brassói munkálatairól 1946. Március 18--20. között]. Antal Dániel a Végrehajtóbizottságnak is tagja lett, személye némileg kirívó, ha figyelembe vesszük, hogy a VB többi tagja (Kacsó Sándort kivéve) illegalista múlttal rendelkező kommunista párttag volt (A VB tagjai: Kurkó Gyárfás, Antal Dániel, Balogh Edgár, Bányai László, Benke Pál, Czíkó Nándor, dr. Csákány Béla, dr. Demeter János, dr. Fazakas Lajos, Kacsó Sándor, Kiss Gyula, Lőrincz László, Mezei Lajos, Oláh Péter, Szepesi Sándor, dr. Takáts Lajos, Révy Ilona).

¹²⁶ 1895–1953. 1942 és 1948 között volt tartományi rendfőnök, 1951-ben letartóztatták és a Duna-csatornához hurcolták kényszermunkára. Itt halt meg 1953-ban, egyes források szerint lapáttal agyonverték.

¹²⁷ MNL OL, XIX-J-1-1, *Bányai László iratai*. 1/g, A Központi Iroda jelentése.

¹²⁸ *„A nép, a társadalom olyan, mint a mi szervezetünk. Egység kell minden egyes porcikájába, de a fekélyt ki kell operálni. Nem lehet egység a rákfennél. Nekünk is politikai harcot kell folytatnunk minden rákfene ellen [...] operálni ott kell, ahol már nincs más tennivaló”* (MNL OL, XIX-J-1-1. *Bányai László iratai*. 1/g).

¹²⁹ ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 376. 28. Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1946. szeptember 6-i üléséről.

¹³⁰ ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 376. 36. Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1946. augusztus 27-i üléséről.

A törésvonalak ellenére az MNSZ is készült az RKP oldalán az 1946. november 19-i választásokra, tömegszervezeti szerepéből kifolyólag a Demokrata Pártok Szövetsége¹³¹ elnevezésű pártszövetség keretében. Bányai László a *Világosság* főszerkesztőjeként fontos szerepet játszott a választási propaganda kifejtésében.¹³² Egy 1946. október 12-i cikkében hitet tett a Baloldali Blokkal való szövetség fontossága mellett. A Baloldali Blokk győzelmétől a nemzeti jogegyenlőség megvalósítását és a sovinizmus felszámolását várta.¹³³ Kijelentette, hogy „a reakció más népek elnyomására törve saját népét is gúzsba köti”. Végeredményben kiemelte az erdélyi magyar kisebbség bukaresti képviselőinek fontosságát is: „*Egyik sürgető feladatunk: sajátos kérdéseink ismertetése a román demokrata közvélemény előtt, sőt szakszerű ismeretünkkel befolyjni nemzetiségi ügyeink rendezésére az államgépezetbe is.*”¹³⁴ A választási szövetség ellenére azonban kiemelendő, hogy az MNSZ – az RKP részéről megnyilvánuló igény ellenére – külön listán indult. Kurkó Gyárfás 1946. március 18-án Székelyudvarhelyen elhangzott beszédében hangsúlyozta, hogy „...a Romániában élő magyar nép egyenjogúságáért folytatott küzdelmet a román demokratikus erők oldalán és segítségével kívánja folytatni. [...] Ennek érdekében úgy határozott, hogy önálló listával indul, mert ezzel biztosítja népi tömegeink egységes felvonulását a demokrácia oldalán...”¹³⁵ Az MNSZ Országos Végrehajtó-bizottsága 1946. áprilisában Kolozsváron kiáltványt intézett a romániai magyarsághoz. Ebben ugyanezt a kettősséget fogalmazta meg. Míg kihangsúlyozta, hogy a „reakció” veszélyt jelent a „demokratikus fejlődésre”, addig a kiáltvány egyáltalán nem említette a Román Kommunista Párt szerepét a reakció elleni harcban, ellenben hangsúlyozta, hogy

¹³¹ Blocul Partidelor Democratice. A szövetség tagjai voltak az RKP, az RSZDP, az Ekésfront, a Nemzeti Liberális Párt Gheorghe Tătărescu vezette frakciója, a Nemzeti Parasztpárt Anton Alexandrescu vezette frakciója (számlámtaktika), a Demokratikus Zsidó Népközösség és az MNSZ.

¹³² Az MNL OL-ban őrzött iratok tanúsága szerint részt vett a választási kampányplakátok és szórólapok átjavitásában is (MNL OL, XIX-J-1-1. *Bányai László iratai*. 1/k. „Jusson eszedbe!” – Bányai javításai és „Magyarok!”).

¹³³ Bányai László: A tények világánál. *Világosság*, 1946. október 12.

¹³⁴ Uo.

¹³⁵ ANR ANIC, Fond nr. 27, Rola 375. 9–10. A székelyudvarhelyi intézőbizottsági ülés 1946. március 18–20. között.

„Magyar Testvérek! Saját erőinkre vagyunk utalva. Jövőnk attól függ, hogy mekkora elszántsággal és áldozatkészséggel és milyen egységben sorakozunk fel a közös feladatok megoldására. Aki felelősséget érez a népéért, nem zárkozhatik el!”¹³⁶ Bányai 1946 márciusában – még MNSZ alelnökként tartott – brassói felszólalásában elviekben támogatta az önálló listán indulást, de úgy vélte, hogy ennek egy „demokratikus magyar listának” kell lennie.¹³⁷ Kiemelte, hogy az MNSZ, bár független szervezet, de egyben az ODA tagja is, ezt a kettősséget pedig össze kell hangolni.¹³⁸ Végül nyomatékosította: kiemelten fontos, hogy az MNSZ keretében oldódjon meg teljességgel a magyar egység. Itt főként a Szociáldemokrata Párt magyar tagozataival való együttműködés feltételeinek megteremtését tartotta fontosnak, szerinte kívánatos lenne, hogy az SZDP képviselői is az MNSZ listáján induljanak.¹³⁹

Itt érdemes röviden kitérni a Szociáldemokrata Párt és az MNSZ viszonyára, mely korántsem volt felhőtlen. Lakatos István kolozsvári tagozati vezető visszaemlékezéseiben konkrétan bevallotta, hogy személy szerint sem bízott az MNSZ vezetőségében, már csak azok kommunista párttagságából kifolyólag sem. Ennek a véleményének időnként a szociáldemokrata *Erdély* hetilap hasábjain is hangot adott. Elsőként a 1945. november 28-án, egy vezércikkben reagált Balogh Edgárnak a *Világosságban* megjelent cikkére. Balogh ebben a magyar

¹³⁶ ANR ANIC, fond nr. 27, Rola 375. 11–12. Az MNSZ VB kolozsvári kiáltványa 1946 áprilisában.

¹³⁷ „Ténylegesen olyan demokraták legyenek a listán, akik megfelelően képviselik a magyar nép érdekeit a parlamentben. A parlamenten keresztül a magyarságnak sokkal több sérelme fog megoldódni, mint kérvényezéssel!” (MNL OL, XIX-J-1-1. Bányai László iratai. 1/g).

¹³⁸ „A demokrata arcvonal tiszteli függetlenségünket, mert tudja, hogy van bennünk annyi demokratikus [olvashatatlan], amely olyan határozatot fog hozni, amely helyes. Össze kell mindig hangolnunk az elvi hajlékonyságot a politikai hajlékonysággal.” (Uo.)

¹³⁹ Uo. Lakatos István kolozsvári szociáldemokrata tagozati vezető emlékirataiból tudjuk, hogy ez nem valósult meg. Lakatos egyébként személy szerint sem bízott Bányaiában, mert az ő fogalom használatával élve (mielőtt az öreg megrugódna, hogy csirkefogózom a bálványát) „sötét csirkefogó” volt. (Molnár Gusztáv interjúja Lakatos Istvánnal. Kisebbségkutató Intézet Archívuma, Kolozsvár.). A vitáról bővebben lásd Vincze Gábor: Az MNSz és az RSzDP Országos Magyar Bizottsága vitája magyar választási koalíció létrehozásáról. In *Múltunk* 1997. 4. sz., 103–119.

szociáldemokraták hibájaként róttá fel, hogy nem csatlakoztak az MNSZ-hez, és nem vettek részt annak munkájában. Lakatos cikkében kihangsúlyozta, hogy a Szociáldemokrata Párt nagymúltú szervezet, mely már a két világháború között is részt vett a kisebbségi jogokért folytatott harcban. Emellett kiemelte, hogy „vannak még magyarok, akik nem hajlandók a Bányai László, Balogh Edgár, vagy Cziko Nándor által prédikált utat követni. És ezek sokan vannak, rendkívül sokan, és ezeknek nevében mégis csak nem beszélhet a Magyar Népi Szövetség.”¹⁴⁰ Emellett barátilag felvetette az MNSZ vezetősége számára: „Mi nem veszünk el akarunk, csak figyelmeztetjük barátságosan, elvtársakhoz méltóan a Magyar Népi Szövetség vezetőségét, hagyjon fel ezzel a mókával, ne nagyképiuskodjon és ne beszéljen azoknak a nevében, akik erre megbízást nekik nem adtak. Minket nem lehet zugó, harsogó frázisokkal elszedíteni. Magyar egység, közös sors, elszigetelődés? Antal Istvántól Imrédyig mindenki ezt hajtogatta, de mi akkor sem hatódtunk meg, mert mint marxisták, tudjuk azt, hogy nemcsak az angol, a német vagy a román, hanem a magyar nép is osztályokból áll. Tehát a népi egység fából vaskarika.”¹⁴¹

A választási csalások eredményeként a Demokrata Pártok Blokkja (Blocul Partidelor Democrate) az összes leadott szavazat 84 százalékát szerezte meg. Az MNSZ 8,2 százalékot kapott, ezzel összesen 29 képviselőt juttathatott be a bukaresti parlamentbe.¹⁴² Az 1946-os választás már hivatalosan is biztosította a stabil többséget az RKP és szövetségesei számára. 1947-től kezdetét vehette a román belpolitikai élet „uniformizálása”: egyrészt a politikai ellenfelek (Nemzeti Parasztpárt, Nemzeti Liberális Párt és az RSZDP „jobbszárnya”) nyílt felszámolása,¹⁴³ másrészt a politikai

¹⁴⁰ Lakatos István: Legyünk őszinték egymáshoz! *Erdély*, 1945. november 28. 1.

¹⁴¹ Uo.

¹⁴² Țărău, Virgiliu: *Alegeri fărã opțiune. Primele scrutinuri parlamentare din Centrul și Estul Europei după cel de-al Doilea Război Mondial* [Választások lehetőség nélkül. Az első parlamenti választások Közép- és Kelet-Európában a második világháború után]. București, Editura Universitat, 2006. 31–35.

¹⁴³ A Nemzeti Liberális Párt az 1947-es év folyamán gyakorlatilag önmagát számolta fel, a Parasztpárt vezetőit 1947. október 29.–november 11. között egy koncepció perben sokévnnyi börtönbüntetésre ítélték. Az RSZDP-t 1948-ban egyesítették az RKP-val, még ugyanabban az évben megkezdték az ez ellen tiltakozó szociáldemokraták (Ion Flueraș, Constantin Titel-Petrescu az országos vezetésben vagy akár Lakatos István erdélyi tagozati vezető) elleni pereket.

szövetségesek önállóságának teljes megtörése, mely hosszabb távon ezen szervezetek felszámolását okozta.¹⁴⁴ Ez a folyamat 1947-től az MNSZ-t is elérte.

Összegzés

A Romániai Magyar Népi Szövetség története a romániai magyarság második világháború utáni történetének meghatározó fejezete. Ennek a szervezetnek a tevékenységében Bányai László is fontos szerepet játszott. Kétszer töltötte be az MNSZ alelnöki tisztségét, emellett különböző bizottságokban vállalt munkát. Ezek közül a Sajtó- és Közművelődési Bizottság élén betöltött szerepe emelhető ki.

Bányai szerepvállalását meglátásom szerint a mindenkori pártvonalnak való megfelelés igénye motiválta. Erre utalhat, hogy a kezdeti időszakban, 1945–1946 között ő maga is részt vett a romániai magyarság sérelmeinek tematizálásában, mert ez ekkor – az átmeneti időszakban – még nem ütközött az RKP hivatalos politikájával. 1946 folyamán azonban az MNSZ felsőbb vezetése egyre nyíltabb konfliktusba került a kommunista pártvezetéssel. Véleményem szerint ez azonban Bányai számára nem okozott komoly dilemmát. Az 1944-es frakcióharcokat átélve tisztában volt a pártvonaltól való elhajlás esetleges következményeivel, de korábbi utasításokat ismeretében is kijelenthető, hogy a felülről érkező utasításokat mindenkor kritikátlanul betartotta. 1946 júniusától fokozatosan háttérbe szorult, majd csak Luka cikkét és az „irányváltást” követően tért vissza a szervezet országos vezetésébe. Képzett pártkatonaként ő volt az egyik irányítója az önálló magyar érdekképviselő felszámolásának.

Az MNSZ vezetőségi tagjaként tartott hivatalos felszólalásait illetően is megállapítható, hogy mondanóját a mindenkori pártvonalhoz igazította, mely valószínűleg megegyezett saját véleményével is. Nézeteinek fejlődése szempontjából kiemelendő a római-katolikus egyházzal szemben meghatározott álláspontja. Az 1920-as években még püspöki ösztöndíjjal tanuló Bányai László 1946 utáni felszólalásaiban kiemelt szerepet töltött be a „katolikus reakció”

¹⁴⁴ Valószínűleg nem véletlen egybeesés, hogy az MNSZ mellett 1953-ban „számolta fel magát” a másik társutas szervezet, az Ekésfront (Frontul Plugariilor) is.

elleni harc szükségessége. Míg kezdetben kihangsúlyozza, hogy „nem folytatunk egyházellenes propagandát, de azt akarjuk, hogy az egyház a nép legyen,” addig a konkordátum 1949-es felrúgását követően a Vatikánt már az „amerikai imperializmus” ügynökeként bélyegzi meg, Márton Áron püspököt pedig „szubverzív tevékenységet” folytató ellenségnek nevezte.

Felhasznált szakirodalom

Levéltári források

- Arhivele Naționale a României – Arhivele Naționale Istorice Centrale:
fond nr. 27. Uniunea Populară Maghiară (M.A.D.O.SZ.) Rola 375.
A Romániai Magyar Népi Szövetség szervezeti szabályzata, 1945.
A kolozsvári kongresszus határozata 1945. május 13.
Az MNSZ Százas Intézőbizottságának ülése 1946. március 18–20.
között Székelyudvarhelyen.
Jelentés az országos intézőbizottság 1946. október 22-én
Kolozsvárra összehívott ülésére.
Proces verbal al lucrărilor plenarei CC al UPM din 18--20 martie
1946 de la Brașov [Jegyzőkönyv az MNSZ KB ülésének brassói
munkálatairól 1946. Március 18–20. között].
A székelyudvarhelyi intézőbizottsági ülés 1946. március 18–20.
között.
Az MNSZ VB kolozsvári kiáltványa 1946 áprilisában.
Rola 376: Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1946. augusztus
27-i üléséről.
Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1946. szeptember 6-i
üléséről.
Fond nr. 96, Vol. IV. Ítélet Baumgarten László ügyében, 1933.
- Csiki Székely Múzeum Bányai László hagyaték:
G. Tudománypolitikai működése. 2/u. Bányai László kérelme az
Akadémia Történeti Intézetében betöltött aligazgatói tisztségéből
való felmentésével, valamint nyugdíjazásával kapcsolatban.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, XIX-J-1-1. *Bányai László iratai*.

1/b A Romániai Magyar Népi Szövetség 1/1944. sz. körlevele. Brassó, 1944. november 3.

1/g A Sajtóosztály jelentése. 1945.

1/g A Romániai Magyar Népi Szövetség Százas Intézőbizottságának 1946. március 18–20-án Brassóban megtartott értekezlete.

1/g A Központi Iroda jelentése, 1946.

1/e Javaslat. 1945. július 25.

1/k „Magyarok” és „Jusson eszedbe”. (Választási brosrák, 1946.)

Politikátörténeti Intézet Levéltára: 923. fond, Bányai László hagyaték.

F.2. Jelentés a MADOSZ temesvári működéséről 1944. augusztus 23-tól október 1-ig.

F.2. A temesvári MADOSZ házavató ünnepsége október 1-jén.

F.2. Az MNSZ elnökségének nyilatkozata.

F.5. Nicolae Popescu-Doreanu miniszter rendelete, 1951. július 25.

Ráday Levéltár, C/188. Bányai László hagyaték:

II. Bányai László az illegalitás éveiben. 1. Cím nélküli irat, a továbbiakban Válasz Kazinczy János önkritikájára

IV. Bányai László levelezése: Papp János levele Majláth Gusztáv Károly püspökhöz a letartóztatott Bányai László ügyében. Csíkszereda, 1933. október 6. és A Bányai felfüggesztését elrendelő gyulefnehárvári római-katolikus igazgatótanács táviratának szövege (d.n.).

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj [Román Állami Levéltár Kolozs megyei Hivatala]: Fondul Tribunalul Poporului [Népbíróság fond], Dos. 16/1946., Dos. 22/1946.

Fondul Inspectoratul de Poliție Cluj, Dos. 160/1945.

Forráskiadványok

Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk.): *Vasfüggöny Keleten. Iratok a magyar–román kapcsolatokról (1948–1955)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007.

Mit mondott Luka László, Groza Péter, Kurkó Gyárfás a Romániai Magyar Népi Szövetség első kongresszusán? MNSZ, Kolozsvár, 1945

Mocanu, Radu-Marin (szerk.): *Vremuri satanice* [Sátáni idők]. Editura Ideea Europeană, Bukarest, 2005.

Novák Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája, 1965–1974*. I. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.

Țărău, Virgiliu: *Alegeri fără opțiune. Primele scrutinuri parlamentare din Centrul și Estul Europei după cel de-al Doilea Război Mondial* [Választások lehetőség nélkül. Az első parlamenti választások Közép- és Kelet-Európában a második világháború után]. București, Editura Universitas, 2006.

Memoárok

Bányai László: *Válaszúton*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1980.

Balogh Edgár: *Férfimunka*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1986.

Katona Szabó István: *A nagy remények kora*. I–II. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1990.

Tanulmányok

- L. Balogh Béni: Dél-Erdély, Észak-Erdély. Különbségek, párhuzamok. *Limes*. 2011/2. 1–5.
- Olti Ágoston: A Romániai Kommunista Párt és a romániai nemzetiségi/területi kérdés a két világháború között. *Regio*, 18. évf. 2007.
- Vincze Gábor: Az MNSz és az RSzDP Országos Magyar Bizottsága vitája magyar választási koalíció létrehozásáról. In *Múltunk* 1997. 4. sz., 103–119.
- Vincze Gábor: A Magyar Népi Szövetség válsága. In *Magyar Kisebbség* 1999. 2–3. sz., 398–431.

Szakkönyvek

- Bányai László: *A magyarság a Dunavölgyében. Ezer év tanúsága.* Kolozsvár, 1938.
- Bányai Péter: *Az eredeti demokráciától a maffia-állam felé?* Kolozsvár: Koinónia Kiadó, 2005.
- Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960).* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2008.
- Diac, Cristina: *Zorii comunismului în România. Ștefan Foriș, un destin neterminat* [A kommunizmus hajnala Romániában. Fóris István, egy befejezetlen végzet]. Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014.
- Hódos György: *Tettesek és áldozatok. Konceptációs perek Kelet-Közép-Európában.* Noran Kiadó, Budapest, 2005.
- Lönhárt Tamás: *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist* [A Magyar Népi Szövetség a kommunista rendszer kiépítésének időszakában]. Kolozsvár, Editura Argonaut, 2008.

Nagy Mihály Zoltán: *Kisebbségi érdekképviselet vagy pártpolitika? A Romániai Magyar Népi Szövetség története, 1944–1953*. Pécs, 2012. (doktori disszertáció).

Tismăneanu, Vladimir: *Stalinism pentru eternitate* [Sztálinizmus örökké]. Bukarest, Humanitas, 2003.

Tötössy Magdolna: *A Magyar Népi Szövetség története*. Csíkszereda, Pallas Akadémia, 2005.

Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor: *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. EME – Pro-Print, Kolozsvár–Csíkszereda, 2003.

Sălăgean, Marcela: *Administrația sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944 – martie 1945)* [Szovjet közigazgatás Észak-Erdélyben (1944. november–1945. március) című munkájában (Kolozsvár, Fundația Culturală Română, 2002).

Vincze Gábor: *Magyar vagyon román kézen*. Csíkszereda, Pro-Print, 2000.

Interjúk

Molnár Gusztáv interjúja Balogh Edgárral, Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.

Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval, Jakabffy Elemér Alapítvány, Kolozsvár.

Molnár Gusztáv interjúja Czikó Nándorral és Lőrincsel, Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.

Molnár Gusztáv interjúja Lakatos Istvánnal. Kisebbségkutató Intézet Archívuma, Kolozsvár.

Molnár Gusztáv interjúja Méliusz Józseffel. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.

Sajtó

Lakatos István: Legyünk őszinték egymáshoz! *Erdély*, 1945. november 28. 1.

Népi Egység, 1944. október 22, 1945. március 31.

Világosság, 1944. október 7, október 23, november 28. 1945. május 13, július 16, július 22, augusztus 13, szeptember 9, október 12.

DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v28i2.311>

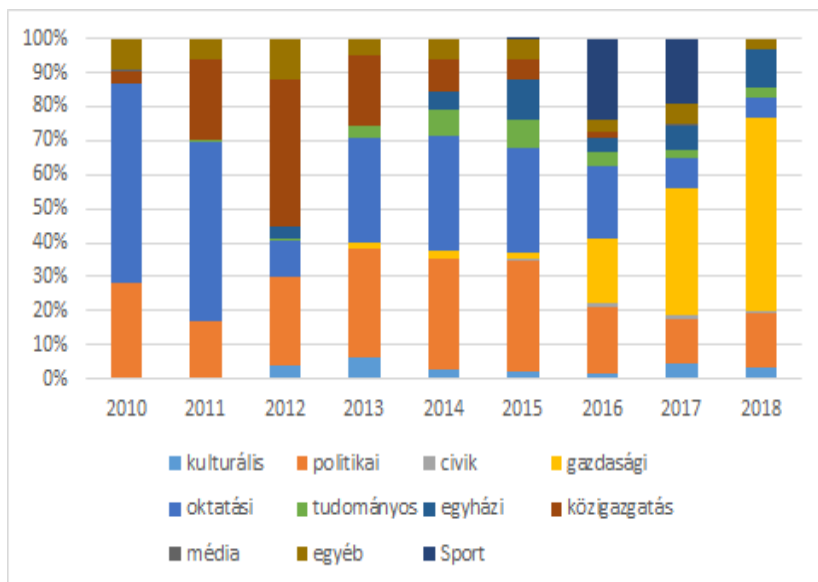
BÁNYAI BARNA*

Magyarország határon túli magyarokat érintő támogatáspolitikájának átalakulása 2010–2018 (2. rész)

4. A támogatások célja, az ágazati megoszlás

A továbbiakban a költségvetési támogatásokat céljuk szerint fogom vizsgálni és kategorizálni. Fontos hangsúlyozni, hogy a lentieket nagymértékben torzítják a Bethlen Gábor Alap egyedi támogatásként elszámolt kiadásai, mivel ezeket a zárszámadás egységesen kezeli, így ágazati megoszlásukat nem tudjuk pontosan behatárolni (nem szerepelnek egyik meghatározott csoportban sem), éppen ezért elsősorban azt szeretném vizsgálni, hogy a különböző szakpolitikai kiadások milyen kapcsolatban állnak az értük felelő minisztériumokkal, mennyire fedik egymást, és a szakmai kiadások milyen mértékben vannak szétszórva az intézmények között.

* A szerző politológus, Budapest I. kerületének önkormányzati referense. E-mail: banyaiamna@gmail.com. A tanulmány I. része a Regio 2020/1. számában jelent meg.

27. ábra: A támogatási célok arányainak változása (2010–2018)

Ahogy azt a 27. ábrán is láthatjuk, nincs egyetlen olyan támogatási cél sem, amelynek az összes külhoni költségvetési kiadáshoz mért aránya ne változott volna a vizsgált időszakban, ezek közül egyik sem dominált huzamosabb ideig. 2010-ben és 2011-ben az oktatási kiadások jelentik a támogatáspolitikának legnagyobb szeletét, 2012-ben a honosítással járó többletfeladatok, 2013 és 2015 között a nemzetpolitikai és kapcsolattartási kiadások¹ és az oktatási kiadások, 2016-ban nem emelhető ki egyértelműen domináns ágazat, a gazdaságfejlesztési, az oktatási, a politikai és a sport is egymáshoz közeli súlyt képvisel, míg 2017-ben és 2018-ban már a növekvő gazdasági támogatások válnak egyértelműen a legjelentősebbé. Az egyéb jellegű kiadások, a média, a kultúra, a tudomány és a civil támogatások aránya minden évben alacsony.

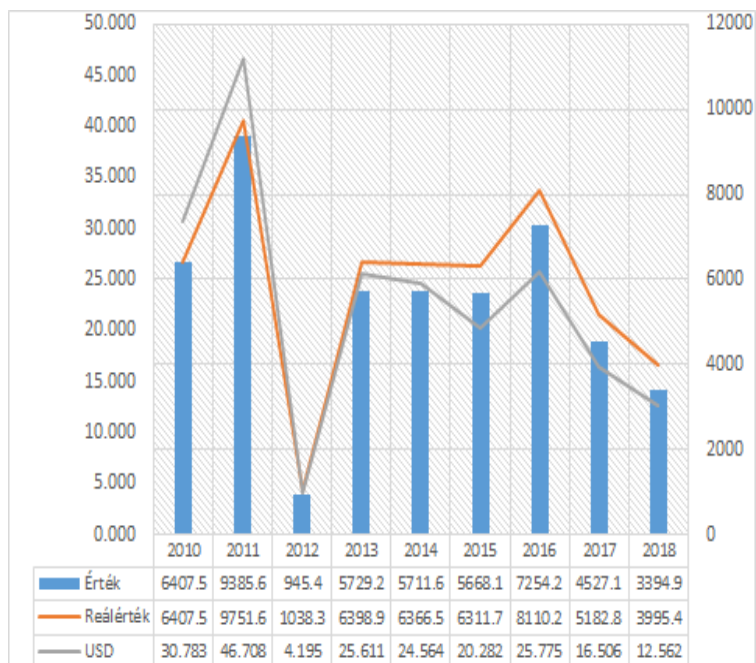
A következő felsorolásban nem említem a médiatámogatásokat, mivel az általam vizsgált években csak két ilyen volt: 2010-ben az

¹ A továbbiakban és a 27. ábrán politikai kiadásokként említve.

Országgyűlés költségvetési fejezetében 80 millió forint, illetve a 2017-ben a Miniszterelnöki Kabinetirodánál 66,5 millió.

4.1. Oktatási támogatások

Az egyik legnagyobb támogatási célterület az oktatás, amelyre minden évben milliárdos tételeket fordítottak. A vizsgált időszakban összesen négy minisztérium (illetve a BGA) rendelkezett ilyen célú kiadásokkal, 16 költségvetési előirányzati sor alatt: a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, a Külügyminisztérium, az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Miniszterelnökség.

28. ábra: Az oktatási támogatások alakulása (2010–2018, Mft.)

Ha megnézzük a 28. ábrát, akkor azt láthatjuk, hogy 2012-ben nagyságrendileg kisebb lett az ilyen kiadások összege, ez viszont azzal magyarázható, hogy az intézményi átszervezés folyamán olyan

előirányzati sorokba kerültek az oktatási támogatások, amelyek egységesen kezelik a Magyarország területén belüli kiadásokkal, illetve egyes tételek a BGA „egyéb támogatások” sora alá lettek berendelve, amelynek belső összetételét szintén nem látjuk, viszont több, mint 10 millárd forintot foglal magában. Ezek szerint tehát nem történt 2011–2012 közt valódi csökkenés, az oktatástámogatás alakulása szempontjából ezért a 2013-as évet érdemes referenciának venni. A még átlátható időszak alapján azt mondhatjuk, hogy az ágazat az előző kormányzati időszakhoz képest jelentős forrásnövekedésen ment keresztül, hiszen 2011-re majdnem ötszörösére nő a határon túli magyar közösségek oktatási támogatása.² Ezt egy stabil időszak követi egészen 2016-ig, amikor bekövetkezik az előző fejezetekben már bemutatott kiugrás, és az előző évhez képest 27%-kal nőnek az oktatási célú támogatások. 2017-ben csökkenést láthatunk, azonban ennek az oka, hogy a BGA zárszámadásába a Nemzetpolitikai célú támogatások alatt összevonták az addig különálló kategóriákat, így az oktatási-nevelési támogatások pontos értéke nem meghatározható. A fenti folyamatokat megerősíti a reálérték-számítás is, amely hasonló változásokat mutat, dollárértékben azonban 2015-ben közepes mértékű visszaesés történt, 5,97 millió USD-ről 5,07-re, azaz a támogatás külső valutában elvesztette értékének közel egyhatodát.

A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumhoz tartozott 2011-ben a Határtalanul! Program is, amely később szintén a BGA-hoz került egy évre, onnan pedig az EMMI-hez, ez az adott évben (2011) 499,7 millió forintos kiadást jelentett. Érdekeség, hogy 2018-ban az EMMI alatt és a BGA-nál is találhatóak a Határtalanul! Programra elszámolt tételek. Miután ez és a fent említett költségei átkerültek a másik intézményhez, az Igazságügyi Minisztérium egészen 2017-ig nem rendelkezett oktatási célú előirányzattal, akkor pedig összesen 20,7 millió forintot, 2018-ban pedig 28 milliót folyósított a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem jogászképzésének fejlesztésére (erről már írtam a 3.2 fejezetben).

A Külügyminisztérium csupán egy oktatási célú előirányzattal rendelkezett, mégpedig a „Balassi Intézet – oktatási célú támogatások”-kal, 2010–2015 között évente 25,9 millió, 2016-ban 36,5 millió és 2017-ben 59,9 millió forinttal. A Miniszterelnökségnek

² Korábbi támogatásokra ld. Papp 2006. és 2010.

csupán egyetlen ilyen kiadása volt a vizsgált években: 2015-ben 900.000 forinttal támogatta a Nemzeti Községi Egység Tehetség-híd nevű programját.

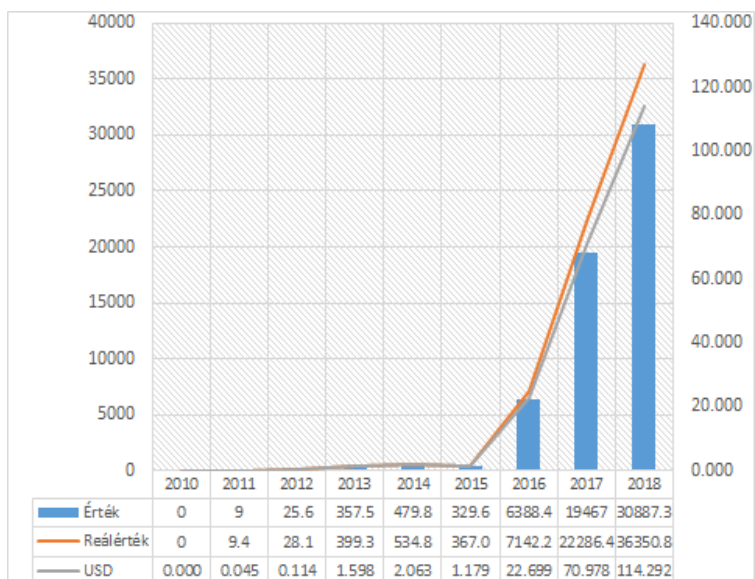
A BGA-t követő legtöbb oktatási célú előirányzattal (10) az EMMI rendelkezett, amely egyben az oktatásért felelős minisztérium. Ezeket már egy az EMMI-vel foglalkozó fejezetben pontosan ismertettem, összegük és arányuk az összes oktatáspolitikai támogatáshoz mérve a következőképpen változott (lásd a 4. táblázatot):

Az EMMI oktatási támogatásai (2010-2018)									
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Millió forintban	147.7	307	801	749	1252	1259	2932	4446.5	2542.3
Százalékban	2.31%	3.27%	84.73%	13.07%	21.92%	22.21%	40.42%	98.22%	74.89%

4. táblázat: AZ EMMI oktatási támogatásai (2010–2018) (MFt)

Az első két évben az EMMI csupán pár százmilliós kiadással rendelkezett, 2012-ben ez megduplázódott, ám százalékos aránya a fent említett átrendeződés miatt torz. 2013-tól 2016-ig láthatjuk a kiadások fokozatos növekedését, beleértve a 2016-os kiugró évet, és itt fontos megjegyeznünk, hogy az intézmény kiadásai nem csak nominálisan, de az oktatástámogatáson belüli súlyukat tekintve is közel megduplázódtak. Az utolsó két év százalékos aránya a BGA-összevonás következtében torz képet mutat.

4.2. Gazdaságfejlesztési támogatások

29. ábra: A gazdaságfejlesztési támogatások alakulása (2010-2018, MFt.)

A gazdaságfejlesztési támogatások, illetve a határon túli gazdaságot érintő kiadások 2016-ban ugrottak meg látványosan, bizonyos formában azelőtt is léteztek, viszont jóval kisebb, csupán milliós nagyságrendű összegek kerültek erre felhasználásra. Ennek oka, hogy ekkor jelennek meg a Külügyminisztérium alá elszámolt határon túli gazdaságfejlesztési programok, az említett évben az átfogó jellegű „Határmenti gazdaságfejlesztési programok” sorra 4105 millió forintot számolnak el, a „Kárpátaljai gazdaságfejlesztési stratégia támogatása” alá pedig 1963,5 milliót. Az ezt követő években fokozatosan jelennek meg a többi határon túli régióra kiterjesztett támogatások: 2017-ben a legjelentősebb a vajdasági program támogatása 10179,2 millióval, 2018-ban pedig a felvidéki 5183,9 millióval (az erdélyi nagymértékben várhatóan a 2019-es költségvetési évet fogja terhelni, amely 2018-ban még csak 1,5 milliárd volt).

A legkorábbi gazdaságtámogatási tétel 2011-ből származik, mégpedig a Vidékfejlesztési Minisztérium „Határon átnyúló agrár- és környezetvédelmi feladatok támogatása” című előirányzatában elszámolt 9 millió forint. Erre a további években is elszámolásra kerültek egyre növekvő összegek: 2012-ben 25,6 millió, 2013-ban 54,1 millió, 2014-ben 56,8 millió, 2015-ben 60 millió, 2016-ban 114,6 millió és 2017-ben 105,2 millió. Ez 2018-ban látványosan megugrik, 1014,5 millió forintra. Az adott minisztériumnak ez volt az egyetlen olyan kiadása, amely a külhoni magyar közösségek gazdaságát érintette.

2013-ban két új gazdaságtámogatási kiadás jelent meg: a Miniszterelnökség egyszeri 45,6 milliós kiadása, amelyet határon átnyúló fejlesztési programok intézményrendszerének fejlesztésére fordított, illetve a Nemzetgazdasági Minisztériumhoz tartozó Kárpát Régió Üzleti Hálózat üzemeltetésére szánt 257,8 milliós forint. Ez utóbbi 2014-ben 290,7 millióra növekedett, ám nem hozta a várt eredményeket, ezért a további években bár fenntartották az általa működtetett irodákat, már jóval kevesebbet fordítottak rá, 2015-ben 102,6 milliót, 2016-ban semmit és 2017-ben 12,9 milliót.

2014-től a Miniszterelnökség a „Határon Átnyúló Kezdeményezések Közép-európai Segítő Szolgáltatának” előirányzatára számol el ilyen összegeket, az első évben 131,8 milliót, utána pedig évi 70 millió forintot. Ez 2018-ban átkerült a Külgazdasági és Külügyminisztérium alá, ismételten 70 milliós kiadással. Ezen kívül a vizsgált időszakban még két gazdasággal kapcsolatos kiadása van a Miniszterelnökségnek: a két tematikus, külhoni vállalkozókat megcélzó év költségei (2016-ban 20,1 millió, 2017-ben 23,6 millió), és a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Kárpátalja együttműködésének és összehangolt fejlesztésének feladataira fordított összegek (2016-ban 9,7 millió, 2017-ben 3,4 millió, 2018-ban 0,5 millió forint).

A legnagyobb összegekkel a Külgazdasági és Külügyminisztérium rendelkezett, amelyeket a 3.9. fejezetben pontosan be is mutattam, ezek összesen így néztek ki éves szinten:

A Külügyminisztérium gazdaságfejlesztési kiadásai 2010-2018					
	2014	2015	2016	2017	2018
Millió forintban	0.5	97	6174	19251.9	29864.8
Százalékban	0.10%	29.40%	96%	98%	97%

5. táblázat: A Külügyminisztérium gazdaságfejlesztési kiadásai (2010–2018) (Mft)

A 5. táblázaton jól látszik, hogy a gazdaságfejlesztési cél tekintetében a Külgazdasági és Külügyminisztérium csak 2016-tól vált domináns szereplővé, akkor viszont elsöprő aránnyal. 2016 előtt, amíg csak pár százmilliós tételt képzett, a határon túli gazdaságfejlesztés többszereplős volt, arányok szempontjából a legnagyobb minisztériumoknak is kisebb volt a súlya a többihez képest, mint a megugrást követően. A Külügyminisztérium hatáskörébe tartozó gazdaságfejlesztési programok megjelenése ezt teljesen átalakította, az említett minisztérium kiadásai akkorára növekedtek, amely mellett a régebbi előirányzatok eltörpülnek.

4.3. Az egyszerűsített honosítás

A Fidesznek kormányra kerülése után egyik első lépése volt a magyar állampolgárság kiterjesztése, a külföldi magyarok egyszerűsített honosításának lehetővé tétele. A lehetőség iránti kimagasló érdeklődés miatt ez olyan mennyiségű adminisztrációs többletfeladatot eredményezett, amelyek miatt a külföldi konzulátusi intézmények megerősítése mellett Magyarországon is új forrásokat kellett bevonni.

A Külügyminisztérium az állampolgársági ügyintézkést lehetővé tévő határon túli intézményrendszer kiépítéséért felelt, amelynek kapcsán költségekkel rendelkezett 2011 és 2014 közt, és ezeket a „külképviseletek igazgatása” sor alatt számolta el. A Belügyminisztérium két alegységénél volt szükség többletforrások bevonására: a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatalnál valamint a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központjánál.

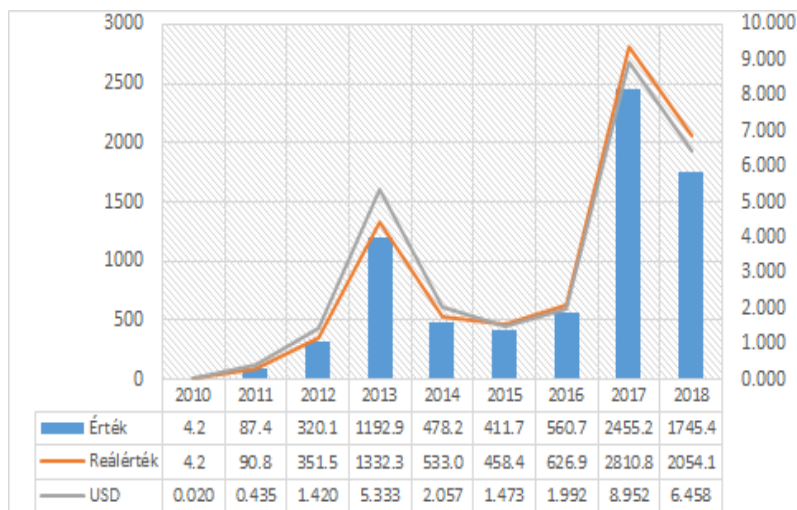
Előbbit a 3.9-es fejezetben, utóbbiakat a 3.6-os fejezetben részleteztem, egymáshoz mért arányaik így alakultak:

Az egyszerűsített honosítás többletkiadásai minisztériumonként									
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
BM	Millió forintban	375.2	2128.2	1178.9	685	102.5	1014.3	508.7	-
	Százalékban	100%	50.4%	30.5%	17.6%	6.4%	100%	100%	0%
KM	Millió forintban	-	2093	2681	3204	1482	-	-	-
	Százalékban	0%	49.6%	59.5%	82.4%	94%	0%	0%	0%

6. táblázat: Az egyszerűsített honosítás többletkiadásai minisztériumonként (2010–2018, MFt.)

A 6. táblázaton láthatjuk, hogy míg a honosítási ügyintézés lebonyolításának magyarországi előkészítése már 2010-ben megkezdődik, addig a munka külföldi része csak 2011-ben. Az első évben éppen ezért a kiadások teljes egészét a Belügyminisztérium tette ki, az azt követő évben azonban már a két intézmény egymáshoz nagyon közeli kiadással rendelkezett. A Külügyminisztérium kiadásai 2012-től növekedésnek indulnak, ezzel párhuzamosan viszont a Belügyminisztériumé csökkennek, ez a folyamat 2013-ban is folytatódott.

4.4. Kulturális támogatások

30. ábra: A kulturális támogatások alakulása (2010–2018, Mft.)

A kulturális támogatások kategóriája kevésbé van olyan pontosan körülhatárolva, mint az előbbiek. A kultúra szót magukban foglaló sorok mellett ide soroltam a művészeti támogatásokat, a közművelődési előirányzatokat és az emlékezetpolitikai kiadásokat is. Ha megnézzük a 30. ábrát, láthatjuk, hogy az e célra fordított források csak 2017-ben ugranak meg látványosan, ellentétben az eddigiekkel és a támogatáspolitikai egészének változásával, és ezt 2018-ban visszaesés követi. 2017 kiugrása a támogatások megtízszereződését hozza magával, amely az EMMI alá tartozó „Határon túli kulturális feladatok támogatása” sor felduzzadásának köszönhető, hiszen míg erre 2016-ban 26,9 millió volt elszámolva, 2017-ben már 1742 millió, ez 2018-ban 143,4 millióra esik vissza.

A kultúra külföldi finanszírozásában négy intézmény érintett, összesen 12 előirányzati sorral. Ide soroltam a Miniszterelnökségtől a „Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központot” és a „határon túli műemlékfelújítási programot”; a Külügyminisztériumtól a „külföldi magyar emlékek megőrzését”; az EMMI-től „ahatáron túli kulturális feladatok támogatását”, a

„Kiemelt és/vagy közösségi nemzetközi és hazai kulturális fesztiválok támogatását”, a „Közművelődési szakmai feladatokat” valamint a két emlékévet (Kodály év, Arany János-emlékév); és a Magyar Művészeti Akadémiától a „Magyar Művészetek Háza Programot”, a könyv- és folyóiratkiadásokat, a nemzetközi programokat, konferenciákat és a pályázati alap tevékenységét. Ezeket a saját fejezeteikben már részleteztem (ME – 3.3, KM – 3.9, EMMI – 3.10, MMA – 3.11), a továbbiakban összesítve szeretném bemutatni alakulásukat.

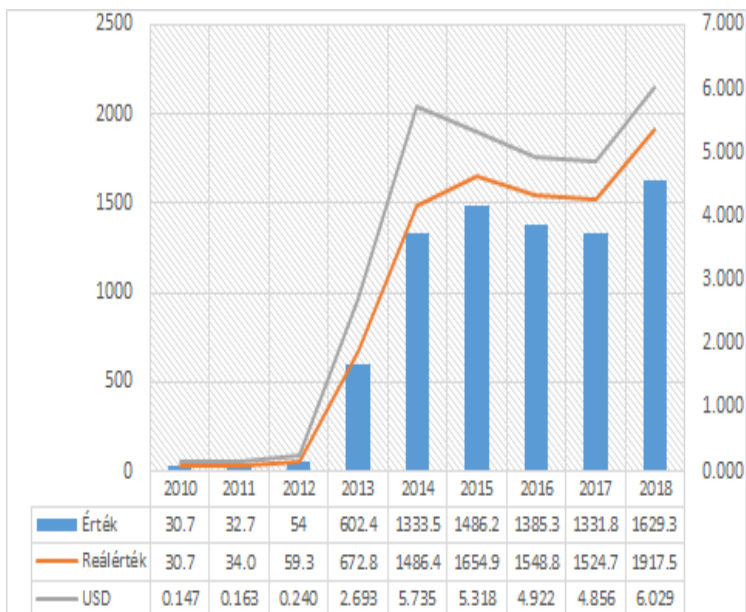
		Kulturális támogatások minisztériumoként (2010-2017)									
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
ME	Millió forintban	0	0	0	0	0	41.8	152	248.7	1104	
	Százalékban	0%	0%	0%	0%	0%	10%	27%	10%	63%	
KM	Millió forintban	4.2	5.1	79.2	75.1	131.2	4.1	13.7	10.7	13.1	
	Százalékban	100%	6%	24%	6%	27%	1%	2%	0%	1%	
EMMI	Millió forintban	0	82.3	240.9	178.8	176.3	149.8	156	1979.8	412.3	
	Százalékban	0%	94%	73%	15%	36%	36%	28%	80%	24%	
MMA	Millió forintban	0	0	5.7	8	6.8	4.6	4.1	5.5	5	
	Százalékban	0%	0%	2%	1%	1%	1%	1%	0%	0%	
BGA	Millió forintban	0	0	0	939	170.7	216	239	216	216	
	Százalékban	0%	0%	0%	78%	35%	52%	42%	9%	12%	

7. táblázat: Kulturális támogatások minisztériumoként (2010–2018, MFt.)

A 7. táblázaton láthatjuk, hogy a kulturális támogatások évről évre átalakultak, az intézmények közötti arányok folyamatos változásban voltak.

A kulturális támogatásokat kezelő minisztériumok egymással folyamatos „versenyben” álltak, tartósan egyikük sem tudott dominánssá válni a vizsgált időszakban, habár az utolsó évből arra következtethetünk, hogy ez a továbbiakban bekövetkezik, mégpedig az Emberi Erőforrások Minisztériumának javára.

4.5. Tudományos támogatások

31. ábra: A tudományos támogatások alakulása (2010–2018, MFT.)

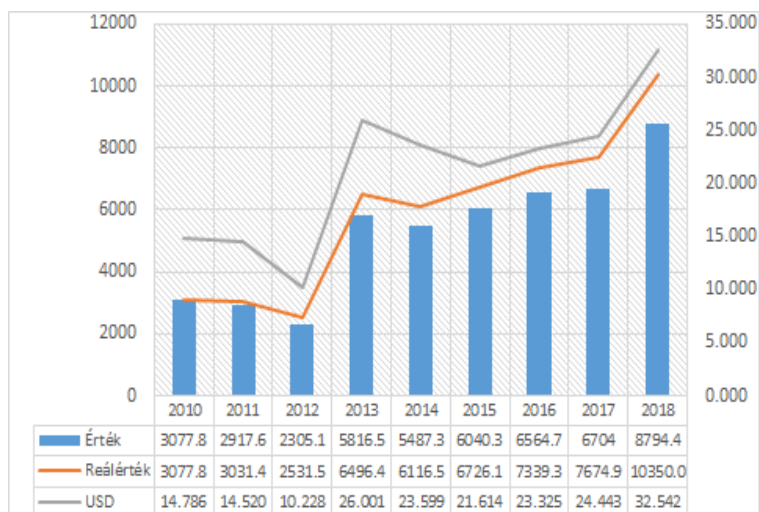
Tudományos tevékenység támogatásának három intézmény öt előirányzati sorát tekinthetjük: a Miniszterelnökség alá rendelt Nemzetstratégiai Kutatóintézet működtetését, illetve az alapításával kapcsolatos feladatok finanszírozását, a Magyar Tudományos Akadémia által határon túli magyar tudósok és tudományos szervezetek támogatására fordított összegeket, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság támogatását és a Magyar Művészeti Akadémia „kutatási tevékenység támogatása” nevű előirányzatát érintő egyszeri kiadást. Mint ahogy a 31. ábrán is láthatjuk, a többi támogatási céltól nagyon eltérő a tudományfinanszírozás alakulása, hiszen itt a megugrás korábban, 2013-ban és 2014-ben következik be, azóta pedig kismértékű, ám folyamatos csökkenés tapasztalható.

2010–2012 között csupán a Magyar Tudományos Akadémiának vannak kiadásai, 2013-ban azonban ez megváltozik, mivel

létrehozzák az NSKI-t, amelynek a működésére 443,1 milliót, létrehozására 100 millió számolnak el, ezen felül pedig a MMA is 1,5 millióval támogat kutatási tevékenységet. Ebben az évben az MTA már csak a támogatások 9,81%-át adja, a Miniszterelnökség pedig az NSKI révén domináns lesz 89,9%-al. Ezt a dominanciát a további években is megtartja, amelyek kétszereplősek, azaz csupán az NSKI és az MTA támogat tudományos tevékenységet. Előbbi 2014-ben a támogatások 95%-át adja, 2015-ben 96%-át, 2016-ban, 2017-ben és 2018-ban ismét 95%-át.

4.6. Nemzetpolitikai és kapcsolattartási kiadások

Ebbe a kategóriába a nemzetpolitikai célok támogatását, a magyar-magyar kapcsolattartást, illetve a különböző stratégiák megvalósítását soroltam. Ez alapvetően kevésbé feltárt része a kutatásomnak, mivel nemzetpolitikai célú kiadásként nagyon széles spektrumban számoltak el tételeket, ilyen mélységekig pedig az általam használt módszerrel nem lehet eljutni.

32. ábra: A politikai támogatások alakulása (2010–2018, MFt.)

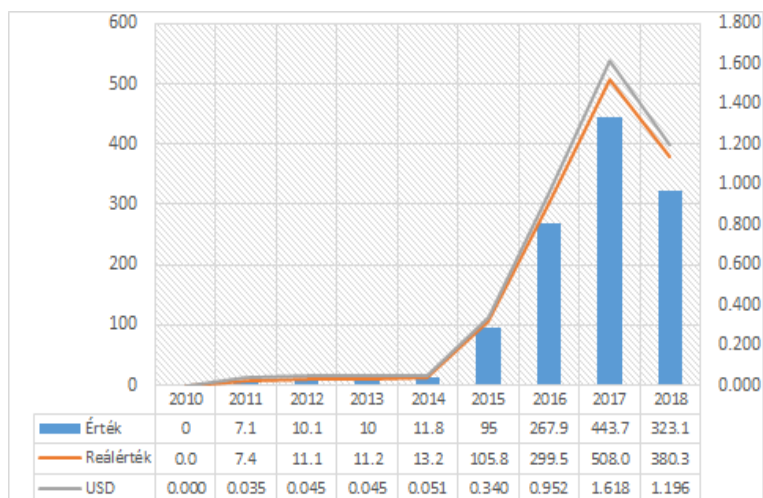
A vizsgált időszakban négy intézmény számolt el ilyen költségeket, hét előirányzati soron, ebből pedig három vonatkozott a fent már említett nemzeti politikai célra. Ide soroltam az Országgyűlés „A Kárpát-medencei Magyar Képviselek Fóruma, Magyar Nemzeti Közösségek Európai Érdekképviseletéért Alapítvány támogatása” előirányzatát, amely egyrészt a magyar-magyar kapcsolattartást lehetővé tevő intézményt működteti, másrészt a határon túli magyar közösségek nemzetközi lobbiját hivatott erősíteni. A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumtól két előirányzatot soroltam ide: a „nemzetpolitikai tevékenység támogatását” és a „magyar-magyar kapcsolattartás és az együttműködést szolgáló intézmények támogatását”. Ezek az előirányzatok csupán a második Orbán-kormány alatt voltak aktívak, mivel ekkor a Nemzetpolitikai Államtitkárság az említett minisztérium alá tartozott, a harmadik Orbán-kormány alatt ugyanezt az addig ilyen jellegű támogatásokat nem hordozó Miniszterelnökség vette át, amelytől két előirányzatot soroltam ide: „a Nemzetpolitikai Államtitkárság feladatainak ellátásával kapcsolatos feladatok”-at és a „nemzetpolitikai tevékenység támogatását”. A felsoroltakon túl még politikai célú kiadásként értékeltem a Külügyminisztérium „Kelet és Dél-Kelet Európai kormányzati stratégia és a határon túli magyar kapcsolatok” nevű sorát és „a kisebbségpolitikai célok támogatását”. Ezeket részletesen kifejtettem a 3.1-es (OGY), 3.2-es (IM), a 3.3-as (ME) és 3.9-es (KM) fejezetekben.

		Politikai célok támogatása minisztériumonként (2010-2017)								
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
OGY	Millió forintban	23.2	82.4	48.7	36.8	71.9	80.1	71.5	82.8	80
	Százalékban	0.8%	2.8%	2.1%	0.6%	1.3%	1.3%	1.1%	1.2%	0.9%
IM	Millió forintban	3044	2832.5	2252.3	5778.1	0	0	0	0	0
	Százalékban	98.9%	97.1%	97.7%	99.3%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%
ME	Millió forintban	0	0	0	0	5407.6	5956.5	6490.7	6621.2	8709.9
	Százalékban	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	98.5%	98.6%	98.9%	98.8%	99.0%
KM	Millió forintban	10.6	2.7	4.1	1.6	7.8	3.7	2.5	0	4.5
	Százalékban	0.3%	0.1%	0.2%	0.0%	0.1%	0.1%	0.0%	0.0%	0.1%

8. táblázat: Politikai célok támogatása minisztériumonként (2010–2018, MFt.)

A felsoroltak közül mind a kilenc vizsgált évben a nemzetpolitikai tevékenység támogatása hordozta a legnagyobb kiadásokat, ez jól látható a 39. táblázatban, csupán annyi változott, hogy ez az előirányzat 2010–2013 között a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumhoz, 2014–2017 között a Miniszterelnökséghez tartozott. Ezen kívül az Országgyűlés tételei minden évben tízmilliós kiadást jelentettek, illetve a Külügyminisztériumé pár milliósat, előbbi 0,6 és 2,8 százalék között mozgott, utóbbi sosem haladta meg a 0,1%-ot.

4.7. Civil támogatások

33. ábra: A civil támogatások alakulása (2010–2018, M Ft.)

A civil-szféra támogatása folyamatos növekedésben volt 2017-ig, a vizsgált évek a kiadások mértéke szerint két időszakra tagolhatók. 2011–2014 közt tízmillió körüliek voltak a céllal kapcsolatos kiadások. 2015-től viszont már százmillió nagyságrendűek, ahogy az a 33. ábrán is látható. Összesen három intézmény fordított összeget a civilek támogatására: a Miniszterelnökség három, a Honvédelmi Minisztérium egy előirányzaton, az Emberi Erőforrások Minisztériuma pedig hét soron. A Miniszterelnökség részéről a Petőfi

Sándor programot³, a Nemzeti Együttműködési Alapot⁴ és „Civil és non-profit szervezetek támogatását”⁵ számítottam ide, míg a Honvédelmi Minisztériumtól a civil szervezetek hadisírgondozásának támogatása alá elszámolt külföldi tételeket⁶. Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ilyen célú előirányzata a határon túli ifjúsági szervezetek támogatása,⁷ a Magyar Ifjúsági Konferencia megszervezése⁸, a Rákóczi Szövetség támogatása⁹, a „Karitatív tevékenységet végző szervezetek támogatása”¹⁰, a fogyatékos személyeknek szervezett tábor egyszeri, 2015-ös támogatása (5,4 millió forint), illetve vannak a Nemzeti Együttműködés Alapjának és a „Civil és non-profit szervezetek támogatása” előirányzatnak olyan tételei, amelyek határon túli magyarokat érintenek.

		Civilék támogatása intézményenként 2010-2018									
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
ME	Millió forintban	0	0	0	0	0	90,5	108,4	83,2	238,9	
	Százalékban	0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	90,1%	40,5%	18,8%	73,9%	
HM	Millió forintban	0	0	0	7,5	11,5	4,5	6	10,5	11,3	
	Százalékban	0%	0,0%	0,0%	75,0%	97,5%	4,5%	2,2%	2,4%	3,5%	
EMMI	Millió forintban	0	7,1	10,1	2,5	0,3	5,4	153,5	350	72,9	
	Százalékban	0,0%	100,0%	100,0%	25,0%	2,5%	5,4%	57,3%	78,9%	23%	

9. táblázat: Civilék támogatása intézményenként (2010–2018, MFt.)

Fontos újra kihangsúlyoznunk azt, hogy a BGA egyedi támogatásai nem részei ezeknek a számításoknak, aminek egyedi, meghívásos és nyilvános pályázatai is érintik a civil szférát.

³ 2015: 90,5 millió Ft.; 2016: 108,4 millió Ft.; 2017: 83,2 millió Ft.; 2018: 88 millió Ft.

⁴ A Miniszterelnökség alatt 2018-ban 115,9 millió Ft.

⁵ 2018-ban 35 millió Ft.

⁶ 2013: 7,5 millió Ft.; 2014: 11,5 millió Ft.; 2015: 4,5 millió Ft.; 2016: 6 millió Ft.; 2017: 10,5 millió Ft.; 2018: 11,3 millió Ft.

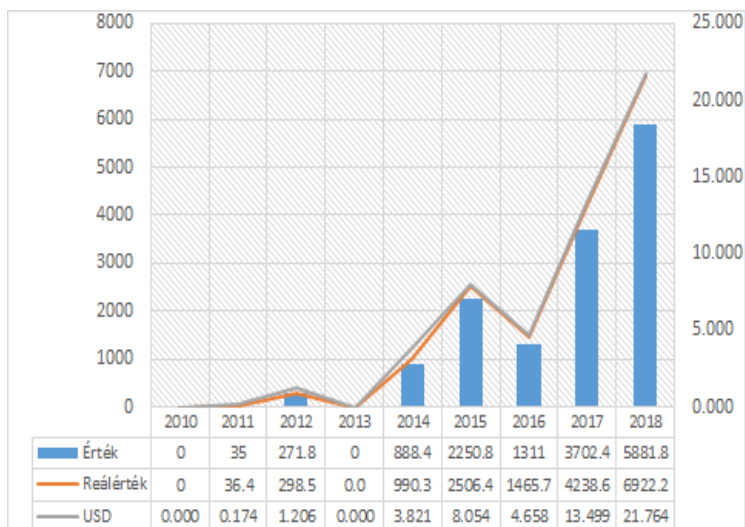
⁷ 2011: 1,1 millió Ft.; 2012: 7,8 millió Ft.; 2013: 1,4 millió Ft.; 2014: 0,3 millió Ft.

⁸ 2011: 6 millió Ft.; 2012: 2,3 millió Ft.; 2013: 1,1 millió Ft.

⁹ 2016-ban, 2017-ben és 2018-ban 50 millió forint

¹⁰ 2018-ban 22,9 millió Ft.

4.8. Egyházi támogatások

34. ábra: Az egyháztámogatások alakulása (2010–2018, M Ft.)

A külföldi magyar egyházak BGA-n kívüli támogatási rendszere jóval egyszerűbb, mint a korábban átnézett célok, mivel a vizsgált időszakban csupán három intézmény fordított pénzt ezekre, abból is az egyik csak egyszeri alkalommal. A téma 13 előirányzati sort érint, amelyből a legelső a 2011-es Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium alatt működő „Egyházi szórványprogramok támogatása” volt, amelyre 35 milliót fordítottak. Ez az előirányzat már a következő évben átkerült az EMMI alá, és ebben az egy évben ez volt az egyetlen ilyen jellegű kiadás, 271,8 milliós értékével. Ennek különállóságát a következő évben megszüntették, beépítették a szórványkollégiumok támogatására szolgáló előirányzatba, és mivel nem jelent meg ebben az évben új támogatás, ezért 2013-ban nincs általunk ismert egyháztámogatás.

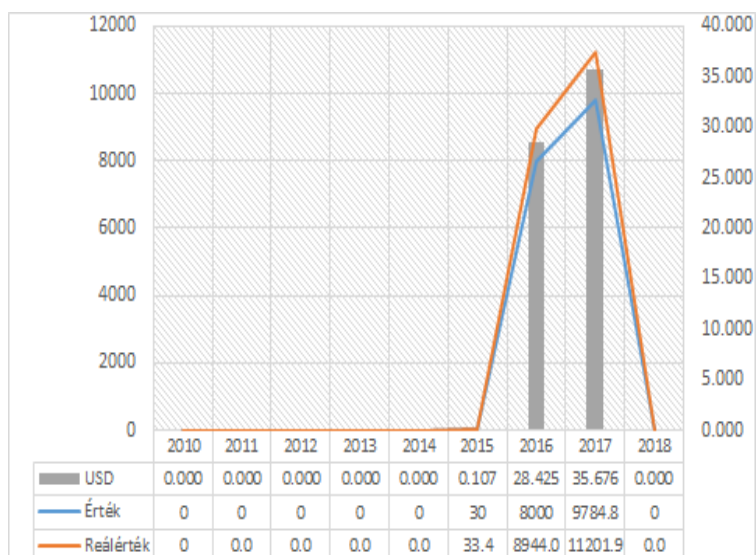
Fontos kiemelni, hogy két előirányzatot szintén nem sikerült mélyrehatóan feltárni, mivel a módszereim ezeknek sem mutatták meg belső tartalmát, és az adatigénylésemre kapott reakcióban is megkerülték a válaszadást, ezért ezekben az években lehetnek olyan költségek, amikről nem tudunk. Ezek az említett előirányzati sorok az

„Egyházi épített örökség védelme és egyéb beruházások” és a „Egyházi közösségi célú programok és beruházások támogatása”.

2014-től megjelenik a *„Határon túli egyházi intézmények fejlesztésének támogatása”* és a *„Külhönban szolgálatot teljesítő egyházi személyek támogatása”*, előbbi alatt 208,4 millió forintot, utóbbinál 680 milliót számoltak el. 2015-től a két korábbi években fel nem tárt kiadási sossal egészül ki az egyháztámogatás, 2016-tól pedig a Reformáció Emlékbizottság ideiglenes kiadásai. Ezek közül „a közösségi célú programok” az egyedüli, amely milliárdos kiadást jelent, a pontos számokat a 3.10. fejezetben részleteztem.

2018-ban az EMMI összes külhoni egyháztámogatási sora a Miniszterelnökség alá kerül átszervezésre, ez pedig egy kiadásbeli bővüléssel is együtt jár, amelyet az *„Egyházi közösségi célú programok és beruházások támogatása”* sor 2,4 milliárdról 4,4 milliárdra való megugrása vált ki. Az EMMI egyetlen olyan sora, amely ebben az évben érintett a Makovecz Imre Alap, amely a kolozsvári Farkas utcai református templom felújítására fordított 60 millió forintot.

4.9. Sporttámogatások

35. ábra: A sport támogatások alakulása (2010–2018, Mft.)

A média által nagyon felkapott sporttámogatások csupán az utolsó három évben jelentek meg, két minisztériumot érintenek és öt előirányzati sor alatt lehet őket megtalálni, ezzel szemben értékükben és a növekedés léptékében, amely a 35. ábrán jól látszik, meghaladják a fent bemutatottakat. Az ilyen célú támogatások 2015-ben, az első felbukkanásuk évében még alig haladták meg a 30 millió forintot, 2016-ra már 8 milliárdossá váltak, és 2017-re elérték a 9,7 milliárd forintnyi kiadást. 2018-ban már nem mutathatók ki a külföldi sportberuházásokra fordított összegek, mivel ezek sem a minisztérium részletes beszámolójában, sem a zárszámadási törvény „A szakpolitikai célú nemzetpolitikai/határon túli feladatokra fordított források” című mellékletében nincsenek önállóan feltüntetve.

2015-ben és 2016-ban egyedül a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium „Egyedi sportlétesítmény fejlesztések támogatása” nevű előirányzata alá van rendelve ilyen tétel, 2017-ben azonban az Emberi Erőforrások Minisztériuma is négy különböző, sporttal kapcsolatos előirányzatnál számol el határon túlra menő összegeket. Ezek a „Sportági fejlesztési

konceptiók megvalósításával összefüggő feladatok támogatása”, az „Állami, önkormányzati és egyéb sportlétesítmények fejlesztése, fenntartása”, az „Országos sportági szakszövetségek akadémiai rendszerének kialakítása, továbbá az MLSZ feladatainak támogatása” és a „Sport népszerűsítésével összefüggő kiadások”, amelyek az utolsó kivételével – ami 500.000 forint – mind százmillió kiadások.

A Nemzeti Fejlesztési Minisztérium az első két évben a sporttal kapcsolatos kiadások 100 százalékát kezeli, 2017-ben viszont már csak 88,8 százalékát. A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy 2017-re a sporttámogatások is többszereplőssé váltak, és megjelenésük nagyban hozzájárult a támogatáspolitikai kiadások 2016-os megugrásához.

5. Következtetések

A nemzetpolitikára fordított kiadások a vizsgált időszakban, 2012-t leszámítva, folyamatos nominális növekedésben voltak, ám valóban nagy kiugrás csak 2016-ban következett be. Ha a kiadások dollárértékét nézzük, akkor azt is láthatjuk, hogy a 2010–2015 közti időszak nagyságrendileg egységes, csupán kisebb-nagyobb emelkedésekkel és visszaesésekkel tűzdelt. A zárszámadások kiadási főösszegéhez mérve a támogatáspolitikát szintén erre a következtetésre jutunk. Míg 2011–2015 között a határon túli kisebbségekkel kapcsolatos kiadások az állam kiadásainak csupán 0,14-0,19 százalékát tették ki, addig 2016–2018-ban ez megugrik 0,5% körülire. Utóbbi összehasonlításból az is látszik, hogy Magyarország állami kiadásai az említett években szintén növekedtek, így habár az abszolút számokban kifejezett pénzbeli értéke nőtt a nemzetpolitikai támogatásoknak, mégsem ezzel arányosan erősödött a súlya a többi szakágazathoz képest.

A bevezetőben leírt előzetes feltételezéseim beigazolódtak, a támogatások és a támogatásokban résztvevő intézmények száma tényleg fokozatosan növekedett. Míg 2010-ben még csak 7 intézmény 17 előirányzati sora volt érintett ilyen kiadásokban, addig 2018-ban már 9 intézmény 51 előirányzata. Az is beigazolódtott, hogy a 2014-es intézményi átalakulás, vagyis a szakpolitikai csúcshintézményként működő Nemzetpolitikai Államtitkárság átkerülése a Miniszterelnökség alá valóban kimutatható hatással járt, ebben az évben a Miniszterelnökség forrásai nagyságrendileg megugrottak

(588.7 millióról 6,8 milliárdra), az Igazságügyi Minisztérium forrásai hasonló mértékben lecsökkentek (5,8 milliárdról 50,3 millióra).

A vizsgált időszakban végig három meghatározó intézményi szereplő volt jelen a nemzetpolitikában: a Nemzetpolitikai Államtitkárságot magában foglaló csúcshintézmény (minisztérium, illetve a harmadik ciklusban a Miniszterelnökség), a támogatáskezelő alap (Szülőföld Alap, majd a BGA) és a szakminisztériumok, illetve akadémiák. A csúcshintézmény 2010–2012 közt folyamatosan vesztett súlyából, míg az első évben még a kiadások több mint 70 százalékát kezelte, addig 2012-ben már csak alig 10 százalékát, ezt követően három éven keresztül (2013, 2014, 2015) 20% körüli részért volt felelős, a 2016-os kiugrásnál pedig újra visszaesett 10% alá. A támogatáskezelő alap, amely 2011-től a BGA, aránylag folyamatos növekedést tudhat maga mögött, súlya a kezdeti 21%-ról 60% körülire nőtt. Fontos kiemelnünk, hogy az előbbi két folyamat egymáshoz szorosan kapcsolódik, hiszen míg a döntések jogköre a Nemzetpolitikai Államtitkárságnál maradt, addig a források nagy része számviteli szempontból a támogatások kezeléséért felelős BGA-hoz került. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az előbbi intézmény jelentősége csökkent volna, csupán egy strukturális átalakítás történt. A szakpolitikai intézmények súlya járta be a legváltozatosabb pályát, 2010–2012 közt növekedett, 2013–2014-ben csökkent, végül 2015-től újra gyarapodó pályára állt. Utóbbi kapcsán fontos megemlítenünk, hogy a virtuális nemzet intézményesülését mi sem mutatja jobban, minthogy a határon túl megvalósuló programok jelentős része ugyanazon költségvetési fejezetek ugyanazon sorai alatt van elszámolva, mint a Magyarország határain belüli kiadások (erre a legjobb példát a sportlétesítmények fejlesztésének támogatása adja, amely alatt megkülönböztetés nélkül, egymást követően szerepelnek a belföldi és a határokon kívül eső létesítmények költségei).

A 2016-os megugrást a BGA forrásgyarapodása mellett a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium és a Külügyminisztérium támogatásainak megszokszorozódása okozta. Mindkét utóbbi intézmény esetében olyan programok beindulása okozza a növekedést, amelyek a közbeszédben is hangsúlyosan jelen vannak. Előbbi sportfejlesztésekre kereken 8 milliárd forintot fordított ebben az évben, amely az előző évnek kétszázhatvanszorosa, utóbbi az újonnan létrehozott gazdaságfejlesztési programokra számolt el több mint 6 milliárd forintot, amely 2017-re tovább nőtt. 2016-ban először

Kárpátalján és a határ menti régiókban jöttek létre ilyen programok, 2017-ben viszont a legnagyobb a frissen létrehozott vajdasági gazdaságfejlesztési támogatások váltak, amelyek több mint 10 milliárd forintot juttattak a kijelölt célra (Erdélybe 2017-ben csupán 64 millió érkezett ilyen célra, elsősorban a következő évek pályázatainak előkészítésére). Ezzel egy időben megkezdődött az ilyen programok megalapozása minden határon túli magyar régióban, erre a célra százmilliós tételek lettek elszámolva a minisztériumok zárszámadásában. 2018-ban már a felvidéki (5,1 milliárd) és az erdélyi (1,5 milliárd) programokra is jelentős összegek kerültek elszámolásra, habár utóbbinak kiteljesedése 2019-re várható.

A felsoroltakon kívül még jelentős források felett rendelkezett az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Belügyminisztérium. Előbbi alatt az egyháztámogatások, oktatási intézmények támogatása, ifjúság- és családpolitikai kiadások jelentettek jelentős tételt. Utóbbi, a Külügyminisztériummal együtt, az egyszerűsített honosítás lebonyolításáért volt felelős: míg a Belügyminisztérium ennek az anyaországi, leginkább adminisztratív feladatait látta el, addig a Külügyminisztérium alá tartozott a határon túli logisztika megszervezése. A kettős állampolgárság intézményesítésének hozadékaként jelentkező többletköltségek 2011-ben kiadásbeli megugrást okoztak az érintett intézményeknél, amely ezután, a szükséges infrastruktúra kiépültével, évről évre csökkeni látszott, egészen 2015-ig, amikor egy újabb kiugrás következett, és az azt követő évtől újra csökkenés. Utóbbi költségvetési növekedés háttérben, a menekültválságot feltételezhetjük, amelynek hatására járulékosan a honosítási rendszert is korrigálni kellett. A használt módszertan arra nem mutatott rá, hogy a támogatások odaítélése milyen módon történik, mivel a határozatok nagy része csak az elkülönített összegre és az érintett intézményre/előirányzati sorra mutat rá, a támogatás formájára (pályázat/meghívásos pályázat/egyedi támogatás) nem.

A vizsgált időszak alatt két jelentős változás tapasztalható, az egyik a nemzetpolitika 2014-es intézményi átszervezése, a másik a 2016-os nagyméretű kiadásnövekedés. A leírt folyamatoktól nem elválasztható a döntéshozók személyének változása sem, ezt vizsgálva azt láthatjuk, hogy a második Orbán-kormányban a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium alatt működő Nemzetpolitikai Allamtitkárság élén, helyettes államtitkárként Répás Zsuzsanna állt,

aki Németh Zsolt személyes bizalmasa és közvetlen munkatársaként tartható számon, utóbbi pedig szintén aktívan részt vett a nemzetpolitika formálásában. A 2014-es átalakítás során az államtitkárság átkerült a Miniszterelnökség alá, és az élére Potápi Árpád János került, illetve többek szerint megnőtt Kövér László befolyása is. Kívülről nem láthatunk rá a személyi folyamatok hátterére, és a szereplők nézeteit is csak az általuk tett nyilatkozatokból¹¹ ismerhetjük, azt azonban megállapíthatjuk, hogy az átalakítást követően nem sokkal bekövetkezett a kiadások 2016-os drasztikus megugrása, amit értelmezhetünk úgy, mint a materiális felüllicitálás stratégiájának határozott tényerését, megerősödését.

Habár korábban a témával foglalkozó kutatók úgy vélték, hogy ez a fajta felüllicitálási stratégia nem lehet sikeres, a többségi nemzet politikai rendszere és az asszimmetrikus alkuból eredő javak mennyiségi szempontból nem lekörözhetőek, ez az elmélet meghaladottnak tűnik, az egyre szélesebb spektrumú és nagyobb volumenű magyarországi támogatások összesen már évi 450 millió dollár felett járnak, és a növekedési folyamat egyelőre még megtorpanni sem látszik. E tanulmány írásakor, 2019 júniusában jelentette be Orbán Viktor, hogy jövőre további 4 milliárddal többet fordítanak határon túlra.

Egyes esetekben a megerősödő, legnagyobb kiadást elszámoló intézmények az adott cél szakágazatáért felelős minisztériumok: az oktatási támogatásoknál az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a gazdaságfejlesztési támogatásoknál a Külgazdasági és Külügyminisztérium, a politikai jellegű kiadásoknál a Nemzetpolitikai Államtitkárságot magában foglaló Miniszterelnökség, a civil támogatásoknál és az egyházi támogatásnál szintén az EMMI, a tudománynál a Miniszterelnökség, illetve a sportfinanszírozásnál a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium. Az egyszerűsített honosításnál és a kultúra finanszírozásánál is két-két szereplő jegyezte a támogatások nagy részét, egymástól nem nagymértékben eltérve, előbbinél a Külügyminisztérium és a Belügyminisztérium, utóbbinál az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Miniszterelnökség. A fentiek alapján azt is láthatjuk, hogy az

¹¹ Erre egy jó példa: Kövér László – Veress László: Mi lesz belőlünk, magyarokból? *Magyar Nemzet*, 2010. június 4.

EMMI több különálló cél finanszírozásának is részese, meghozzá egészen nagy összegekkel.

Érdekes jelenség még, hogy a korábban nagy súllyal rendelkező szereplőket súlyuk elvesztését követően nem nullázzák le, kiadásaitak nem rendelik át egy nagyobb intézmény alá, hanem megmaradnak nagyon alacsony arányú kiadások kezelőiként. A korábbi változások, fluktuációk alapján nem zárható ki, hogy emögött az a szándék rejlik, hogy vissza lehessen őket valamikor emelni (a civil támogatások kapcsán pont ilyen utat jár be az EMMI).

Az összegzésem mi sem zárhatná le jobban, mint Kelemen Hunornak az Azonnali.hu-nak adott interjújából származó alábbi kijelentése: „*Ha megnézik, hogy az utóbbi években milyen típusú és mértékű támogatás érkezett a Kárpát-medencébe a szomszédos államokban élő magyar közösségek számára, akkor a válasz egyértelmű. Akár a gazdaságfejlesztést nézzük, akár az egyházaknak, egyetemeknek, iskoláknak, szövetségközösségeknek adott támogatásokat, ezek jelentősen kiegészítik azt, amit innen el lehet érni. Egyes esetekben akár helyettesítik is, mert egy csomó olyan programot támogattak, s támogatnak magyarországi közpénzből, magyar költségvetésből, amelyre itt nincsen program, törvény, pénz.*”¹²

Felhasznált irodalom

Bárdi, Nándor – Misovicz Tibor: A kisebbségi magyar közösségek támogatásának politikája. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarok a 21. században*. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal, 2010. 199–232.

Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő: A társadalomépítéstől a klientúra-építésig. Az RMDSZ és a magyar választók közötti kapcsolódás átalakulása. *Magyar Kisebbség*, 2013/2. 7–40.

¹² Kulcsár Árpád – Bakó Bea – Bukivics Martin: Nehogy már egy másik párt imidzsépítésének legyen az elemlempája! *Azonnali*, 2018. augusztus 29. Elérhető: https://azonnali.hu/cikk/20180829_kelemen-hunor-nehogy-mar-egy-masik-part-imidzsepitesenek-lyegek-az-elemlampaja (letöltés ideje: 2019. június 23.)

Kiss Tamás – Toró Tibor – Székely István Gergő: Unequal Accommodation: An Institutionalist Analysis of Ethnic Claim-Making and Bargaining. In: Kiss Tamás et. al. (eds.): *Unequal Accommodation of Minority Rights. Hungarian is Transylvania*, Chem: Palgrave Macmillan, 2018. 71–166.

Kiss Tamás: Az anyaország nemzetpolitikai dimenziói és az erdélyi magyarságra gyakorolt hatásai. *Pro Minoritate*, 2018/3. 51–83.

Kövér László – Veress László: Mi lesz belőlünk, magyarokból? *Magyar Nemzet*, 2010. június. 4.

Kulcsár Árpád – Bakó Bea – Bukivics Martin: Nehogy már egy másik párt imidzsépítésének legyek az elemlámpája! *Azonnali*, 2018. augusztus 29. Elérhető: https://azonnali.hu/cikk/20180829_kelemen-hunor-nehogy-mar-egy-masik-part-imidzsepitesenek-legyek-az-elemlampaja

Oroszi Babett – Sipos Zoltán: Megszereztük, feldolgoztuk és nyilvánosságra hoztuk a határon túli fociakadémiai támogatásáról szóló szerződéseket, *Átlátszó*, 2018. december 11. <https://atlatszo.hu/2018/12/11/megszereztuk-feldolgoztuk-es-nyilvanossagra-hoztuk-a-hataron-tuli-fociakademiak-tamogatasarol-szolo-szerzodeseket/>

Salat Levente: A politikai közösség kérdése a többség-kisebbség viszonyának a nézőpontjából. *Magyar Kisebbség*, 2011/3–4. 159–190.

Sipos Zoltán: Határon túli támogatások 1: a jobb kéz nem tudja, mit támogat a bal. *Átlátszó Erdély*, 2017. március 15. Elérhető: <https://atlatszo.ro/infografikak/hataron-tuli-tamogatasok-1-a-jobb-kez-nem-tudja-mit-tamogat-a-bal/>

Sipos Zoltán: Határon túli támogatások 2. Állandó tétel és a legjobb barátok. *Átlátszó Erdély*, 2017. március 20. Elérhető: <https://atlatszo.ro/befektetesek/hataron-tuli-tamogatasok-2-az-allando-tetelek-es-a-legjobb-baratok/>

Székely István Gergő: Dynamics of Party Politics, Electoral Competition and Cooperation within the Hungarian Minorities of Romania, Serbia and Slovakia. Budapest: CEU, 2014, 83–195.

Székely István Gergő: Mobilizing Strategies of Hungarian Minority Parties in Romania, Serbia and Slovakia. In: Bíró Anna-Mária. (ed.): *Populism, Memory and Minority Rights*. Leiden: Brill/Nijhoff, 2018. 145–185.

HORVÁTH ATTILA*

Csak a változás állandó A 2020-as parlamenti választások Szlovákiában

2020. február 29-én nyolcadik alkalommal került sor parlamenti választásokra a rendszerváltás utáni független Szlovákia történetében. A választás abból a szempontból mérföldkőnek bizonyult, hogy nem kevesebb, mint 14 év után ez volt az első alkalom, amikor nem a Smer bizonyult a legtámogatottabb pártnak, így a 2006 óta két év megszakítással folyamatosan kormányzó párt ellenzékbe szorult. A győzelmet a hagyományos politikai címkékkel leírhatatlan Egyszerű Emberek és Független Személyiségek (OĽaNO) szerezte meg, amely a választásokat követően viszonylag rövid idő alatt megegyezett három koalíciós partnerével a közös kormányzásról. A választópolgárok jelentős hányada ezúttal is módosított korábbi pártpreferenciáján, és magyar szemmel fájó pontnak minősíthető, hogy három évtized után nem lesz magyar (illetve részben magyar) párt a pozsonyi parlamentben.

Írásomban elsőként a választások politikai hátterét és előzményeit mutatom be, előtérbe helyezve a 2016–2020-as ciklus legfontosabb politikai fejleményeit, amelyek közül kiemelkedik az egész politikai rendszert megrázó 2018. februári újságírógyilkosság. Ezt követően a választási rendszer felvázolására kerül sor, figyelmet szentelve annak a kérdésnek is, hogy a választási rendszer mennyiben volt kihatással a pártok eredményeire. A harmadik pontban egyrészt a választás kimenetelét járom körül a szlovák pártrendszer fejlődése szempontjából, majd az egyes pártok szereplését is értékelem,

* A szerző a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Karának adjunktusa, a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet kutatója. E-mail: horvathattila@uni-nke.hu

rámutatva az OĽaNO előretörésének okaira, valamint a magyar pártok kudarcának körülményeire is. Végezetül arra is kitérek, hogy a választásokat követően viszonylag gyorsan megalakuló négypárti koalíció milyen kihívásokkal szembesülhet.

1. A 2020-as választások előzménye és politikai háttere

Noha a 2016-as választás – egymás után negyedik alkalommal – a Smer győzelmét hozta, Robert Fico ezúttal már csak egy négypárti koalíció élén tudta megőrizni a kormányfői pozícióját. A kabinet eredetileg a Smer, a Szlovák Nemzeti Párt (SNS), a Most–Híd, valamint a Háló (Siet') koalíciójaként jött létre, azonban a Ficóval való szövetség olyan mértékben megosztotta a Siet'-et, hogy a párt a koalíciókötést követően nyomban bomlásnak indult, és néhány hónap alatt a kezdeti tíz helyett mindössze két képviselője maradt a parlamentben.¹ Mindez azzal a következménnyel járt, hogy augusztusban a másik három kormánypárt egy új koalíciós megállapodást kötött, és szeptembertől a Siet' egyetlen minisztere, valamint a párt államtitkárai távoztak a kormányból.² Ilyen körülmények között – mintegy három és fél hónappal a kormány megalakulása után, 2016. július 1-től – Szlovákia vette át a soros elnökséget az Európai Unió Tanácsában. A felemás mérlegű elnökség a Brexit-népszavazás utáni sokk és az eszkalálódó migrációs válság jegyében telt el.³

2017 augusztusában – kisebb kormányválságot okozva – az SNS felvetette a koalícióból való kilépés lehetőségét, azonban a koalíciós szerződés újratárgyalása nyomán nem alakult ki komolyabb krízis.⁴ A belpolitikai színteret több alkalommal is a kormány és Andrej Kiska

¹ Baboš, Pavol – Malová, Darina: Slovakia. *European Journal of Political Research Political Data Yearbook*, 2017, Vol. 56, 240.

² Hárompártivá zsugorodott a koalíció, *Új Szó Online*, 2016. augusztus 19., <https://ujso.com/kozelet/harompartiva-zsugorodott-a-koalicio> (letöltés ideje: 2020. április 15.)

³ A szlovák elnökség értékelésére lásd: Bilčík, Vladimír: The Slovak EU Council Presidency: In Defence of Post-Brexit EU. *Journal of Common Market Studies*, Volume 55, Issue S1, 2017. 64–72.

⁴ Baboš, Pavol – Malová, Darina: Slovakia: Political development and data for 2017. *European Journal of Political Research Political Data Yearbook*, 2018, Vol. 57, 259.

köztársasági elnök közötti konfliktusok uralták. Az államfő több alkalommal nyíltan bírálta a kormányt a korrupciós ügyei, valamint az egészségügy és az oktatás elhanyagolása miatt; ezen felül pedig megtagadta egyes alkotmánybírók kinevezését, főként a Smerhez való kötődésük miatt.⁵ A kormány pedig a kormányrepülőgép jogosulatlan használatával, valamint az elnökválasztási kampány pénzügyi szabálytalanságaival vádolta Kiskát.

A ciklus vitathatatlanul legnagyobb hatású eseménye a 2018. februári Kuciak-gyilkosság volt. Az oknyomozó újságíró és menyasszonya megölése példátlan közfelháborodást keltett az országban, és mivel rövidesen egyes vezető Smer-politikusok közvetett érintettsége is felmerült, a tiltakozás erős Fico- és Smer-ellenes felhangot kapott, ráadásul Kiska is nyíltan a kormányellenes tüntetők oldalán szállt be a konfliktusba. 2018. március 15-én – Szlovákia történetében először – lemondott a kormányfő, majd Peter Pellegrini vette át a miniszterelnöki posztot, és ugyan a koalíció nem bomlott fel, azonban számos személycserére került sor a kabinetben.

A 2016–2020-as ciklus során nem kevesebb, mint négy országos választásra is sor került, és mindegyik a Smer markáns gyengülését mutatta. Elsőként a 2017. novemberi megyei (kerületi) választásokat kell megemlíteni, amelyen a legnagyobb kormánypárt a hat megyei elnöki posztból csak kettőt tudott megtartani, és a megyei képviselői helyeinek mintegy felét is elvesztette, miközben a jobboldali ellenzéki összefogás jelentősen erősödött.⁶ Az egy évvel későbbi, 2018 novemberében rendezett helyhatósági választások a független jelöltek előretörését hozták; és bár a pártok közül a Smer szerezte meg a legtöbb polgármesteri és képviselői posztot, a polgármesteri helyei mintegy egyharmadát így is elvesztette, és a nyolcból egyetlen kerületi székhelyen sem tudott győzni.⁷ A következő megmérettetés a 2019. márciusi elnökválasztás volt, amelyen a Smer által támogatott független jelölt, Maroš Šefčovič, az Európai Bizottság korábbi alelnöke meglepően sima vereséget szenvedett a Progresszív Szlovákia (PS) nevű formáció színeiben induló Zuzana Čaputovával

⁵ Uo. 260.

⁶ A választások elemzésére l. Mózes Szabolcs: A meglepetések éjszakája – A 2017-es szlovákiai megyei választások. *Kisebbségi Szemle*, 2017/4. 49–68.

⁷ A választások elemzésére l. Rákóczi Krisztián: Szlovákiai önkormányzati választások. Taroltak a függetlenek, várakozáson felüli eredményt értek el a magyar indulók. *Kisebbségi Szemle*, 2018/4. 77–91.

szemben. A 2019 májusában rendezett – „szokásosan” nagyon alacsony részvételi aránnyal járó – európai parlamenti választások a PS és az Együtt (Spolu) szövetségének győzelmét hozták, a Smer pedig a második helyre szorult mindössze 15,7%-os eredménnyel.

Ami a közvéleménykutatások eredményeit illeti, a felmérések alapján a Smer a teljes ciklusban egészen az utolsó pillanatig a legerősebb párt volt, noha a népszerűsége a 2016. márciusi választások óta lényegében folyamatosan csökkent.⁸ A Kuciakgyilkosság a párt támogatottságát megközelítőleg 5-6 százalékponttal vetette vissza: a botrány előtti 25–27%-os népszerűség szinte nyomban 20–21%-ra esett, majd 2018 végétől már folyamatosan 20% alatt mérték a legnagyobb kormánypártot. Különösen érdekes, hogy még a moratórium⁹ előtti utolsó (2020. február közepén publikált) közvéleménykutatás is a Smer 1,4%-os előnyét mutatta az OĽaNO-val szemben, azonban a szűk két héttel későbbi – a moratórium miatt Csehországban közzétett – felmérés alapján az OĽaNO már 3,5%-kal megelőzte a Smer-t. Mindez tehát azt jelenti, hogy a közvéleménykutatásokat négy éven át folyamatosan vezető kormánypárt mindössze a választások előtt 8–10 nappal szorult a második helyre a választópolgárok pártpreferenciáját tekintve. Egyúttal arra is rá kell mutatni, hogy a Smer mögötti második párt kiléte többször változott a négy év alatt. A ciklus nagy részében a Szabadság és Szolidaritás (SaS) volt a legnépszerűbb ellenzéki erő, majd a 2019. márciusi elnökválasztás után a PS–Spolu szövetség vette át a vezető helyet a Smer kihívói körében. Ezt követően 2019 decemberében és 2020 januárjában a Kotlebaák – Mi Szlovákiánk Néppártot (ĽSNS) mérték a második helyre, és elsőként csak 2020. februárban jelentek meg olyan közvéleménykutatások, amelyek alapján már az OĽaNO volt a legerősebb párt az ellenzéki oldalon. Ezek az adatok kiválóan illusztrálják az erőviszonyok folyamatos változékonyosságát.

⁸ A ciklus közvélemény-kutatási eredményeinek összefoglalására lásd: https://en.wikipedia.org/wiki/Opinion_polling_for_the_2020_Slovak_parliamentary_election (letöltés ideje: 2020. április 17.)

⁹Szlovákiában a választások előtti utolsó 14 napban már nem lehet közvéleménykutatási eredményeket nyilvánosságra hozni (a választási kampányról szóló 181/2014. sz. törvény 17. § szerint).

2. A választási rendszer és a hatásai

Bár a jelenlegi választási rendszer csak a 2002-es választások előtt nyerte el mai formáját, a Nemzeti Tanács képviselőit a kezdetektől arányos-listás rendszerben választják meg. Szlovákia (például Hollandiához és Izraelhez hasonlóan) azon kevés országok közé tartozik, amelyekben nincsenek területi választókerületek, és így az egész ország egyetlen választókerületet alkot, vagyis mind a 150 mandátum országos szinten kerül kiosztásra.¹⁰ Ennek azért van jelentősége, mert minél nagyobb az adott választókerületben kiosztható mandátumok száma (vagyis az ún. körzeti magnitúdó), annál arányosabban lehet kiosztani a küszöböt átlépő pártok között a mandátumokat.¹¹ A szlovák megoldás tehát sokkal arányosabb mandátumkiosztást tesz lehetővé, mint például a lengyel vagy a cseh rendszer, ugyanis előbbiben 7–20 mandátumos, az utóbbiban pedig hozzávetőlegesen 5–25 mandátumos területi választókerületekre van felosztva az ország.

Ahogy szinte minden államban, úgy Szlovákiában is feltételhez van kötve a választásokon való indulás annak érdekében, hogy csak a kellően komoly pártok mérettethessék meg magukat. A pártok listaállítása 2006-tól kezdve nem ajánlásokhoz, hanem ún. választási kaucióhoz van kötve.¹² A jelenlegi 17 ezer euró (mintegy 6 millió Ft) kauciót a pártoknak a listájuk benyújtását megelőzően kell megfizetniük.¹³ Ez az összeg már önmagában is alkalmas lehet egyes marginális támogatottságú pártok „kiszűrésére”, azonban a szabályozásnak van egyfajta „szankciós” eleme is, ugyanis a törvény azt is kimondja, hogy a kaució csak azon pártoknak jár vissza,

¹⁰A választójog gyakorlásának feltételeiről szóló 180/2014. sz. törvény (a továbbiakban: Vjt.) 44. cikke alapján.

¹¹Lijphart, Arend: *The Political Consequences of Electoral Laws, 1945–85. The American Political Science Review*, Volume 84, Issue 2, 1990, 481–496.

¹²Megjegyzendő, hogy a 2006-os választásokat követően a szlovák alkotmánybíróság előtt megtámadták a választási kaució intézményét arra hivatkozva, hogy az sérti a (passzív) választójog egyenlőségét, azonban a testület elutasította a beadványt (lásd a szlovák alkotmánybíróság PL. ÚS 6/08-49 számú határozatát).

¹³Vjt. 50. cikk (4) bekezdés b) pont

amelyek az érvényes szavazatok legalább 2%-át megszerezték.¹⁴ Egyéb esetben a befizetett összeg az állami költségvetést gyarapítja.

A pártok által állított listák ún. flexibilis listának minősülnek, amely azt jelenti, hogy a választópolgárok alapvetően két módon szavazhatnak. Egyrészt megtehetik, hogy „csak” pártot választanak, viszont arra is van lehetőségük, hogy a választott párt listáján szereplő képviselőjelöltek közül legfeljebb négy nevet bekarikázzanak.¹⁵ Ez utóbbiak az ún. preferenciális szavazatok, amelyek jelentősége abban áll, hogy kihatással lehet a jelöltek végső sorrendjére. A rendszer rugalmassága abban rejlik, hogy a pártok ugyan az általuk meghatározott sorrendben teszik fel a jelöltjeiket a szavazólapra, azonban ha egy jelölt kellően sok preferenciális szavazatot kap, úgy „előre ugrik” a sorban, azaz végeredményben az adott párt szavazói „felülbírálnak” a párt által kialakított sorrendet.¹⁶ Ez a megoldás tehát nagyobb befolyást enged a választóknak, mint – például a Magyarországon is alkalmazott – kötött lista.

A parlamenti választásokon a küszöb főszabályként 5%, kettő vagy három párt közös indulása esetén 7%, míg négy vagy több párt választási koalíciója esetén 10%.¹⁷ Ezen küszöbök nemcsak abból a szempontból bírnak relevanciával, hogy értelemszerűen alaposan megszűrik a parlamenti képviselőhez jutó pártokat, hanem azért is fontosak, mert jelentősen befolyásolhatják a választások arányosságát. A küszöb alatti pártokra adott szavazatok ugyanis lényegében a parlamentbe bejutó pártok között kerülnek „újraosztásra”, növelve azok mandátumarányát – ennyiben tehát mégiscsak van valamiféle kihatásuk a választások végeredményére.¹⁸ Az „elveszett” (azaz a parlamentbe be nem jutó pártokra leadott) szavazatok aránya Szlovákiában hagyományosan nagy szokott lenni (többnyire bőven

¹⁴ Vjt. 50. cikk (9) bekezdés

¹⁵ Vjt. 58. cikk (4) bekezdés

¹⁶ Vjt. 68. cikk (5) bekezdés. A törvény ugyanakkor előírja, hogy a jelöltnek az adott pártra leadott preferenciális szavazatok legalább 3%-át meg kell szereznie ahhoz, hogy előre lépjen a listán. Amennyiben több jelölt is átlépte ezt a 3%-os küszöböt, úgy a begyűjtött preferenciális szavazatok száma alapján alakul ki a végső sorrend.

¹⁷ Vjt. 66. cikk (2) bekezdés

¹⁸ Így pl. a Smer 2012-ben – egy arányos rendszerben! – annak ellenére szerzett egyedül abszolút többséget a Nemzeti Tanácsban, hogy a szavazatoknak csak a 44,4%-át kapta meg. Mindez annak volt köszönhető, hogy a szavazatok közel 20%-a „elveszett”.

10% feletti).¹⁹ 2020-ban ez az érték viszont extrém magas, 28,4% volt (ebből a PS–Spolu kudarcá önmagában 6,96%-ot tett ki). A választópolgárok több mint negyede tehát olyan pártra adta le a voksát, amelyik végül nem jutott parlamenti képviselőhez. Amint az 1. sz. táblázat utolsó oszlopából kiderül, a parlamenti pártok jelentősen premizálva lettek a mandátumkiosztás során, hiszen hozzávetőlegesen 1,4-szer több mandátumhoz jutottak, mint amennyi a szavazatarányuk alapján járt volna nekik. Ugyanakkor az is egyértelműen kirajzolódik, hogy ez a „prémium” – a nagy körzeti magnitúdónak köszönhetően – pártonként szinte tökéletesen egyforma súlyú (1,38–1,42) volt.

3. A választás eredményei

A 2020. február 29-én rendezett választások fontosabb eredményeit az 1. táblázat foglalja össze. A részvételi arány 65,8% volt, amely jóval magasabb a 2006–2016-os adatoknál, azonban messze elmarad például az 1998-as 84,3%-tól. A következőkben a 2020-as választásokat előbb a szlovák pártrendszer fejlődése szempontjából elemzem, majd az egyes pártok eredményét veszem számba.

¹⁹ Horváth Attila: *Zárt vagy nyitott? A pártok versenyének struktúrája a visegrádi államokban (1990–2015)* (PhD értekezés). ELTE Politikatudományi Doktori Iskola, 2017.
<https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/35174> (letöltés ideje: 2020. április 17.) 196–197.

	Szavazatarány			Mandátumok		Arányossági együttható
	2016	2020	Különbőség	száma	aránya	
Egyszerű Emberek és Független Személyiségek (OĽaNO)	11,03%	25,02%	+13,99%	53	35,33%	1,41
Irány–Szociáldemokrácia (Smer)	28,28%	18,29%	–9,99%	38	25,33%	1,38
Család vagyunk (SR)	6,63%	8,24%	+1,61%	17	11,33%	1,38
Kotlebák – Mi Szlovákiánk Néppárt (LSNS)	8,04%	7,97%	–0,07%	17	11,33%	1,42
Progresszív Szlovákia – Együtt (PS–Spolu)	—	6,96%	új párt	0	0,00%	—
Szabadság és Szolidaritás (SaS)	12,10%	6,22%	–5,88%	13	8,67%	1,39
Az Emberekért (Za Ľudí)	—	5,77%	új párt	12	8,00%	1,39
Kereszténydemokrata Mozgalom (KDH)	4,94%	4,65%	–0,29%	0	0,00%	—
Magyar Közösségi Összefogás (MKÖ)	4,05%	3,90%	–0,15%	0	0,00%	—
Szlovák Nemzeti Párt (SNS)	8,64%	3,16%	–5,48%	0	0,00%	—
Jó Választás (DV)	—	3,06%	új párt	0	0,00%	—
Haza (Vlasť)	—	2,93%	új párt	0	0,00%	—
Most–Híd	6,50%	2,05%	–4,45%	0	0,00%	—
egyéb pártok	9,79%	28,40%	+18,61%	0	0,00%	—

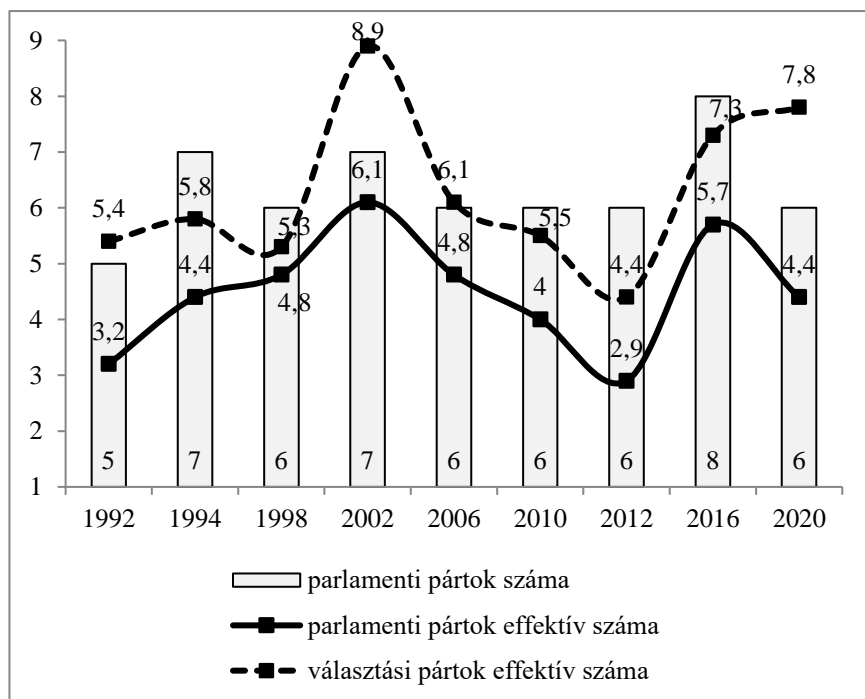
1. táblázat A 2020-as parlamenti választások eredménye

Forrás: saját összeállítás, ill. számítások a Szlovák Statisztikai Hivatal honlapja (<https://volbysr.sk/sk/index.html>) alapján

3.1. A választási eredmények a szlovák pártrendszer dinamikájának tükrében

A választási adatokat áttekintve elsőként arra kell rámutatni, hogy a Nemzeti Tanács megőrizte az elmúlt évtizedekben megszilárdult sokpárti jellegét, bár 2016-hoz képest ezúttal kettővel kevesebb, hat formáció jutott parlamenti képviselőhez, noha ez a hat formáció több pártot foglal magába. A (parlamenti) pártok száma mellett az is sokat elmond egy pártrendszerről, hogy a szavazatok/mandátumok egy-két pártnál koncentrálnak, vagy éppen kiegyenlítettek az erőviszonyok. A pártrendszer koncentrációjára használt indikátorok közül a pártok effektív száma a legismertebb mutató: ez az érték nem pusztán a pártok tényleges számát tükrözi, hanem a pártok relatív méretét is figyelembe veszi.²⁰ Az 1. ábra egyrészt a parlamenti pártok tényleges számát mutatja meg, másrészt pedig a pártok effektív számának alakulásáról is képet ad (különválasztva a parlamentbe bejutó, illetve a választásokon induló pártok effektív számát).

²⁰ Maga a szám azt mutatja meg, hogy – hipotetikusan – hány azonos erősségű párt eredményezne ugyanolyan mértékű fragmentációt, mint amelyet az aktuális pártok eredményeznek. Amennyiben valamennyi párt pontosan egyforma erősségű, úgy a pártok effektív száma értelemszerűen megegyezik a pártok tényleges számával. L. Laakso, Markku – Taagepera, Rein: The “Effective” Number of Parties: A Measure with Application to West Europe. *Comparative Political Studies*, Volume 12, Issue 1, 1979, 4.

1. ábra A pártrendszer koncentrációja Szlovákiában (1992–2020)

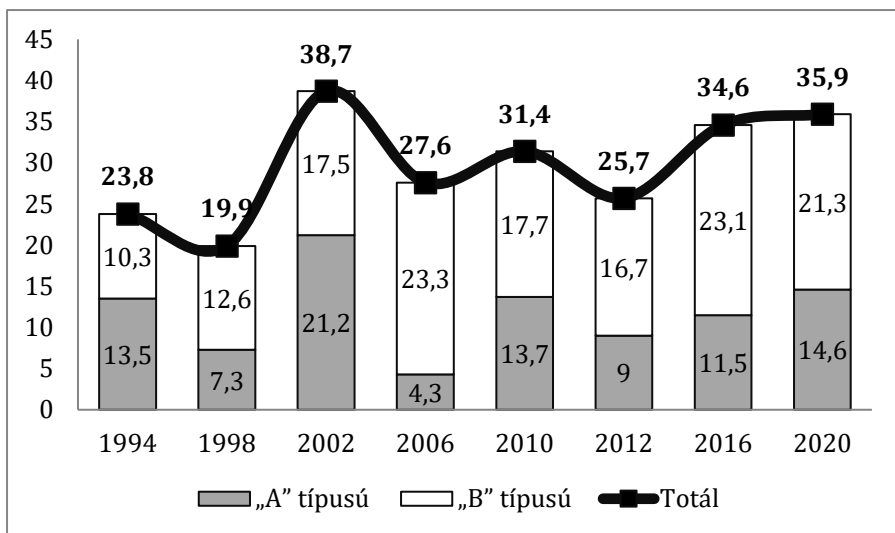
Forrás: saját számítások a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatal választási honlapja (<http://volby.statistics.sk/index-en.html>) alapján

Az már az 1990-es közepére-végére kirajzolódott, hogy a négy visegrádi állam közül Szlovákia rendelkezik a legfragmentáltabb pártrendszerrel. Nemcsak a parlamenti pártok száma volt magasabb, mint a másik három országban, hanem a mindenkor legerősebb párt/pártok is kisebb mandátumaránnyal rendelkezett/rendelkeztek. 2006-tól kezdődően viszont megindult egy koncentrációs tendencia, amely alapvetően a Smer erősödésével függött össze (a párt 2002-ről 2012-re több mint megháromszorozta a szavazatarányát). A 2012-es választások nyomán – a mandátumok alapján – számított 2,9-es érték már nem sokkal maradt el a magyar és főként a lengyel adatoktól. A 2016-os választás azonban ebből a szempontból is egy fordulópontot jelentett, ugyanis – mindenekelőtt a Smer markáns gyengülésének

következtében – a pártrendszer fragmentációja lényegében a 2002-es állapotokat ismételte azzal, hogy a parlamenti pártok száma minden korábbinál magasabbra szökött. 2020-ban „visszaállt” a hatpárti parlament, a mandátumarány alapján kalkulált koncentráció jelentősen csökkent, azonban a választásokon induló pártok relációjában emelkedett az indikátor értéke. Az 1. ábrán az is látható, hogy a legutóbbi választás során a pártok effektív számát jelző görbék igen messze kerültek egymástól, ami azzal magyarázható, hogy az „elveszett” – azaz a parlamenti küszöböt el nem érő pártokra leadott – szavazatok aránya példátlanul magas volt (28,4%), így az egyes pártok szavazat-, és mandátumaránya – egy arányos választási rendszerhez képest – szokatlan mértékben eltávolodott egymástól. Így például a győztes OLaNO a szavazatok negyedével több mint a mandátumok harmadát szerezte meg.

A választások értékelésének egy másik fontos indikátora a szavazatingadozásra fókuszál. Természetes jelenség, hogy két egymást követő választás között a választópolgárok egy része módosít a pártpreferenciáján. Egy adott választás karakteréről – és egyben a pártrendszer stabilitásáról – sokat elmond, hogy a választópolgárok mennyiben tartottak ki korábbi pártjuk mellett. A választói magatartás eme vetületének mérésére szolgál az ún. összevont választói illékonyosság, amely aggregálja a pártok szavazatarányában – a korábbi választásokhoz képest – bekövetkezett pozitív vagy negatív irányú változásokat, és ezzel azt mutatja meg, hogy a választók minimum mekkora hányada változtatta meg a preferenciáját a korábbi választásokhoz képest (2. ábra).²¹

²¹ Pedersen, Mogens N.: The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility. *European Journal of Political Research*, Volume 7, Issue 1, 1979, 1–26. A mutató kalkulálása során az összes, az adott és/vagy a megelőző választásokon induló párt esetén kiszámítjuk a szavazatarányok különbségének abszolút értékét, amely értékeket összeadjuk, majd az eredményt osztjuk kettővel (hiszen minden szavazatvándorlást kétszer vettünk figyelembe, ugyanis ami az egyik pártnál veszteség, az egy másiknál nyereség). Megjegyzendő, hogy az indikátor összevont jellege egyfajta „nettósítást” jelent, vagyis ha például két szavazó közül az egyik a SaS-ról váltott a Smerre, a másik pedig fordítva, az az indikátor értékét nem befolyásolja, hiszen a két váltás mintegy kiegyenlíti egymást.

2. ábra Választói illékonyság Szlovákiában (1994–2020)

Forrás: saját számítások a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatal választási honlapja (<http://volby.statistics.sk/index-en.html>) alapján

Az adatokból kitűnik, hogy Szlovákiában a választópolgárok – immár több mint két és fél évtizede – választásról választásra jelentős arányban módosítják pártpreferenciáikat, és így egyetlen választásról sem lehet elmondani, hogy lényegében a korábbi eredményeket „ismételte meg” (szemben például a magyarországi 2006-os, 2018-as vagy a lengyelországi 2019-es választásokkal).²²

Bár az összevont választói illékonyság könnyen interpretálható módon tükrözi a szavazatingadozás intenzitását, de az indikátor önmagában nem ad választ arra a kérdésre, hogy a szavazatok vándorlása a meglévő (a korábbi és az aktuális választásokon is induló) pártok között zajlott, vagy pedig a pártkínálatban beállt változások (korábbi pártok eltűnése, illetve új pártok megjelenése)

²²Összehasonlításként: 2018-ban Magyarországon 9,5, 2019-ben Lengyelországban pedig 10,3 volt ugyanez az érték, vagyis ezekről a választásokról elmondható, hogy a választópolgárok nagy arányban tartották ki a korábbi pártpreferenciájuk mellett. Csehországban a 2017-es választásokon viszont 34,2, ami szinte pontosan megegyezik a mostani szlovákiai adattal.

generálták a választói illékonyt. Ezt korrigálandó, az illékonyt mögött meghúzódó szavazatváltások két kategóriára bonthatóak, megkülönböztetve az ún. „A” és a „B” típusú illékonyt – előbbi a pártrendszerbe belépő és az onnan kilépő pártok által generált illékonyt jelenti (*volatility caused by 'A new party'*), míg a „B” típusú illékonyt a már létező pártok által előidézett illékonyra utal (*volatility 'Between existing parties'*).²³ Visszatérve a 2. ábrára, látható, hogy az egyes választások igen különböző képet mutattak abból a szempontból, hogy milyen tényezők generálták a választói illékonyt. Az ábrából az is kirajzolódik, hogy a szavazatingadozást az utóbbi öt választáson – különösen 2012–2020-ban – sokkal inkább a meglévő (tehát az előző és az aktuális választásokon is induló) pártok generálták, azaz ezen esetekben elsősorban nem arról volt szó, hogy a választópolgár a pártkínálatban beállt változások miatt változtatott a preferenciáján.

3.2. A pártok eredménye

OLaNO

A választásokat megnyerő párt elődjét, az Egyszerű Emberek (OL) nevű civil szervezetet a jelenlegi miniszterelnök, Igor Matovič hívta életre 2010-ben. Az alapvetően korrupcióellenes és anti-establishment profilú formáció négy alapítója a 2010-es választásokon még nem mérettette meg magát (civil szervezetként ezt nem is tehetné meg), viszont a SaS a négy alapítót – köztük Matovičot is – felvette a listájára, az utolsó négy helyet szánva nekik. A sikeres kampánynak és természetesen a preferenciális szavazatoknak köszönhetően azonban mind a négy jelöltből képviselő lett a SaS frakciójában, és így részesei lettek a választásokat megnyerő Smer ellenében felálló, Iveta Radičová vezette négypárti koalíciónak. Csakhogy az OL képviselői lényegében a kormány belső ellenzékeként politizáltak, kevés lojalitást tanúsítva a kabinet iránt. 2011 őszén a négy képviselő végül kilépett a SaS frakciójából, és Matovič rövidesen politikai mozgalommá alakította át a szerveződését (OLaNO), így megnyílt a

²³ Powell, Eleanor Neff – Tucker, Joshua A.: Revisiting Electoral Volatility in Post-Communist Countries: New Data, New Results and New Approaches. *British Journal of Political Science*, Volume 44, Issue 1, 2014. 123–147.

lehetőség az önálló választási indulásra.²⁴ 2012-ben 8,55%-os eredménnyel a harmadik legerősebb pártnak bizonyult, azonban a Smer abszolút többsége miatt a kormányra kerülés fel sem merülhetett. Négy évvel később a párt ismét a harmadik helyen végzett, már 11,03%-ra növelte szavazatarányát, azonban a Smerrel kizárt bármiféle együttműködést, így nem lett tagja a 2016-os koalíciónak.

Az OĽaNO ideológiai arculatának megrajzolása meglehetősen nehéz feladat, hiszen Matovič formációja nem illeszthető bele egyik hagyományos pártcsaládba sem, és maga a párt is tartózkodik a bal–jobb skálán történő önbesorolástól.²⁵ A pártprogramot és a nyilvános megszólalásokat alapul véve bal- és jobboldali, valamint liberális és konzervatív elemek is kimutathatók, így koherens alapállásról egyáltalán nem beszélhetünk. A pártot gyakran illetik a populista jelzővel is, tekintettel arra, hogy Matovič előszeretettel hivatkozik az (egyszerű) emberek akaratára, szembe állítva őket a romlott politikusokkal.

Az elemzések ugyanakkor leginkább a párt anti-establishment, protest-párti és elitellenes jellegét hangsúlyozzák, de egyfajta paradoxonként az OĽaNO egyben egy „pártellenes” párt is, ugyanis az önbesorolás mellett a hagyományos pártszerveződési formákat is tudatosan kerüli. Így legutóbbi nyilvános beszámolója alapján mindössze négy tagja van,²⁶ ráadásul a megalakulása óta szándékosan

²⁴ Szlovákiában csak a politikai pártok és a politikai mozgalmak állíthatnak listát a parlamenti választásokon. Bár a Vjt. 50. § (1) bekezdése úgy rendelkezik, hogy „*Jelöltlistát külön törvényi rendelkezés alapján bejegyzett politikai párt nyújthat be*”, azonban a politikai pártokról és mozgalmakról szóló 85/2005. sz. törvény (a továbbiakban Párttv.) 1. §-a lényegében összevonja ezt a két kategóriát. Mivel a politikai pártok és a politikai mozgalmak között nincs érdemi különbség, az OĽaNO *de jure* egy (politikai) mozgalom, *de facto* viszont egy párt.

²⁵ Az OĽaNO ideológiai arculatának bővebb elemzésére l. pl. Marušiak, Juraj: Political Entrepreneurs as a Challenge for the Party System in Slovakia. *Politologický časopis / Czech Journal of Political Science*, 2017/2. 191–193.; Gyárfášová, Oľga: The Fourth Generation: From Anti-Establishment to Anti-System Parties in Slovakia. *New Perspectives*, 2018/1. 119–212.

²⁶ A párt 2018-ra vonatkozó beszámolóját lásd: <http://www.registeruz.sk/cruz-public/domain/financialreport/attachment/7216779> (letöltés ideje: 2020. április 20.)

mellőzi a helyi szervezetek kiépítését is.²⁷ Matovič – hasonlóan például a cseh kormányfőhöz, Andrej Babišhoz – egy olyan „politikai vállalkozóként” írható le, aki a saját gazdasági és társadalmi tőkéjére támaszkodva, a hagyományos politikai szerveződési kereteket megkerülve, egy felülről kiépített és erősen centralizáltan működő mozgalom élén száll szembe a teljes „rég”, korruptnak és alkalmatlannak tartott politikai elittel.²⁸ Bár az OĽaNO uniós képviselője 2019-től az európai néppárti frakciójában ül (korábban az Európai Konzervatívok és Reformerek képviselőcsoportjához tartozott), maga a párt nem tagja egyik európai szintű pártnak sem.

Amint fentebb utaltam rá, az OĽaNO a választások előtti utolsó héten előzhette meg a Smert, ráadásul a ciklus nagy részében egyáltalán nem tűnt úgy, hogy Matovičiek esélyesek lehetnek a 2020-as győzelemre. A 2017. novemberi megyei (kerületi) választásokon csak a negyedikiek voltak a pártok rangsorában, majd az egy évvel későbbi helyhatósági választásokon – nyilvánvalóan nem függetlenül a helyi szervezetek és beágyazottság hiányától – még gyengébben szerepeltek. A 2019-es európai uniós választásokon csak a hatodik helyet érte el a párt, éppen megugorva az 5%-os küszöböt (5,25%). A gyenge választási eredmények mellett az OĽaNO-nak belső konfliktusokkal is szembe kellett néznie, amelyek leginkább a parlamenti frakció zsugorodásában öltöttek testet: az eredetileg 19 tagú frakció tagsága a ciklus végére a felére olvadt (egyedül 2019 júniusában öt képviselő távozott).²⁹

A párt nemcsak a kormánypártoktól (mindenekelőtt a Smertől) és a szélsőjobbtól (LSNS) határolta el élesen magát, hanem a rendkívül fragmentált ellenzéki blokkon belül is elzárkózott a többi – parlamentbe jutásra esélyes – párttal való együttműködéstől. Ezen stratégia jegyében Matovič – értelmetlennek tartva azt – nem

²⁷ A párt honlapja úgy fogalmaz, hogy „*az OĽaNO jelenleg aktívan építi a regionális és körzeti hálózatát*”. <https://www.obycajniludia.sk/kontakt/> (letöltés ideje: 2020. április 20.)

²⁸ Megjegyzendő, hogy ehhez nagyban hasonló a vezető cseh kormánypárt, az Elégedetlen Polgárok Akciója (ANO) krédója. Bővebben l. Horváth Attila: Egy mindenki ellen, mindenki egy ellen? A 2017-es parlamenti választások és a kormányalakítás kihívásai Csehországban. *Parlamenti Szemle*, 2018/1. 121–144.

²⁹ Remišová szakít az OĽaNO-val, öt képviselő hagyja faképnél Matovičot!, *Paraméter*, 2019. június 18., <https://parameter.sk/remisova-szakit-az-olano-val-ot-kepviselo-hagyja-fakepnel-matovicot> (letöltés ideje: 2020. április 27.)

csatlakozott a „mérsékelt” ellenzéki pártok által 2019 decemberében megkötött ún. meg nem támadási szerződéshez, amely keretében a négy aláíró párt (SaS, PS–Spolu, KDĽ, Za ľudí) egyrészt kizárta a Smerrel, az SNS-szel és az ĽSNS-szel való együttműködés, másrészt pedig a felek vállalták, hogy tartózkodnak egymás nyílt bírálatától a kampány során.³⁰ Az egyezményből való kimaradás lehetővé tette Matovič számára, hogy szabadabban, a potenciális szövetségeseit sem kímélve kampányoljon.

A fentiek alapján adott a kérdés: a gyenge ciklusközi választási eredmények, a belső feszültségek, az elméletileg szövetséges pártokkal való együttműködés kizárása dacára hogyan tudott nyerni az OĽaNO úgy, hogy 2020. január végén – tehát egy hónappal a parlamenti választások előtt! – is csak 9–12% körül mérték? Az erre irányuló célzott kutatások hiányában egyelőre csak valószínűsíthető, hogy a válasz az eredményes kampányhajrában rejlik. A párt ugrásszerű erősödése nagyjából egybeesett Matovič azon február eleji javaslatával, miszerint a jövőbeli kormány programjáról internetes szavazással szülessen meg a döntés. Ettől még az ellenzéki pártok is elhatárolódtak, azonban a szavazás az OĽaNO által megfogalmazott kérdésekkel elindult,³¹ nagy figyelmet keltve a kampány utolsó heteiben.³² A 11 kérdés mindegyikéről elmondható, hogy az igenlő válasz – nem meglepő módon – alapvetően egybeesik a társadalom igazságérzetével.³³ A párt számára az is komoly előnyt biztosított, hogy a Kuciak-nyomozás során a korábbinál is erősebben uralta a közbeszédet a korrupció – háttérbe szorítva többek között az oktatás és az egészségügy kérdését –, ugyanis ez a téma az OĽaNO számára „hazai pálya” volt. Az OĽaNO a kampány finisében – egyfajta hólabda-effektusként – többszázezer olyan szavazót vonzott

³⁰ Mesežnikov, Grigorij: Slovak elections 2020: unexpected implications of the expected victory. *Europe's Futures*, 2020

<https://www.europesfutures.eu/archive/slovak-elections-2020-unexpected-implications-of-the-expected-victory> (letöltés ideje: 2020. április 27.)

³¹ A kérdésekre lásd: <https://rozhodni.obycajniludia.sk/> (letöltés ideje: 2020. április 27.)

³² Matovič: Ha csak egy negyvenes Kotleba-szavazó jön el, ő fog dönteni, *Parameter*, 2020. február 7., <https://parameter.sk/matovic-ha-csak-egy-negyvenes-kotleba-szavazo-jon-el-o-fog-donteni> (letöltés ideje: 2020. április 27.)

³³ Így pl. „Egyetért azzal, hogy a politikusok vállaljanak anyagi felelősséget?”, illetve „Egyetért azzal, hogy legyen ingyenes az előjegyzés az orvoshoz?”

magához, akik korábban nem ezt a pártot támogatták. (Meglátásom szerint az OĽaNO melletti „utolsó pillanatos” döntésben szerepet játszhatott az is, hogy az utolsó publikus közvéleménykutatási adatok alapján öt-hat olyan ellenzéki párt is volt, amelyet a bejutási küszöb környékére mértek, így ezen utóbbi pártok szavazóinak egy része a „biztosat” választva az OĽaNO-ra voksolt.)

Smer

A jelenlegi parlamenti erők közül az 1999-ben alapított Smer tekint vissza a leghosszabb múltra. A párt 2002-ben még csak a harmadik helyen végzett, azonban 2006-tól kezdve 2016-tal bezárólag sorban négy parlamenti választáson aratott győzelmet, és 14 év alatt csak szűk két évre szorult ki a kormányzásból. A pályáját a szociális populizmus jegyében indító, majd a 2006-os kormányra kerülését követően a nacionalista-populista hangvételt fokozó párt³⁴ a Kuciak-gyilkosság következtében lényegében a ciklus teljes második felében defenzívába szorult. Ugyanakkor a gyilkosság hatásait hiba lenne túlbecsülni, ugyanis – amint arra fentebb utaltam – a Smer támogatottsága nem esett vissza drámai mértékben (a közvéleménykutatók 5-6 százalékpontos csökkenést mértek). A helyzet sokkal inkább az, hogy Fico pártjának népszerűsége lényegében a ciklus legelejétől folyamatosan csökkent, valószínűleg nem függetlenül a különböző korrupciós botrányoktól. A kampány során a párt a 13. havi nyugdíj ötletével is előállt, valamint igyekezett kijátszani a migrációs kártyát is, azonban a támogatottságát érdemben már nem tudta növelni.³⁵ A Smer 18,29%-os eredménye azt jelenti, hogy ennél gyengébben csak 2002-ben, az első parlamenti választási megmérettetésen szerepelt a párt.

³⁴ A Smer nacionalista-populista agendájának áttekintésére lásd Mesežnikov, Grigorij: National populism in Slovakia: actors, issues, strategies. In: Mesežnikov, Grigorij – Gyárfášová, Oľga: *National populism in Slovakia*. Bratislava: Institute for Public Affairs, 2008. 12–32.

³⁵ Ogródnik, Łukasz: Slovak Parliamentary Elections. *The Polish Institute of International Affairs Bulletin*, No. 34 (1464), 28 February 2020

SR

A Boris Kollár üzletember és celebritás által 2015-ben alapított – pontosabban „felvásárolt”³⁶ – párt egy évvel később már 6,63%-os eredménnyel jutott be a Nemzeti Tanácsba, majd a mostani 8,24% a harmadik helyet jelentette a pártok sorrendjében. Az SR bizonyos jellemzőit tekintve hasonlóságot mutat az OĽaNO-val: ebben az esetben is az alapító személyes pártjáról van szó, amely elitellenes, populista és anti-establishment hangvételű, és tartózkodik az ideológiai önbesorolástól. Azonban az SR Matovič pártjához képest kulturális-ideológiai kérdésekben egyértelműen konzervatívabb, markánsan bevándorlásellenes és EU-szkeptikus.³⁷ Kollár pártja a 2016-os választásokon a fiatalok körében erősen felülreprezentált volt, illetve a női szavazók között jóval népszerűbb lett, mint a férfiak körében.³⁸

ĽSNS

Az OĽaNO-val és az SR-rel szemben a ĽSNS különösebb nehézségek nélkül kategorizálható párt, hiszen az önképe és a kommunikációja alapján is besorolható a szélsőjobboldali pártok családjába. A 2010-ben alapított párt a 2010-es és a 2012-es választásokon még 2% alatti eredményt ért el. Az első komoly sikert a 2013-as helyhatósági választás jelentette, amikor a párt vezetője, Marian Kotleba Besztercebánya megyében elnyerte a megyei elnöki tisztséget. A rasszista, xenofób, antiszemita, romaellenes, valamint radikálisan EU- és NATO-ellenes, gyakran neofasisztának/neonácinak is bélyegzett párt – amely a történelmi előképét a Jozef Tiso-féle, II. világháború alatti nácibarát szlovák bábállamban találta

³⁶ Szlovákiában a pártok bejegyzésének feltétele 10 ezer támogató aláírás [Párttv. 6. § (4) bekezdés a) pont], amelynek összegyűjtésére azonban nem lett volna idő, így Kollár egy kis inaktív pártot, a Szlovák Polgárok Pártját (SOS) átvéve és átnevezve hozta létre a saját formációját.

³⁷ Az OĽaNO ideológiai arculatának bővebb elemzésére l. pl. Marusiak, 2017. 193–194.; Školkay, Andrej – Žuborová, Viera: Populist Political Movement Sme rodina – Boris Kollár (We Are a Family – Boris Kollár). *Central European Political Studies*, 2019/4. 5–26.

³⁸ Školkay–Žuborová, 2019. 8.

meg³⁹ – a 2016-os választások negatív szenzációját szolgáltatta a 8,04%-os eredményével és a parlamenti bejutásával. (A többi politikai erőnek az LSNS-hez való viszonyulását ugyanakkor kiválóan illusztrálta az a tény, hogy a választásokat követően Kiska, az akkori államfő egyedül Kotlebát nem hívta meg a parlamenti pártok elnökei közül a kormányalakítási egyeztetésre.) 2020-ban ugyan minimális mértékben csökkent a szavazataránya (7,97%), azonban – a magasabb részvétel miatt – így is közel 20 ezerrel több szavazója volt Kotlebának, mint 2016-ban. Gyárfášová szerint amíg az OĽaNO és az SR pusztán egy elitellenes, anti-establishment karakterű formációnak tekinthető, addig az LSNS egy klasszikus rendszerellenes párt, amely a polgári demokrácia alapértékeit is tagadja, és egyúttal lényegében teljes izolációba van kényszerítve riválisai által.⁴⁰

PS–Spolu

A választások egyik legnagyobb vesztese a liberális szövetség volt, amely hiába bizonyult az ötödik leglátogatottabb erőnek, a választási koalíciókra érvényes 7%-os küszöb miatt – 924 szavazat híján – nem jutott be a parlamentbe. Azon túl, hogy mindkét pártot 2017-ben alapították, közös bennük a liberális-centrista orientáció és az EU-pártiság.⁴¹ A PS–Spolu kudarca a választások egyik nagy meglepetése volt, hiszen a formáció 2019-ben két fontos győzelmet is aratott: előbb a PS jelölje nyerte meg az elnökválasztást, majd a két párt közös listája az EP-választásokon is az első helyet szerezte meg. A bukás annak fényében különösen meglepő, hogy a pártszövetséget fél évvel a választások előtt még 15% körül mérték. Az elemzések szerint a PS–Spolu kampánya elhalványult az OĽaNO offenzívája mellett, ráadásul kissé egyoldalú is volt, túlzottan nagy hangsúlyt helyezve az LSNS megállítására. További problémát jelentett, hogy ezúttal nem sikerült egy Čaputovához hasonló integratív arcot találni.⁴²

³⁹ Erről bővebben lásd: Harris, Erika: Nation before democracy? Placing the rise of the Slovak extreme right into context. *East European Politics*, Volume 35, Issue 4, 538–557.

⁴⁰ Gyárfášová, 2018. 128.

⁴¹ Baboš–Malová, 2018. 256–257.

⁴² A PS–SPOLU kudarcainak okairól lásd: Lucia Praus: Why Čaputová's former party did not make it to parliament. *The Slovak Spectator*, March 2, 2020.

SaS

A Smert követően a SaS rendelkezik a leghosszabb parlamenti múlttal, hiszen Richard Sulík pártja immár negyedik ciklusát kezdi meg a törvényhozásban. A pártot egyértelműen liberálisaként szokás leírni, azonban a neoliberais, markánsan piacpárti gazdaságpolitika a SaS-nál EU-szkeptikussággal és – az európai migrációs válság óta – bevándorlásellenességgel párosul.⁴³ Amint fentebb utaltam rá, a felmérések alapján a ciklus kb. első három évében a SaS volt a második legerősebb párt, azonban a párt belső konfliktusai és a PS–Spolu színre lépése alaposan visszavetették a párt támogatottságát.

Za Ľudí

Az egykori köztársasági elnök, Kiska által 2019 nyarán – röviddel az elnöki megbízatásának lejártá után – életre hívott konzervatív-liberális, EU-párti formáció is a „mérésékelt”, demokratikus ellenzéki táborot gyarapította. Az utolsó hónapokban a PS–Spolu-hoz hasonlóan a Za Ľudí is komoly visszaesést szenvedett el, hiszen a 2019 végén még 10% fölötti támogatottsága dacára éppen csak átlépte a parlamenti küszöböt.

3.3. A magyar pártok kudarca

Szlovákia azon országok közé tartozik, ahol a választási szabályozás semmilyen kedvezményben nem részesíti a területén élő kisebbségeket, azaz a magyar pártoknak ugyanolyan feltételekkel kell megküzdeniük a mandátumokért, mint szlovák riváisaiknak. Az 1990-es évek elején még több magyar párt is megmérgette magát a választásokon, viszont az 1998-as választások előtt az akkori kormányfő, Vladimír Mečiar kezdeményezésére úgy módosult a választási törvény,⁴⁴ hogy a releváns magyar formációk a parlamenti

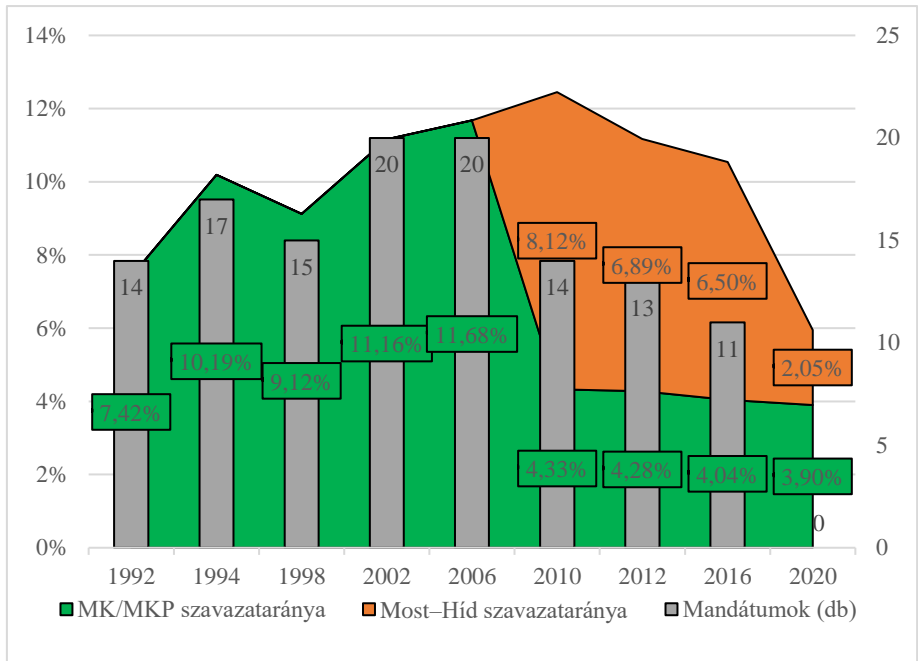
<https://spectator.sme.sk/c/22348379/ps-spolu-did-not-make-it-to-parliament.html?ref=av-right> (letöltés ideje: 2020. május 2.)

⁴³ Marušiak, 2017. 189–191.

⁴⁴ Az ellenzéki pártok esélyeinek gyengítése érdekében a választási koalíciókra megállapított küszöb jelentősen növekedett. Erről bővebben l. Lebovič, Peter: Political Aspects of the Election Law Amendments. In: Bútorá, Martin –

képviselőt megőrzése végett kénytelenek voltak egyetlen pártba összeolvadni. Bár a Magyar Koalíció Pártja (MKP) 1998 májusában lényegében külső kényszer hatására alakult meg, innentől biztosítva volt, hogy szinte minden magyar szavazatot egyetlen párt gyűjtsön be. Az MKP az 1998–2006-as időszakban hozzávetőlegesen 9–11%-kal a negyedik legerősebb párt volt a parlamenti választásokon, azonban a 2009 júniusában megalakuló, a magyar–szlovák szembenálláson túllépni kívánó „vegyes” párt, a Most–Híd felborította az addigi status quo-t, ugyanis 2010-től a magyar szavazók immár két párt közül is választhatnak. A két magyar (kötődésű) párt szavazatarányait, valamint a „magyar” mandátumok számát a 3. ábra illusztrálja.

Mesežnikov, Grigorij – Bútorová, Zora – Fisher, Sharon (eds.): *The 1998 Parliamentary Elections and Democratic Rebirth in Slovakia*. Bratislava: Institute for Public Affairs, 1999.

3. ábra

A magyar (kötődésű) pártok szereplése a parlamenti választásokon⁴⁵
 Forrás: saját számítások a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatal választási honlapja (<http://volby.statistics.sk/index-en.html>) alapján

Amint az ábrából is kitűnik, a Most-Híd választási indulása már az első alkalommal (2010-ben) jelentősen átrendezte az erőviszonyokat, ugyanis az MKP támogatottsága drámaian visszaesett, ami a párt számára a parlamenti képviselet elvesztését is jelentette. Bár a Most-Híd a magyar szavazóknak értelemszerűen csak egy részét tudta elhódítani, viszont „etnikumközi” pártként képes volt a szlovák szavazókat is megszólítani. A 2016-os exit poll adatok alapján a Most-Híd szavazóinak 43,7%-a magyar nemzetiségű,

⁴⁵ 1992-re a közösen induló Együttélés és a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom eredményét tüntettem fel az ábrán.

53,8% pedig szlovák volt,⁴⁶ vagyis a vegyes pártként aposztrofált formáció a szavazóbázisát tekintve is valóban vegyes volt.

Az adatokból az is kiolvasható, hogy a két magyar (kötődésű) pártra leadott szavazatok aránya 2010-től folyamatosan csökkent, és mindkét párt választásról választásra gyengébb eredményt ért el, miközben a vizsgálatok alapján a két párt szavazótáborára közötti átjárás csak kismértékben volt kimutatható.⁴⁷

Valószínűleg nem függetlenül attól, hogy a Most–Híd pártot 2019 tavaszától egyre többször mérték 5% alá, 2019 júliusában *Közösen 2020* néven egy olyan civil kezdeményezés bontott zászlót, amelynek deklarált célja volt az, hogy a két pártot rábírja a közös indulásra 2020-ban, leszögezve egyúttal, hogy „*A jelenlegi kétpárti modell, sőt, annak további bővülése zsákutcának bizonyult*”.⁴⁸ A magyar pártok között megindultak a tárgyalások, és több fordulat után októberben egy előzetes egyezség született arról, hogy a közös listás indulás (választási koalíció) helyett az MKP, a Most–Híd, valamint egy harmadik kisebb párt, a Magyar Kereszténydemokrata Szövetség *de iure* létrehoz egy új ún. választási pártot (Régiók Pártja Híd MKP névvel), és így méretetik meg magukat a magyar erők a jövő évi választásokon.⁴⁹ (Ez a megoldás azzal az előnnyel is járt volna, hogy az új formációnak nem a választási koalíciókra érvényes 7%-os, hanem csak az 5%-os küszöböt kellett volna elérnie.) A megállapodásból azonban napokkal később kihátrált az MKP, így elmaradt a teljes körű magyar összefogás.⁵⁰ Az MKP ugyan két kisebb magyar párttal szövetkezve létrehozott egy választási pártot Magyar Közösségi Összefogás (MKÖ) néven, azonban a parlamentbe jutás

⁴⁶ Mózes Szabolcs: A 2016-os szlovákiai parlamenti választás exit polljának magyar eredményei. *Kisebbségi Szemle*, 2017/1. 84.

⁴⁷ Erről bővebben l. Harrach Gábor: Szavazói átjárás az MKP és a Most–Híd között. *Kisebbségi Szemle*, 2017/1. 59–78. A két párt közötti szembenállás és bizalmatlanság okairól l. Öllös László: A közös indulás. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2019/3. 107–113.

⁴⁸ A felhívás szövegére l. a *Közösen 2020* kezdeményezés honlapját: <https://kozosen2020.sk/> (letöltés ideje: 2020. május 11.)

⁴⁹ Megegyezett a Híd és az MKP: Együtt indulnak a választásokon, *Paraméter*, 2019. október 18., <https://parameter.sk/megegyezett-hid-es-az-mkp-egyutt-indulnak-valasztasokon> (letöltés ideje: 2020. május 4.)

⁵⁰ Czímer Gábor: Messze volt az összefogás, *Új Szó Online*, 2019. november 3., <https://ujsoz.com/kozelet/messze-volt-az-osszefogas> (letöltés ideje: 2020. május 4.)

ezúttal is elmaradt. A Most–Híd még messzebb volt a bejutástól; a Smerrel és az SNS-szel közös kormányzás következtében a korábbi szavazók több mint kétharmadát elvesztette Bugár Béla pártja, és a 2,05%-os eredmény egyben azt is jelenti, hogy a Most–Híd a jövőben nem lesz jogosult állami támogatásra.⁵¹

A két párt kudarca következtében tehát három évtized után nincs magyar (illetve részben magyar) párt a pozsonyi parlamentben. (Önmagát hangsúlyozottan magyar nemzetiségűnek tekintő képviselőből viszont három is van a Nemzeti Tanácsban, ők valamennyien az OLaNO frakciójában ülnek.)⁵² Bár – utólagos spekulációként – a számokból az is kiolvasható, hogy a magyar pártoknak a közös (választási koalíciós) indulás esetén sem lett volna meg a magasabb, 7%-os küszöb, azonban fel kell tenni azt a kérdést is, hogy az összefogás hiánya a magyar szavazók mekkora hányadát tántorította el attól, hogy egyik vagy másik magyar pártra adja le a szavazatát (figyelemmel arra is, hogy a közvéleménykutatások alapján jóval a választások előtt látható volt, hogy mind az MKÖ, mind pedig a Most–Híd bejutása nagyon bizonytalan). Egy 2019. júniusi felmérés azt mutatta, hogy a magyar összefogásra épülő politikai képviselet egyrészt növelné a szlovákiai magyarok választási hajlandóságát, másrészt növelné a magyar képviseletre szavazók számát is.⁵³

A 2020-as számokból az is kiderül, hogy a magyar (kötődésű) pártokra leadott szavazatok aránya drámaian zuhant 2016-ról 2020-ra, ami felvet egy újabb kérdést is, nevezetesen azt, hogy februárban milyen pártokra is szavaztak a magyar nemzetiségű választópolgárok? A választások napján készített exit poll felmérés azt mutatta, hogy a magyar szavazók mintegy 30%-a szlovák pártra szavazott (összevetésként: 2012-ben az exit pollok, illetve szakértői becslések alapján 15–20% lehetett ez az arány). A nem magyar pártra szavazók

⁵¹ A Vjt. 26. § (1) bekezdése értelmében a minimum 3%-ot elérő pártok jogosultak állami támogatásra.

⁵² A parlamentbe eredetileg csak egy magyar nemzetiségű képviselő (Grendel Gábor) jutott be, azonban a miniszteri és az államtitkári posztok kiosztását követően két további magyar nemzetiségű pótképviselő (Cseh Péter és ifj. Gyimesi György) is tagja lett a törvényhozásnak. *(Köszönöm, hogy ez utóbbi tényre az egyik anonim lektor felhívta a figyelmemet – a szerző.)*

⁵³ Lampl Zsuzsanna: A szlovákiai magyarok választási magatartásának tendenciái. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2019/3. 18.

körében az OĽaNO volt a legnépszerűbb (10,1%).⁵⁴ Ennek alátámasztására megvizsgáltam a magyar többségű városokban a két magyar párt és az OĽaNO szavazatarányának változását 2016-ról 2020-ra (2. táblázat).

	MKP/MKÖ	Most–Híd	OĽaNO
Bős	1,07	0,49	3,90
Gúta	0,92	0,33	6,11
Nagymegyer	1,19	0,45	3,29
Dunaszerdahely	1,04	0,46	3,78
Királyhelmec	0,88	0,79	4,44
Tiszacsernyő	0,86	0,88	4,37
Párkány	1,11	0,38	3,60
Nagykapos	0,88	0,78	3,77
Ipolyság	0,98	0,38	3,07
Tornalja	0,91	0,61	3,40
Somorja	0,93	0,48	3,05
Komárom	0,89	0,36	4,19
Fülek	0,83	0,81	3,03

2. táblázat Az MKP/MKÖ, a Most–Híd és az OĽaNO szavazatarányának változása a magyar többségű városokban 2016-ról 2020-ra (2016=1)

Forrás: saját számítások a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatal választási honlapja (<http://volby.statistics.sk/index-en.html>) alapján

A számok azt mutatják, hogy az OĽaNO minimum megháromszorozta a támogatottságát ezekben a városokban, miközben országos szinten csak alig több mint kétszeresére nőtt a párt szavazataránya. Bár a pártok közötti szavazatvándorlásra fókuszáló, a szavazók megkérdezésén alapuló retrospektív felmérések egyelőre nem készültek, a fentiek alapján legalábbis valószínűsíthető, hogy a Most–Híd 2016-os szavazóinak egy jelentős része ezúttal az OĽaNO-t támogatta. A magyar pártok kudarcához ugyanakkor az is hozzá-

⁵⁴ Czímer Gábor: Így szavaztak a magyarok a választáson, *Új Szó Online*, 2020. március 4., <https://ujso.com/kozelet/igy-szavaztak-a-magyarok-a-valasztason> (letöltés ideje: 2020. május 5.)

tartozik, hogy a magyarok szavazási hajlandósága és a részvételi aránya eleve csökkenő tendenciát mutatott az elmúlt évtizedben.⁵⁵

4. A kormányalakítás és a „főlős többségi” koalíció

Az természetesen már jóval a választások előtt nyilvánvaló volt, hogy – figyelemmel a közvéleménykutatási adatokra – a többségi kormányhoz koalícióra – mégpedig legalább hárompártira – lesz szükség. A szóba jöhető koalíciós variációk számát csökkentette, hogy az OĽaNO kizárta az együttműködést a Smerrel, ahogyan Kotleba pártjával is. Innentől pusztán az volt a kérdés, hogy a fennmaradó három párt (SR, SaS, Za Ľudí) közül melyekkel kezdi meg az OĽaNO a tárgyalásokat. Utóbbiak közül bármely kettő bevonása biztosította volna a parlamenti többséget, azonban Matovič már röviddel a választások után világossá tette, hogy alkotmányozó többséget kíván maga mögött tudni (Szlovákiában ehhez 90 mandátum szükséges), amihez viszont négypárti koalíció kellett. Ennek megfelelően mindhárom párttal megindultak a koalíciós tárgyalások, amelyek aztán meglehetősen rövid idő alatt lezajlottak, és március 13-án hivatalosan is bejelentették az OĽaNO–SR–SaS–Za Ľudí négyes koalíciót, amely összesen 95 mandátummal rendelkezik a 150 fős törvényhozásban. Az OĽaNO a miniszterelnöki poszt mellett hét, az SR és a SAS három-három, a Za Ľudí pedig két tárcát kapott. A köztársasági elnök március 21-én nevezte ki a kormányt, majd április 30-án a Nemzeti Tanács is bizalmat szavazott a kabinetnek.

Szlovákiában nemcsak a koalícióknak, hanem a négyes koalícióknak is hagyománya van, ugyanis Matovič kormánya az ötödik olyan kabinet, amelyet négy párt alkot.⁵⁶ Politikatudományi szempontból a most hivatalba lépett kabinet ún. főlős többségi koalíciónak tekinthető, ugyanis – amint fentebb utaltam rá – négy helyett három pártból is össze lehetett volna állítani egy többségi kormányt. Korábban eddig egyetlen alkalommal fordult elő hasonló koalíció, Dzurinda első, 1998-ban megalakult kormánya szintén

⁵⁵ Lampl. 2019. 4–7.; Harrach Gábor – Rákóczi Krisztián: *Külön utakon. Adalékok a felvidéki magyarság 2009 utáni politikatörténetéhez*. Budapest: L'Harmattan – Nemzetpolitikai Kutatóintézet, 2017. 132.

⁵⁶ Dzurinda első (1998) és második (2002) kormánya is négypárti koalíció volt, ahogyan Radičová (2010) és Fico harmadik kormánya (2016) is.

tartalmazott egy „potyautas” pártot. Ehelyütt érdemes feltenni a kérdést, hogy vajon mi a racionalitása annak, hogy egy kormány több pártból áll, mint amennyi szükséges volna a parlamenti többséghez? A fölös többségi koalíciók elleni elméleti megfontolások egyrészt azon alapulnak, hogy több párt esetén a „zsákmányt” (ez alatt főként a különböző politikai/közjogi pozíciókat értve) is értelemszerűen többfelé kell szétosztani; másrészt pedig minél több párt alkotja a koalíciót, annál nagyobb lehet a kormánypártok közötti konfliktus esélye – különösen az ideológiailag heterogén koalíciók esetén. A fölös többségi koalíció mellett ugyanakkor praktikus érvek is szólnak. Egyrészt ez a megoldás mindig jelent egyfajta „biztosítékot” a kormány(fő) számára, hiszen egy (kisebb) koalíciós társ kiválása esetén is biztosítható a kormány parlamenti többsége – ez pedig egyben a koalíciós pártok zsarolási potenciálját is csökkenti.⁵⁷ Másrészt az is kézenfekvő, hogy amennyiben a „fölös többség” biztosítja a minősített (alkotmányozó) többséget, úgy az új kormány mozgásteret megnő. Ezek alapján érdemes összevetni egymással a már említett, 1998–2002 között működő első Dzurinda-kormányt, valamint a jelenlegi kabinetet.⁵⁸ Ami az ideológiai heterogenitást illeti, mindkét kormányról elmondható, hogy egymástól jelentősen különböző profilú és előéletű pártok alkották, illetve alkotják. Az 1998-as koalícióban – Mečiar kiszorítása érdekében – a kereszténydemokraták, a posztkommunisták, a magyarok, a zöldek és a liberálisok is képesek voltak egymással együtt kormányozni.⁵⁹ A kormányalakítás során Dzurinda célja kifejezetten az volt, hogy kabinetje minősített többséggel bírjon a Nemzeti Tanácsban annak érdekében, hogy „mečiarizmus” hagyatékát felszámolhassa.⁶⁰

⁵⁷ Luebbert, Gregory M.: *Comparative democracy: Policy making and government coalitions in Europe and Israel*. New York: Columbia University Press, 1986. 79.

⁵⁸ Hasonló érvelésre l. Mesežnikov, 2020.

⁵⁹ A kormány megalakulásának körülményeire és a koalíciós motivációk bemutatására l. Pridham, Geoffrey: Coalition Behaviour in New Democracies of Central and Eastern Europe: The Case of Slovakia. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 18:2, 2002, 75–102.

⁶⁰ Erről bővebben l. Bútorá, Martin – Mesežnikov, Grigorij – Bútorová, Zora: Introduction: Overcoming Illiberalism – Slovakia’s 1998 Elections. In: Bútorá, Martin – Mesežnikov, Grigorij – Bútorová, Zora – Fisher, Sharon (eds.): *The 1998 Parliamentary Elections and Democratic Rebirth in Slovakia*. Bratislava: Institute for Public Affairs, 1999.

Még ha a Matovič-kormány az ideológiai heterogenitás szempontjából nem is éri el az 1998-as koalíció sokszínűségét, ezúttal is nagyon különböző profilú pártoknak kell közösen kormányoznia. A gazdaságpolitikát tekintve élesen szemben áll egymással a SaS fiskális konzervativizmusa, valamint az SR (és részben az OĽaNO) gazdaságpolitikai populizmusa, de ezen két párt a kulturális-ideológiai kérdésekben is nagyon különböző alapállással bír. A külpolitika terén az egyik oldalon a SaS és az SR euroszeptikussága áll, a másikon pedig a Za ľudí euroatlanti elköteleződése és EU-pártisága (ebből a szempontból Matovič valahol középben van).

5. Összegzés: a régi pártok hanyatlása és a négyparti koalíció esélyei

Szlovákiáról már a 2016-os választást követően – a Kereszténydemokrata Mozgalomnak (KDH) a Nemzeti Tanácsból való kiesése nyomán – elmondható volt, hogy immár nem létezik olyan párt, amely 1992 óta folyamatos parlamenti képviselttel rendelkezik. A 2020. februári választásokon tovább folytatódott a parlamenti pártok lecserélődése, és a „régik” pártok közül egyedül az 1999-es alapítású Smer maradt meg hírhírnöknek a törvényhozásban. 2020-ban a szavazatok mintegy 70%-át, a mandátumoknak pedig közel 75%-át olyan pártok szereztek meg, amelyek legfeljebb alig 10-11 éves múltra tekintenek vissza. Az is beszédes tény, hogy a jelenlegi négy kormánypárt mindegyike az elmúlt 10-11 év „terméke”, és „átlagéletkoruk” is alig 6 év. Kiemelendő, hogy már a 2016-os választásokat megelőzően kirajzolódott egy erős törésvonal a „sztenderd” és a „nem sztenderd” pártok között, és az egyes formációk tudatosan használták az előbbi címkéket az ellenfeleik megbélyegzésére.⁶¹ A 2020. februári választás a „sztenderd” pártok további visszaszorulását hozták, hiszen a régi pártok közül a Smer nagyot gyengült, az SNS kiesett, a KDH pedig nem került vissza a parlamentbe, ahogyan az MKP sem.

Mesežnikov a választások értékelése során arra is rámutatott, hogy a szociálliberális, a mérsékelt kereszténydemokrata, valamint a magyar szavazók képviseletének hiánya (a választópolgárok kb. 20%-áról van szó) nagyobb teret engedhet a populistá-konzervatív,

⁶¹ Marušiak, 2017. 194–195.

valamint a nacionalista erőknek a kormányoldalon. Pesszimizmusának hangot adva úgy vélekedik, hogy a PS–Spolu kudarca, illetve a SaS és a Za ľudí vártnál gyengébb eredménye csökkenti a modern és innovatív reformok esélyét a kormányzati politikában.⁶²

Ami a kormány esélyeit illeti, egyrészt kétséges, hogy a koalíciós pártok hosszabb távon mennyiben lesznek kompatibilisek egymással, másrészt pedig egyes elemzések azt is kérdésesnek tartják, hogy az OLaNO mennyiben lesz képes megőrizni a belső kohézióját, értve ez alatt főként a frakciófegyelmet.⁶³ A párt képviselőcsoportja meglehetősen heterogén: katolikus konzervatív képviselők éppen úgy megtalálhatóak benne, mint a liberális aktivisták, ráadásul maga az OLaNO is több mikropártot foglal magába.⁶⁴ Ugyanakkor a koalíció 19 mandátumnyi „tartalékkal” rendelkezik a parlamentben, tehát elvileg még ennyi képviselő kiválása is biztosítaná a többséget Matovič számára. A 2020. áprilisi felmérések szerint a választók mindenesetre szkeptikusak a kormány élettartamát illetően, ugyanis csak a megkérdezettek 38,1%-a vélte úgy, hogy a négypárti koalíció kitölti négyéves mandátumát.⁶⁵

Végezetül a magyarok parlamenti képviseletével kapcsolatban alapvetően két forgatókönyv vázolható fel. Egyrészt lehetséges, hogy a magyar képviselők hiánya csak egy átmeneti állapot, és a következő választások után ismét lesz magyar párt a törvényhozásban. Ehhez azonban – az elmúlt évtized fejleményei alapján – minden bizonnyal arra lesz szükség, hogy az összes magyar formáció egyesüljön, vagy legalábbis – elkerülendő a magasabb, 7%-os küszöböt – egy választási párt keretében induljon. A másik lehetőség a magyar erők tartós kiszorulása a parlamentből. Amennyiben a magyar kisebbség számára a nemzeti identitás fontossága a jövőben is csökkenni fog, és ezzel

⁶² Mesežnikov, 2020.

⁶³ Gosling, Tim: Can Slovakia's Incoming Government Tackle an Entrenched 'Mafia State'? *World Politics Review*, March 17, 2020, <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/28607/after-winning-the-slovakia-elections-can-the-olano-party-enact-real-change> (letöltés ideje: 2020. május 10.)

⁶⁴ Ilyen pl. az Új Többség (NOVA) nevű párt, amelynek két jelöltje (köztük a már említett Grendel Gábor) is bejutott a parlamentbe az OLaNO listájáról.

⁶⁵ Az emberek egyharmada szerint egy évig bírja ki a Matovič-kormány, *Új Szó Online*, 2020. május 10., <https://uj szo.com/kozelet/az-emberek-egyharmada-szerint-egy-evig-birja-ki-a-matovic-kormany> (letöltés ideje: 2020. május 12.)

párhuzamosan a szlovák pártok is aktívan nyitnak a magyar szavazók felé, és további gesztusokat tesznek irányukba – itt jegyzendő meg, hogy például a PS–Spolu magyar platformot is létrehozott –, úgy reális esély van arra is, hogy a jövőben a magyar párt(ok) a megyei és helyi képviselői szervezetekbe szorulnak vissza.

Felhasznált irodalom

- Baboš, Pavol – Malová, Darina: Slovakia. *European Journal of Political Research Political Data Yearbook*, 2017. 56. 237–244. doi: 10.1111/2047-8852.12168
- Baboš, Pavol – Malová, Darina: Slovakia: Political development and data for 2017. *European Journal of Political Research Political Data Yearbook*, 2018. 57. 255–261. doi: 10.1111/2047-8852.12207
- Bilčík, Vladimír: The Slovak EU Council Presidency: In Defence of Post-Brexit EU. *Journal of Common Market Studies*, Volume 55, Issue S1, 2017. 64–72. doi: 10.1111/jcms.12619
- Bútorá, Martin – Mesežnikov, Grigorij – Bútorová, Zora: Introduction: Overcoming Illiberalism – Slovakia’s 1998 Elections. In: Bútorá, Martin – Mesežnikov, Grigorij – Bútorová, Zora – Fisher, Sharon (eds.): *The 1998 Parliamentary Elections and Democratic Rebirth in Slovakia*. Bratislava: Institute for Public Affairs, 1999.
- Gosling, Tim: Can Slovakia’s Incoming Government Tackle an Entrenched ‘Mafia State’? *World Politics Review*, March 17, 2020, <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/28607/after-winning-the-slovakia-elections-can-the-olano-party-enact-real-change> (letöltés ideje: 2020. május 10.)
- Gyárfášová, Oľga: The Fourth Generation: From Anti-Establishment to Anti-System Parties in Slovakia. *New Perspectives*, 2018/1. 109–133. doi: 10.1177/2336825X1802600111

- Harrach Gábor – Rákóczi Krisztián: *Külön utakon. Adalékok a felvidéki magyarság 2009 utáni politikatörténetéhez*. Budapest: L'Harmattan – Nemzetpolitikai Kutatóintézet, 2017.
- Harrach Gábor: Szavazói átjárás az MKP és a Most–Híd között. *Kisebbségi Szemle*, 2017/1. 59–78.
- Harris, Erika: Nation before democracy? Placing the rise of the Slovak extreme right into context. *East European Politics*, Volume 35, Issue 4, 538–557. doi: 10.1080/21599165.2019.1667770
- Horváth Attila: Egy mindenki ellen, mindenki egy ellen? A 2017-es parlamenti választások és a kormányalakítás kihívásai Csehországban. *Parlamenti Szemle*, 2018/1. 121–144.
- Horváth Attila: *Zárt vagy nyitott? A pártok versenyének struktúrája a visegrádi államokban (1990–2015)* (PhD értekezés). ELTE Politikatudományi Doktori Iskola, 2017.
<https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/35174> (letöltés ideje: 2020. április 17.)
- Laakso, Markku – Taagepera, Rein: The “Effective” Number of Parties: A Measure with Application to West Europe. *Comparative Political Studies*, Volume 12, Issue 1, 1979, 3–27. doi: 10.1177/001041407901200101
- Lampl Zsuzsanna: A szlovákiai magyarok választási magatartásának tendenciái. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2019/3. 3–18.
- Lebovič, Peter: Political Aspects of the Election Law Amendments. In: Bútorá, Martin – Mesežnikov, Grigorij – Bútorová, Zora – Fisher, Sharon (eds.): *The 1998 Parliamentary Elections and Democratic Rebirth in Slovakia*. Bratislava: Institute for Public Affairs, 1999.
- Lijphart, Arend: The Political Consequences of Electoral Laws, 1945–85. *The American Political Science Review*, Volume 84, Issue 2, 1990, 481–496. doi: 10.2307/1963530
- Lucia Praus: Why Čaputová's former party did not make it to parliament, *The Slovak Spectator*, March 2, 2020, <https://spectator.sme.sk/c/22348379/ps-spolu-did-not-make-it-to-parliament.html?ref=av-right> (letöltés ideje: 2020. május 2.)

- Luebbert, Gregory M.: *Comparative democracy: Policy making and government coalitions in Europe and Israel*. New York: Columbia University Press, 1986.
- Marušiák, Juraj: Political Entrepreneurs as a Challenge for the Party System in Slovakia. *Politologický časopis / Czech Journal of Political Science*, 2017/2. 179–200. doi: 10.5817/PC2017-2-179
- Mesežnikov, Grigorij: National populism in Slovakia: actors, issues, strategies. In: Mesežnikov, Grigorij – Gyárfášová, Oľga: *National populism in Slovakia*. Bratislava: Institute for Public Affairs, 2008.
- Mesežnikov, Grigorij: Slovak elections 2020: unexpected implications of the expected victory. *Europe's Futures*, <https://www.europesfutures.eu/archive/slovak-elections-2020-unexpected-implications-of-the-expected-victory> (letöltés ideje: 2020. április 27.)
- Mózes Szabolcs: A 2016-os szlovákiai parlamenti választás exit polljának magyar eredményei. *Kisebbségi Szemle*, 2017/1. 79–95.
- Mózes Szabolcs: A meglepetések éjszakája – A 2017-es szlovákiai megyei választások. *Kisebbségi Szemle*, 2017/4. 49–68.
- Ogrodnik, Łukasz: Slovak Parliamentary Elections. *The Polish Institute of International Affairs Bulletin*, No. 34 (1464), 28 February 2020.
- Öllös László: A közös indulás. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2019/3. 107–113.
- Pedersen, Mogens N.: The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility. *European Journal of Political Research*, Volume 7, Issue 1, 1979, 1–26. doi: 10.1111/j.1475-6765.1979.tb01267.x
- Powell, Eleanor Neff – Tucker, Joshua A.: Revisiting Electoral Volatility in Post-Communist Countries: New Data, New Results and New Approaches. *British Journal of Political Science*, Volume 44, Issue 1, 2014. 123–147. doi: 10.1017/S0007123412000531

Pridham, Geoffrey: Coalition Behaviour in New Democracies of Central and Eastern Europe: The Case of Slovakia. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 18:2, 2002, 75–102. doi: 10.1080/714003597

Rákóczi Krisztián: Szlovákiai önkormányzati választások. Taroltak a függetlenek, várakozáson felüli eredményt értek el a magyar indulók. *Kisebbségi Szemle*, 2018/4. 77–91.

Školkaý, Andrej – Žúborová, Viera: Populist Political Movement Sme rodina – Boris Kollár (We Are a Family – Boris Kollár). *Central European Political Studies*, 2019/4. 5–26. doi: 10.14746/spp.2019.4.1

FILEP TAMÁS GUSZTÁV*

„... mintha egy idegennel történe minden”

Tóth Károly Antal – Tóth Ilona:

Egy szamizdat az életünkben. Az Ellenpontok.

Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2017. 490 oldal

Három évtized után három éve töltöttem először több napot Nagyváradon. A Szent László teret már átépítették, de a görögkatolikus püspöki palota még nem égett le, a Bémer tér ott volt a helyén a színházzal, talán első „erdélyi”, illetve partiumi élménnyel az 1970-es évek legelejéről; a város központi térségei rendezettek, minden arányos, gondozott, tiszta – csak éppen semmi sem emlékeztetett semmire. A főutcán, a tereken, a két teret összekötő hídon már az 1989 után született generáció tagjai rajzanak, akik nagyapáiktól, esetleg a történelemkönyvből tudhatnak valamit a Ceaușescu-korszak bájáról, ha egyáltalán szóba kerül. Két évvel később – ismét Váradon – a Körös utcai ház udvarán, pár lépésre attól az alagsori lakástól, amelyben 1982-ben a Tóth házaspár az Ellenpontok szerkesztőinek a romániai magyarság helyzetére vonatkozó programjavaslatát és memorandumát sokszorosította, kimondom Tóth Károly Antal nevét egy ott dolgozó óvónő előtt. Mintha feneketlen kútba ejtenék követ.

Számomra Tóth Károly Antal és Tóth Ilona könyve nem függetleníthető velük kapcsolatos élményeimtől s az élmények által fölidézett korszaktól – így attól sem: több mint harmincöt évvel ezelőtt ők is hozzájárultak ahhoz, hogy legyenek unokáknak mesélhető partizántörténeim. Például arról, hogyan lehet kommunikálni egy nyilvánvalóan megfigyelt és bizonyosan lehallgatott lakásban.

* A szerző művelődéstörténész, a TK Kisebbségkutató Intézet munkatársa. Email: Filep.TamasGusztav@tk.mta.hu

Mondjuk úgy, hogy a budapesti üzenethozó papírra írja, amit tudatnia kell, a választ viszont már a „célszemély” arcjátékából megérti, s igyekszik megtalálni azokat a hangosan kimondható szavakat, amelyekből a magnószalagra vett szöveg titkosszolgálati elemzője nem következtethet semmire.

1984 tavasza. Talán két év telt el azóta, hogy Tóthék bekapcsolódtak a szerveződő, Ellenpontok című szamizdat folyóirat munkájába, több mint ötnegyed év azóta, hogy lebuktak és a szekuritátéra vitték őket,¹ már azóta is szinte egy év, hogy a szervek közölték velük: a lap szerkesztőinek nem szerveznek pert. Sejtetően azért, mert nevük és ügyük már túl ismertté vált a nyugati sajtóból, rádiókból; Borbély Ernőt például, akire szintén 1982 novemberében csaptak le, s akinek neve kevésbé lett ismert Nyugat-Európában, később több évre bebörtönözték.² Az Ellenpontok szerkesztői kihallgatásának egy adott pillanatában András őrnagy megkérdezte Tóth Károly Antalt: „Hát nem vette észre, Tóth úr, hogy az utóbbi tizenöt évben Romániában nem volt politikai per?” Amire a kérdezett ezt válaszolta: „Akkor már éppen ideje, hogy legyen”. (Tóth Károly Antal: *Egy szamizdat az életünkben. Emlékek idézése az Ellenpontok huszonötödik évfordulóján*, 306.) Ő maga talán öt hónapig tartotta valószerűnek, hogy lesz per, és a szerkesztők börtönbe kerülnek. Végül Tóthék 1984 nyarán Magyarországra települhettek (mint ahogy előbb vagy utóbb a szamizdat több munkatársa is), ahonnan – minthogy lakást, Tóth Károly Antal „előéletének” megfelelő munkát nem sikerült szerezniük – öt év múlva Svédországba disszidáltak, ahol

¹ Az aktust az emlékezők némelyike letartóztatásként szokta emlegetni. Tóth Károly Antal ezt mindig kijavítja. Példának okáért: „Tisztáznunk kell, hogy ez csak bekísérés volt, és nem letartóztatás. Nem dugtak cellába bennünket, hanem különböző irodákban ültünk, akár éjjel is. Verni persze így is tudták, akit akartak. Általában naponta kiengedtek, majd megint berendeltek, és így »szórazokoztunk« a továbbiakban.” (*Emlékezés az Ellenpontokra. Bódi Sándor interjúja Tóth Károly Antallal*, 101. [Zárójelben a most tárgyalt könyv éppen idézett írásának címét és a citátum oldalszámát közlöm – F. T. G.]

² Lásd ehhez: Borbély Ernő: *Az enyedi politikai főiskola. Politikai foglyok a '80-as évek Romániájában*. Csíkszereda: Sátus Kiadó, 2013. A könyv, mely a szerző visszaemlékezését és a sorstársaival, enyedi rabokkal – többségükben románokkal – készült interjúkat tartalmazza, nemrégiben románul is megjelent: Borbély, Ernő: *Academia politică de la Aiud. Deținuți politici în România anilor '80*. Ediție îngrijită de Dalia Băthory și Andreea Cârstea; cuvânt-înainte de Szócs Géza. Iași–București: Polirom, 2019.

egy rövid kanadai kitérő után ma is élnek, noha az első évtizedekben mindent igyekeztek megtenni azért, hogy visszaköltözhesse a már demokratikus Magyarországra. Megingathatatlan magánvéleményem szerint abban, hogy ott rekedtek, döntő szerepe volt annak, hogy kényesek voltak a szellemi integritásukra, így nem volt olyan politikai erő, amelyik tőkét kovácsolhatott volna a múltjukból.

Az Ellenpontok megjelentetésének ötlete a magyarországi ellenzékkal kapcsolatot tartó Ara-Kovács Attiláé volt, szerkesztői a közvélekedés szerint rajta kívül, aki gyakorlatilag főszerkesztői szerepet töltött be, bár a lap munkájában résztvevők sehogyan sem címezték magukat, és nevüket természetesen nem írták rá az illegális orgánumra, Szócs Géza és Tóth Károly Antal³ voltak. 1982-ben a lapnak nyolc száma jelent meg Erdélyben (az első „megtévesztésként” 1981 decemberére antedatálva); az utolsó tartalmazta az orgánum két legfontosabb, egymáshoz kapcsolódó dokumentumát: *Memorandum a helsinki értekezlet megállapodásainak betartását ellenőrző madridi konferencia résztvevőihöz; Az Ellenpontok szerkesztőségének programjavaslata a romániai magyarság jogfosztott helyzetének megváltoztatása érdekében*, amelyek egyben az első dokumentumai voltak egy új romániai magyar politikai-jogi nyelvzetnek. A programjavaslat tíz fő- és ötvennyolc alpontból áll. Mindkét szöveget Tóth Károly Antal fogalmazta; a programjavaslat véglegesítéséhez Szócs Géza egy közös megbeszélésen néhány elem elhagyását, két programpont összevonását és a szöveg egy új ponttal való kiegészítését javasolta; ez utóbbinak az volt a lényege, hogy magyarokat és románokat is magában foglaló nemzetközi bizottság vizsgálja meg a romániai magyar kisebbség helyzetét, amelynek döntési joga lenne a közösség sorsára vonatkozó fő kérdésekben. Az említett két pont Szócs által indítványozott összevonását-átfogalmazását e megbeszélés után Tóth Ilona végezte el, az utólagosan beiktatandó pontot pedig Tóth Károly Antal fogalmazta meg. A Memorandum megtárgyalására nem adódott alkalom, az az eredeti szövegváltozatban jelent meg. Tóth⁴ kalkulációja szerint a nyolc lapszámban 65 írás jelent meg, ezeknek cím szerint egyharmada

³ Akkor Tóth Károly néven volt közszereplő, utóbb egy darabig V. Tóth Károly néven publikált, könyvei már anyakönyvezett néven – Tóth Károly Antal – jelentek meg.

⁴ Tóth – recenziómban minden esetben Tóth Károly Antal.

újraközölt dokumentum, illetve átvétel külföldi forrásokból, kétharmada erdélyi szerzők – nagyrészt eleve ide íródott – szövege; a terjedelmet tekintve az arány: fele-fele. Az erdélyi magyar szerzők a publikációk számának sorrendjében: Ara-Kovács Attila, Keszthelyi András, Tóth Károly, Molnár János, Szöcs Géza, Mészáros István, Szilágyi Sándor, Takács Ferenc László, Tőkés László (az utóbbi négy egy-egy cikket írt, Szöcs egy cikket és egy beszámolót); az első háromtól származik az eredeti cikkek 80%-a – számukat és összterjedelmüket tekintve egyaránt. A partiumi, illetve kolozsvári (és környéki) szerzők írásainak aránya szintén 80, illetve 20% – az előbbieket „javára”. „Következésképpen az Ellenpontok nem csupán keletkezését, de tartalmát tekintve is alapvetően nagyváradi-partiumi szellemi termék.” (Tóth Károly Antal: *Az Ellenpontok rövid története*, 57.)

Az első hat számot egy Magyarországról átcsempészett, azaz romániai nyilvántartásban nem szereplő írógépen sokszorosították öt példányban, a hetediket és a nyolcadikat – az utóbbit a memorandummal és a programjavaslattal, melyek magyarországi közreműködéssel angol fordításban ki is jutottak a madridi konferencia résztvevőikhez (és a Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma is megkapta őket) – a lengyel, úgynevezett „rámka módszerrel” ötven-ötven példányban Tóthék sokszorosították éjszakánként az emlegetett szuterénlakásban. A lap történetéhez és az alábbiakban elmondandókhoz egyaránt fontos, hogy az Ellenpontok a romániai kommunista diktatúrának nemcsak a kisebbségellenes vonásait, hanem antidemokratikus jellegét is tárgyalta, és nem volt „románellenes”,⁵ másrészt viszont közös jogokat követelt a

⁵ Ehhez itt és most talán elég a Programjavaslat két záró bekezdését idézni: „A fentiek, melyek kétféle magyar érdekében fogalmazódtak, csak egy részmentszetét adják az ország problémáinak: a magyarságot érintőket (azokat is csak vázlatosan és hiányosan). Tisztában vagyunk azzal, hogy megoldásuk nem szakítható ki az általános érdekű kérdések hálózatából; a mi feladatunk azonban mindenekelőtt ezek megfogalmazása, hiszen ezt helyettünk meg nem fogja tenni senki. A közös ügyek nyílt felvetésében nem csupán mi, és talán nem elsősorban mi, hanem mindenekelőtt a románság lenne illetékes.

Akciókat mégsem tartjuk elhamarkodottnak. Hiszen valahol benn is meg kellene végre bontani a hallgatás falát, valamint a jogtalanságnak és önkénynek azt a mozdulatlan és mozdíthatatlannak tűnő tömbjét, mely Románia minden lakójára (a haszonélvezőket kivéve) lázalomként nehezedik, és amelynek köszönhető végső soron az ország minden szempontból katasztrofális mai állapota. E vonatkozásban

kisebbségek számára, mert az egyéni jogok „nem biztosítják egy kisebbség megmaradását, ehhez közösségi jogok megfogalmazására és érvényesítésére van szükség” (*Lelkünk megküzdött szabadsága... Spaller Árpád beszélget Tóth Károly Antallal annak hetvenedik születésnapja és az Ellenpontok megjelenésének harmincadik évfordulója alkalmából*, 120). Nyilvánvaló, hogy a szerkesztők nem az első számok pár kölcsönadható példányától remélték munkájuk hatását, sőt, ebben a vonatkozásban az utolsó számok ötven-ötven példányra is csak korlátozott sikerrel kecsegtethetett. A döntő az volt, hogy a dokumentumok eljuthattak a nyugati sajtóhoz, a Szabad Európa Rádióban, amely már az első számokkal is foglalkozott, többször elhangzott a 8. számban lévő két szöveg, s így azok Közép-Európában ismertté válhattak.

1982. október 30-án a szerkesztők – Ara-Kovács ellenjavaslata dacára – a lap megszüntetése mellett döntöttek,⁶ utána eltüntették a bizonyítékokat. Korábban Ara-Kovács, Tóth és Szócs megegyeztek abban, hogy ha a belügy azonosítja őket, a nyolc szám összes közleményének szerzőségét magukra vállalják. Ennek ellenére, már azután, hogy a szekuritáté – 1982. november 7-én – „bekísérte” őket, Ara-Kovács még összeállította a 9. számot, amit már Magyarországon sokszorosítottak, s ebben jelezte, hogy egy tervezett, 10. számban a rendőri akcióról is be fognak számolni, illetve közlik annak „dokumentumait”. Erre már nem került sor, viszont a munka megszüntetésének a lebukás előtti közös elhatározása ellenére Tóth Károly Antal 1983 telén Ara-Kovács buzdítására még jegyzeteket készített egy, a román demokratákhoz intézendő felhíváshoz. A

meggyőződésünk, hogy programjavaslatunk, mely »egyesekek« számára a románok ellen irányulónak tűnhet, valójában a románság érdekeit is magában hordozza, hiszen a jogszerűség biztosítása az ő jogaikat is szükségképpen bővítené.” (*Az Ellenpontok szerkesztőségének programjavaslata a romániai magyarság jogfosztott helyzetének megváltoztatása érdekében.*) A leghamarabb elérhető lelőhely: http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf1619.pdf

⁶ „Indokként Szócs elsősorban az állambiztonság főleg Kolozsváron érzékelhető aktivizálódását említette. Ehhez hozzátettem, hogy a Memorandum és a Programjavaslat jelentőségének meghaladása nehezen megvalósítható, az erdélyi magyarságra vonatkozó hírek összeszedése pedig az állambiztonsági információs hálózat működésével ütközik. További munkánk ezért inkább csak elméleti írások megalkotásában állhatna, amelyek nemigen indokolják egy ilyen kockázat vállalását.” (Tóth Károly Antal: *Hogyan találta meg a román állambiztonság az Ellenpontokat. Az erdélyi szamizdat felderítésének dokumentált története*, 417.)

feladattal február 4-éig – amely nap reggelén a szekuritáté verte fel, majd vitte el őt feleségével együtt egy újabb kihallgatásra – nem tudott megbirkózni; talán nem bízott a sikerben. Ekkor, míg a belügyesek az udvaron várták, hogy ők felöltözzenek, e vázlatokat, újabb házkutatástól is tartva, elégette. Ez tehát hónapokkal meghurcoltatásuk után történt, amikor még nem tudták, nem szerveznek-e pert ellenük.

Az Ellenpontok Romániában az első, és szinte az egyetlen ellenzéki lap a kommunista diktatúra időszakában. Marius Cosmeanu Tóth Károly Antallal készült és eredetileg román nyelven megjelent,⁷ a kötetben magyar fordításban szereplő interjújának (*A Ceaușescu-féle Románia egyetlen szamizdatjának a történetéről. Interjú Tóth Károly Antallal*, 125–135.) már a címéből is ez derül ki, azaz a Ceaușescu-korszakban Romániában román nyelvű, román szerkesztésű szamizdat egyáltalán nem ismert. Pontosítsunk: a korszak a nyolcvanas évek elejénél még brutálisabb zárószakaszában, 1988–1989-ben megjelent még a *Kiáltó Szó* című szamizdat folyóirat Balázs Sándor kolozsvári filozófus szervezésében – és döntően kolozsvári magyar vezető értelmiségiek írásaival –, amelyet előbb szintén gépiratban terjesztettek, majd első két számának anyagát Magyarországon sokszorosították, és a példányokat onnan csempészték vissza Erdélybe, hét szám pedig Budapesten kéziratban maradt – 1989 decembere után okafogyottá vált a publikálásuk. 1982-ben vagy 1983-ban megjelent még a *Földalatti Igaz Szó*, valószínűleg Marosvásárhelyen (a 9., Budapesten sokszorosított Ellenpontok-szám átvett belőle egy dokumentumot), de ismereteink szerint egyetlen számot ért meg. Bárdi Nándor szóbeli közlése szerint Zsille Zoltán hagyatékából előkerült a Demokratikus Diák Szövetség által kiadott *Erdélyi Kisebbség* című szamizdat egyik vagy egyetlen számának egy példánya; ennek szerkesztői és megjelenési helye ismeretlenek.

⁷ A kérdések románul, a válaszok magyarul fogalmazódtak meg; ez utóbbiakat az interjú készítője fordította románra, majd egyeztette az interjúalannal.

Az Ellenpontok történetéről az első vázlatot Tóth Károly Antal írta meg,⁸ a lap anyagát később ugyanő rendezte sajtó alá.⁹ Az első könyvet Molnár János adta ki róla, a résztvevők, a környezetükhöz tartozók és mások interjúkban való megszólításával.¹⁰ A szamizdat anyaga tehát hozzáférhető, forrásaink, háttérinformációink is vannak a „vállalkozásról” – köztük akaratlanul vagy szándékosan dezinformálóak is. A most tárgyalt könyv létjogosultságát többek között az adja, amit Tóth Károly Antal már 1993-ban leírt, de amely ma is érvényes, és ezért itt is olvasható: „Az Ellenpontok története és valódi mibenléte tíz esztendő múltán is jobbára ismeretlen. A nevét emlegetik ugyan időközönként, de inkább csak ködös elképzelések, mítoszok és ellenmítoszok keringenek vele kapcsolatban. Ennek egyik, de nem elhanyagolható okát az ellentmondásos és másodlagos, gyakran aktuális ideológiai szempontokat érvényesítő nyilatkozatokban látom.” (Tóth Károly Antal: *Az Ellenpontokról – pontosan*, 246.)

Megkerülhetetlen, de (legalábbis idevágó kutatások hiányában) megválaszolhatatlan kérdés, hogy mi volt a lap történelmi szerepe. Van, aki azt gondolja, hogy az Ellenpontoknak az erdélyi magyarság vagy a román diktatúra bukásának szempontjából nem volt jelentősége – sőt, talán még nyugat-európai megítélése szempontjából sem. Van, aki szerint a Nyugat ezek után jobban odafigyelt a romániai állapotokra, s ennek esetleg lehetett hatása a végkifejletre. Beszéltem olyan erdélyi emberrel, aki azt állítja, barátaival ők maguk többszorosították azokat az Ellenpontok-számokat, amelyekhez hozzáfértek, de már a pusztá tény, hogy van ilyen szamizdat, felszabadító hatással volt rájuk. A Szabad Európa Rádióból Romániában és az Ostblock országaiban máshol is megismerhették a lap által közölt legfontosabb dokumentumokat, így a kisebbségi

⁸ Előszőr a nagyváradi Kelet-Nyugat 1991. 1–8. számában jelent meg, a szerkesztő indokolatlan beavatkozásaival. Az eredeti szöveg előszőr: *Az ellenpontok rövid története*. In Tóth Károly Antal: *Hova-tovább? Az Ellenpontok dokumentumai, esszék, tanulmányok*. Stockholm–Szombathely: Magyar Ökumenikus Önképzőkör – Savaria University Press, 1994, 15–54. A most tárgyalt kötetben: 36–58.

⁹ *Ellenpontok*. A dokumentumokat sajtó alá rendezte: Tóth Károly Antal. Csíkszereda: Pro-Print, 2000. (Múltunk könyvek); illetve <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=480>

¹⁰ Molnár János: *Az egyetlen. Az Ellenpontok és az ellenpontosok története*. [Magánkiadás], Szeged, 1993.

sérelmeket elsőként rendszerező Programjavaslatot – ez a lap, különösen a 8. szám bizonyította először, hogy a metaforák és szimbólumok nyelvén kívül a kisebbség problémáit politikai fogalmi nyelven is le lehet (ha nem is szabad) írni Romániában. A programjavaslatnak vannak olyan pontjai, amelyek 1989 után, a kapitalizmus megjelenésével érvényüket veszítették, és olyanok is, amelyek azóta sem tűnnek felvethetőnek. Tóth Károly Antal 2004-ben kijelentette róluk: „A mai helyzetet felmérve megállapíthatjuk, hogy közülük egyetlen egy sem valósult meg.” (*Az erdélyi magyar közéletéről – dióhéjban. Borbély Zsolt Attila interjúja Tóth Károly Antallal*, 93.)

A könyv a cím sugallata alapján akár szubjektív emlékirat is lehetne; én úgy látom, hogy az Ellenpontok eddigi lehetséges legobjektívabb történetét és utótörténetét adja, bár arról is részletesen, több közelítésben beszámol, hogy a szerzők személyes sorsát hogyan befolyásolta a folyóirat munkájában való közreműködésük. Az, hogy a könyvnek két szerzője van, már maga a mítoszok és ellenmítoszok világába visz, illetve azokat próbálja eloszlatni; egy időben szokás volt Tóth Ilonának az Ellenpontok szervezésében-szerkesztésében való részvételét kétségbe vonni, elhallgatni, letagadni, sőt kiiktatását praktikus argumentumokkal alátámasztani. A kötet egyik interjújában Tóth Károly Antal ismerteti Ara-Kovács Attila szempontjait – amelyeket ő persze nem fogadott el jogosnak: „A feleségem, Ilona szerepét az Ellenpontokban a kihallgatások során nem tártuk a román állambiztonságiak elé. Másokét sem. Megegyezés szerint hárman vállaltuk az egészet: Ara-Kovács Attila, Szöcs Géza és én. De amikor '84-ben (egy évvel Ara-Kovács után) sikerült áttelepednünk Magyarországra, már nem volt okunk arra, hogy a feleségem szerepéről ne beszéljünk. Ara-Kovács ezt hevesen ellenezte, mondván, hogy a Nyugat csak hármunkról tud, és a résztvevők listájának kiegészítése csak zavart okozhatna. Valószínűleg az ott élők tudatában: nem bírtak volna elviselni ennyi információt.” (Tóth Károly Antal: *Ki igen, és ki nem. Az ellenpontosok brassói eseményekkel kapcsolatos nyilatkozatának igaz története*, 291.) Tóth Ilona részt vett a szerkesztők több megbeszélésén, a 62 (máig azonosítatlan) romániai magyar személyiség román értelmiségiekhez intézett nyílt leveléről a lap 2. számában közreadott beszélgetésben, a szövegek sokszorosításában, szerepe volt a Programjavaslat véglegesítésében. S ami talán a legfontosabb: férje az ő hatására

vállalta a lap munkájában való részvételt. Amikor Ara-Kovács felszólította erre, Tóth gondolkodási időt kért, mondván, hogy szerinte még nem érték el a legalitásban elérhető lehetőségek maximumát, s ő még igyekszik kihasználni a létező adottságokat (például az Ady-körbeli munkájával¹¹). Maga írja viszont, hogy ekkor nem volt teljesen őszinte; elsősorban arra gondolt, hogy a kettejük közötti labilis viszonyra nem lehet komoly illegális munkát építeni. Tóth Ilona mondta ki, hogy a tervezett orgánum megvalósítása megéri a kockázatot és a személyes ellentétek félretételét – annak ellenére, hogy döntő hatást nem várt a szamizdattól: „Csak nagyon utópisztikus képzelgéseimben hihettem volna azt ‘82-ben, hogy az a rendszer humánusabbá válhat. Azt azonban igen, hogy külső-belső nyomás hatására céljaiban és eszközeiben kénytelen korlátoznia önmagát. Már ennek elérése is a szó szoros értelmében létkérdésnek tűnt akkor.” (Bódi Sándor: *Harminc év után az ellenpontokról. Az erdélyi Tóth Ilona* [interjú], 108.) A kockázat felméréséhez nem árt tudnunk, hogy amikor ugyanő a lebukás és az ügy lezárása közötti időszakban megkérdezte az egyik, meg nem nevezett erdélyi magyar filozófust, hogy per esetén a romániai magyar vezető értelmiségből ki áll majd ki mellettük, azt a választ kapta: senki.

A könyv szerkezete, fölépítése: az első, *Bevezető* című rész Molnár Jánosnak Tóth Károly Antallal az Ady-körrel készült interjút, Tóth Ilona ugyanezekre a Molnár által írásban feltett kérdésekre válaszként született írását¹² és Tóth *Az Ellenpontok rövid története* című, már említett összefoglalóját tartalmazza, a következő – *Interjúk az Ellenpontokról* – hat, más-más szerző által jegyzett, Tóthékkal folytatott konverzációt. A harmadik rész – *Budapesti beszélgetés* – a kötet tengelye, annak az 1986-os magnóra vett beszélgetésnek a betűhív szövege, amit a *négy szerkesztő*¹³ Budapesten két éjszakán át folytatott, a laptörténet és a rendőrségi akciók tisztázásának és dokumentálásának kimondott szándékával. Terjedelmében ez a könyv leghosszabb, tartalmában pedig az egyik kulcsszövege, amelyre a

¹¹ Az Ady Endre Irodalmi Kör a legjobban működő akkori romániai magyar körök egyike, kitűnő szocializációs keret; Tóth Károly Antal korábban az elnöke, ez időben – Tóth Ilonával együtt – elnökségi tagja volt. Lásd erről: *Interjúk korábbi nagyváradi életünkről. Az Ady Endre Irodalmi Kör*, 9–35.

¹² Lásd az előző jegyzetet.

¹³ Keszthelyi András is szóba jöhet még ötödik szerkesztőként, amennyiben ő volt az ötletgazdája az Ellenpontok Állítólag rovatának.

negyedik ciklus – *Visszaemlékezések* – írásai is sűrűn hivatkoznak. Ez utóbbi Tóth Károly Antal a lappal kapcsolatos írásainak – emlékezéseinek, más személyeknek a lappal kapcsolatos nyilatkozataira, írásaira adott reflexióinak – gyűjteménye. Ezek közül nem egy mások által népszerűsített, az Ellenpontokról forgalomba hozott téves vagy direkt hamis adatból született. Az ötödik részben a lapról, illetve Tóth Károly Antal 1994-es könyvéről mások által írt ismertetések, esszék kaptak helyet. A második és a harmadik részbe illesztették a szerzők Tóth Ilona egy-egy versét, amely a házaspár sorsfordulatairól született (*Variációk egy éjszakára*, 91–92., *Kísérlet pszichoanalízisre*, 235.).

Az eddig csak lapokban, esetleg könyvben, de szemelvényesen közölt anyagok kiegészítik a már ismert(ebb)eket, s ebből a folyóiratnak és programjának számos vonása érthetővé válik, s ugyanakkor némileg át is értékelődik. Fentebb idéztem, amit Tóth a mítoszok és ellenmítoszok szerepéről mond; ezeknek részben az ad tápot, hogy kizárólag azt lehet pontosan tudni, hogy ő és felesége mit élt át a lebukás után. Az említett, 1986-os budapesti beszélgetés, amely azt is hivatott lett volna tisztázni, hogy mivel mi történt 1982. november 7-étől az ügy lezárásig – s ezzel a lebukás feltételezett okára is vissza lehetett volna következtetni –, feltűnően csonka. Tóth elmondja négy napos kihallgatásának minden részletét, és megindokolja, hogy többszörös megvertetése után (a szerkesztők közül fizikailag csak őt bántalmazták – őt viszont napokon át) miért tett – eredeti döntésüknek megfelelően egyébként – beismerő vallomást. Az e négy napos veréssel járó „kiszolgáltatottság”-ra és „megalázottság”-ra melleleg talán nem is lett volna szükség, ha a szerkesztők megfogadják a memorandum és a programjavaslat magyarországi angolra fordítója, Bollobás Enikő „Tóth János genfi nemzetközi jogász sugallatára” (Tóth Károly Antal: *Az Ellenpontok színe és fonákja. Ara-Kovács Attila, a szamizdat hajdani „főszerkesztője” politikai nézeteinek és viszonyulásainak változásai*, 450.) 1982. november 1-jén tett javaslatát, hogy a Madridba eljuttatandó anyagot a szerkesztők vállalják név szerint: „Azt mondta, hogy ezt a memorandumot névvel kell vállalni, és úgy elküldeni a [sic!] Madridba, hogy a nevünk bizalmasan, bizalmas aláírás formában... egyelőre bizalmas, és később nyíltan vállalt aláírás formában... [...] ott legyen” (ahogy Szöcs Géza fogalmazott; *Budapesti beszélgetés az Ellenpontokról – 1986*, 153.). Ezt Ara-

Kovács megvétózta. Ettől függetlenül lebukásuk napján érvényben volt a szerkesztők megállapodása: ha nyomukra akadnak, vállalják, amit tettek, illetve a sajátjuknak vallják a lap összes, erdélyi magyar szerzőtől származó közleményét (csak elmulasztották elosztani maguk között, ki melyiket mondja a magáénak, a vállalat szobájában Tóth a saját írásain kívül csak azt az egyet nevezte meg a saját szövegeként, amely rajta keresztül érkezett – Takács Ferenc Lászlóét). Konspirációs szabályaik ebben elég szigorúak voltak; egy-egy cikk szerzőségét csak az ismerte, aki a szöveget szerezte, íratta; akihez befutott. Tóth egyébként meg volt győződve arról, hogy előbb-utóbb rendőrkézzre kerülnek. Erről és a verés metafizikájáról írja 1999-es visszaemlékezésében:

„Megléhet, nagy kalandvágyról tettem tanúbizonyságot, amikor annak ellenére részt vállaltam az Ellenpontok készítésében, hogy meg voltam győződve: a biztonsági szervek előbb-utóbb megtalálnak bennünket. Mint tudjuk, valóban így történt. A vállalat alatt (ha csak verik, és nem szakértelemmel kínozzák az embert) a fizikai fájdalomnak nemigen van jelentősége. A kiszolgáltatottság és a megalázottság élménye az, ami nehezen elviselhető. Be kell vallanom, hogy az események folyamán kívülről is láttam magamat. Hiánytalanul átéltem az élményt, de ugyanakkor úgy is éreztem, mintha egy idegennel történe minden. Ráadásul *kíváncsi voltam közben*, hogy vajon mi újat találnak ki kihallgatóim, és vajon hogyan fogok én azokra reagálni. Ez utóbbi természetesen azért érdekelt nagyon, mert a test (a hozzá tartozó idegrendszerrel együtt) nem mindig úgy viselkedik, ahogy a lelkünk irányítaná.” (Tóth Károly Antal: *Az élet kalandja*, 261.)

Visszatérve a szerkesztők két éjszakán át tartó beszélgetését rögzítő hanganyag gépelt változatára: egyértelművé válik belőle, hogy Tóth Károly Antal és Tóth Ilona a történeteket tárgyyszerűen akarják rekonstruálni, Ara-Kovácsot és Szöcsöt pedig mintha inkább az érdekelné, hogy mit tudnak Tóthék. Magukról alig közölnek használható információt. Ara-Kovács részben emlékezetének fogyatékoságára hivatkozik, részben arra, hogy naplójában mindent pontosan leírt, de az nincs a birtokában, egy barátjával átcsempesztette a határon, az viszont nem adta vissza neki, miután ő is áttelepült Magyarországra (mert halálosan összevesztek). Szöcs Géza pedig a Kolozsvárról való eltűnését megelőző első kihallgatásáról részletesen beszél ugyan, itt azonban megáll, arra hivatkozva, hogy mindent leírt,

ami vele történt, a dokumentumot kijuttatta nyugatra, és még nem hozhatja nyilvánosságra.¹⁴ Arról tehát, hogy végleges lebukásáig mi történt vele, maradnak a mendemondák.

Azóta sem Ara-Kovács memóriája nem jött rendbe – mint látni fogjuk, inkább romlott –, sem a hivatkozott dokumentumok nem kerültek elő. Ha tudnánk, mi történt kettejükkel, nem kellene gondolatban önkéntelenül elábrándoznunk a politikai karrier szolgálatába állítható mítoszképzés mibenlétén, és arról is biztosabb ismereteink lennének, hogy hány szálon, hány városban göngyöltette föl az ügyet a szekuritáté. Ugyanis Szócs említett kihallgatására már az állambiztonságiak nagyváradi akciója előtt egy nappal sor került Kolozsváron (ő elsősorban a terjesztésben vállalt szerepet; egyik ismerőse valaki másnak továbbadta a tőle kapott Ellenpontok-számot, az pedig azonnal bevitte a dokumentumot a titkosszolgálathoz), 8-án pedig Keszthelyi Andrást (szintén Kolozsváron) körülbelül 20 Ellenpontok-példánnyal a táskájában lefotózták és előállították. Nem beszélve arról, hogy a telefonokat is lehallgat(hat)ták, s Ara-Kovács és Keszthelyi telefonbeszélgetéseinek dekódolása nem volt túl nehéz feladat – a szerkesztők azonosítása tehát inkább csak idő kérdése volt. Ettől függetlenül a könyv lélektani és politikai krimivé váló utolsó harmadából kiderül, melyik volt a fő szál: a szekuritáté már szeptemberben megkapta és lemásolta a folyóirat két számának azokat a példányait, amelyeket Tóth Károly Antal adott kölcsön kedves barátjának, Király Ernő ügyvédnek, akiről évtizedekkel később az

¹⁴ „G [Szócs Géza]: [...] Én a teljes részletes és – hogy úgy mondjam – mindenre kiterjedő történetét annak, ami november hatodikától történt...

K [Tóth Károly Antal]: Igen...

G: ...azt leírtam, az kint van, és az... azoknak a kérésére, akik... akik nekem különböző mértékben segítségemre voltak, és akiknek a szerepe nélkül sok minden érthetetlen volna, másfelől pedig hiányos, az ő kérésükre ezt nem hozom nyilvánosságra addig, amíg olyan helyzetben nem lesznek, hogy önekkik ez nem árthat. Tehát fölösleges...

K: Kintiek?

G: Nem, bentiek. Erdélyiek.

K: Igen...

G: Tehát én minden eshetőségre azzal, hogyha bármi velem történik vagy azokkal, az a szöveg ott van, jó helyen van, és ez dokumentáltan megvan, és ehhez a szöveghez csatolható. Még korábban megcsináltam, úgyhogy még jobban is emlékeztem a dolgokra.” (*Budapesti beszélgetés az Ellenpontokról – 1986, 217–218.*)

Állambiztonság Irattárának Tanulmányozására Alakult Nemzeti Bizottságtól megkapott dokumentumokból tudta meg, hogy a titkosszolgálat hivatástudattal eltelt és öntudatos informátora volt, s aki 1989 decemberében, a forradalom idején a Magyar Demokratikus Nemzeti Tanács Bihar megyei vezetőségének tagja lett, 1993-ban pedig, ahogy Molnár János könyvében olvashatjuk, az RMDSZ nagyváradi szervezetének jogi tanácsadója volt.

Ami a szekuritáté az ügyben részt vevő tagjainak módszereit illeti, mind más-más szerepet játszottak. Volt, aki megértőnek és segítőkésznek, volt, aki szadistának tűnt föl, volt, aki mindkét alakításban megpróbált maradandót nyújtani, és volt, aki csak ütött. Tény viszont, hogy nem egy szervezendő koncepciók per általuk kitalált történetét akarták vallomásba vetetni és aláíratni a „bekísértek”-kel; tényleg az érdekelte őket, ki írta, szerkesztette, sokszorosította (és kinek adta kölcsön) a lapot. Király Ernő jelentései alapján Tóthról tudták, hogy *terjesztője* az Ellenpontoknak – hogy szerkesztője és szerzője is, azt legfeljebb sejtették. A kihallgatások lélektanának kulcsa, ahogy e könyvből megérthető, hogy a faggatott bír-e annyi kombináló és helyzetfölismerő képességgel, és van-e annyi lélekjelenléte, hogy faggatói mondataiból kikövetkeztesse, mit tudhatnak biztosan; ő ugyanis nem mondhat *annál kevesebbet*, mert akkor a többit kiverik belőle. Azt sem teheti meg, hogy semmit sem mond: a látszólagos/formális együttműködés megtagadása inkább a mesék birodalmába tartozik, ez ugyanis azonos a „bűnösség” beismerésével. Tóthot, aki a vallatószobában bizonyos volt benne, hogy a többiekkel ugyanazt teszik, amit vele (s mint volt már szó róla, ebben tévedett), azzal is fenyegették, hogy szkopolamin injekciót adnak be neki, s még arról is felvilágosították, hogy ezt a Gestapo használta sikerrel. Négy nap után végül az eredeti megbeszélés értelmében vallomást tett arról, hogy a lapot hárman *szerkesztették és írták*. A köztes fázisban, amikor informátoruk jelentése alapján annyit már rábizonyítottak, hogy a lapot terjesztette, megnevezett néhány embert, akik példányokat kaptak tőle – azokat, akikről Ara-Kovács és ő már korábban, lebukásuk előtt visszahallották másoktól, hogy járt náluk a lap. Arra gondolván, hogy ha ezek a hírek hozzájuk visszajutottak, akkor a szeku is megkaphatta őket. Kérte, hogy vigyék oda abba a szobába, amelyben Ara-Kovácsot vallatták, hogy közölje szerkesztőtársával, ő már vallomást tett, ne veresse magát tovább. Ezt előbb megtagadták, később mégis megtették:

„K: [...] Akkor odavittek a szobájába, kinyitották az ajtót, Attila ott ült az ajtó mögött, én kinn voltam a folyosón [...] És akkor mondom, hogy te, Attila, ennek így nincs semmi értelme, én elmondok mindent. És akkor Attila feltett nekem egy kérdést, amin aztán... először csak Icuval ketten röhögünk egy hétig, egy hét múlva Attilának is leesett a tantusz, hogy tényleg milyen hülyeséget kérdezett abban a pillanatban, s az kérdezte: Mindenkiről? (*derülség*)

Akkor én nyeltem egyet, és azt mondtam, hogy: igen.

Hát mit lehetett mondani, mikor ott van négy szekus melletted?” (*Budapesti beszélgetés az Ellenpontokról – 1986, 211–212.*)

Említettem, hogy a könyv negyedik részében Tóth Károly Antal az Ellenpontokról szóló, mások írásában, nyilatkozataiban található – emlékezhethiányból, önmítoszképzésből vagy tudatos dezinformációból származó – hibákat javítja ki, vagy legalábbis felhívja rájuk a figyelmet. Ő sem tévedhetetlen, ha nincs ellenbizonyítéka, párhuzamosan közli a mások és a saját verzióját. Szinte kínosan ragaszkodik ahhoz, hogy ne tegyen kategorikus kijelentéseket ott, ahol esetleg más változatnak is lehet realitása. Ha kiderül, hogy egy korábbi írásában rosszul emlékezett – vagy egyáltalán, *csak* emlékezett, és más tényszerű támpontja nincsen –, egy újabb írásban korrigálja tévedését. Bizonyára van a könyvnek olyan olvasója, aki ezeket a javításokat izgága bakafántoskodásoknak tartja. Egy bizonyos: Tóthot nem az a szándék vezeti, hogy kiérdemelje az utókor háláját azért, mert társaival együtt vásárra vitte a bőrét közösségük érdekében, és nem érdekli, ki kap utólag szobrot. Azért szeretné a mozaikkockákból kirakni az események teljes tablóját, hogy az utókor pontosan ismerhesse és mérlegelje azt, ami történt. Számos elágazást nincs terem e recenzióban érzékeltetni; az biztos: Tóth aggályosnak tartja a személyes történelem visszafelé való fölépítését. Esze ágában sincs megkérdőjelezni Ara-Kovács kiemelkedő szerepét, de azt például furcsállja, hogy a „főszerkesztő” három alkalommal és helyen mást-mást mond arról, milyen testi sérelmeket szenvedett el az 1982-es kihallgatások folyamán. Bent a szekuritáté épületében Tóth azt gondolta, „versenyben vagyunk, ki bírja tovább”. A vallatások után megtudja Ara-Kovácsról, hogy őt fizikailag egyáltalán nem bántalmazták. A kötet egyik írásában egymás mellé helyezi Ara-Kovácsnak erről közölt három különböző változatát. A Budapesti beszélgetésben még ezt mondta: „Hát én nem aludtam egy csomót. Nem vertek, de nem aludtam abszolút. Nem

mehettem ki pisilni, nem kaptam enni.” A későbbi nyilatkozatokban már pofozkodásról, haj- és szakálltépésről esik szó. (A kútfők megjelölésével: Tóth Károly Antal: *Az Ellenpontok színe és fonákja. Ara-Kovács Attila, a szamizdat hajdani „főszerkesztője” politikai nézeteinek és viszonyulásainak változásai*, 452.) Ez Tóthot, miután később kiderül, hogy a CNSAS által kiadott titkosszolgálati anyagban sok minden ott van, de Ara-Kovács 1982. novemberi vallomása hiányzik belőle, úgy látom, gyanakvóvá teszi a „főszerkesztő” igazmondását illetően. Itt még csak megmosolyogtató emberi gyengeségről van szó, néhány írásból viszont az derül ki, hogy az Ellenpontok tárgyú szövegekben ideológiai eredetű torzításokat is talált. (Lásd például: Tóth Károly Antal: *Torzítások az Ellenpontok című kötet két utószavában*, 271–288.; Uő: *Kétes kapcsolatok és téves kijelentések. Számvetés az Ellenpontokkal kapcsolatos félreértésekről, a tájékozatlanságból eredő tévhitekről és a szándékosan hamis állításokról*, 345–382.; ez utóbbi döntően a Molnár János könyvében nyilatkozók több állításával vitatkozik.) Egy-egy szemléletes példa: Szócs – aki utóbb az Orbán-kormány államtitkára volt, később Magyarország miniszterelnökének kulturális főtanácsadója – az Ellenpontok 2000-es kiadásában annak egyik okaként, hogy alig írt a lapba, azt adja meg, hogy ő már tudta (kikövetkeztethetően: a szerkesztőségi tagok közül egyedül), hogy a romániai kisebbségek kérdése nem rendezhető a kommunista világrend bukása nélkül, s ha erről írt volna, akkor egy elképzelhető „hadbíróági tárgyaláson” a szocialista világrend megdöntése is a vádpontok közé tartozott volna, márpedig nem akarta, hogy a KGB-vel is meg kelljen küzdeniük. Tóth szerint ez az ő szerepük irreális túlértékelése: „*bármít és bárhogyan írunk is, ezzel nem sodortuk volna veszélybe a kommunista világbirodalmat*. Persze adott esetben minden bizonnyal hosszabb börtönbüntetéssel és kíméletlenebb bánásmóddal számolhattunk volna.” (*Torzítások az Ellenpontok című kötet két utószavában*, 277.) Másrészt pedig az igazság az, s ezt citátumokkal is bizonyítja, hogy a lapban igenis bíralták a szocializmust is, a Szovjetuniót is. Ara-Kovács ezzel szemben ugyanott azt a látszatot igyekszik kelteni, hogy az Ellenpontok elsősorban a szocialista diktatúrát bírálta, a rezsim kisebbségellenessége másodlagos elem volt a folyóirat számára. Tóth szerint ennek az állításnak a döntő oka az, hogy a „főszerkesztő” ekkor már a Szabad Demokraták Szövetségében kapott pozíciókat – később, mint tudjuk, a Demokratikus Koalíció külügyi kabinetjének vezetője

lett, 2019 óta a DK képviselője az Európai Parlamentben –, s helyesebbnek találta, ha a lap pluralizmusának emlegetése helyett saját szemléletét tünteti föl az Ellenpontok közös szemléleteként. Azt, hogy korábban távolról sem volt ilyen intranszigenz, Tóth a lapból vett és Ara-Kovácsról származó idézetekkel bizonyítja. Nem beszélve arról, hogy a folyóirat legfontosabb publikációja, a Programjavaslat a személyi jogokon túl a kisebbség közös jogait követelte, amely összeférhetetlen volt az SZDSZ politikájával.¹⁵

Vannak más típusú hibajegyzékek is a kötetben, az egyik az ellenpontosokat végül lebuktató ügyvéd történetével kapcsolatos (Tóth Károly Antal: *Hogyan találta meg a román állambiztonság az Ellenpontokat. Az erdélyi szamizdat felderítésének dokumentált története*, 397–430.). Király Ernő a Molnár János kötete számára adott interjúban nyilván azért beszél úgy Tóthról, mint kicsit szánni való inbecilről, hogy alkati okokkal indokolja emlékezetének pontatlanságát a találkozásaik időpontját, beszélgetéseik tárgyát illetően. Valójában azért kellett olyan határozottan átírnia a történeteket, hogy ne derülhessen ki az, ami végül a titkosszolgálati anyagból napvilágra került; Bărdac Ioan fedőnéven írt jelentéseit a hivatkozott írás bőven idézi, így zárul be a kör. Egy adott pillanatban az informátor úgy érzi, hogy főnökei óvatlanul dekonspirálják. Ekkor írja nekik: „Végül is úgy tűnik, hogy ezúttal engem nem menthet meg más, csak az a – remélem – határtalan bizalom, amit ezek az emberek [ui. azok, akikről jelent – F. T. G.] irántam éreznek. Tisztelettel kérem, hogy szíveskedjenek elkerülni a hasonló helyzeteket.” (Uo., 420.)

Ki merné ezek után kijelenteni, hogy egy informátornak nem lehet önérzete?

A tények gyakran sokak számára kínosak lehetnek. Köszönet a Kriterion Könyvkiadó igazgatójának, H. Szabó Gyulának, hogy – tekintet nélkül mellékes magánszemponokra – szorgalmazta a kézirat elkészülését és megteremtette kiadásának feltételeit.

¹⁵ E cikk írása közben gondoltam rá először, hogy ha öt Ellenpontok-szerkesztővel számolunk, akkor a szerkesztőség tagjai közül hárman kerültek fontos politikai pozícióba Magyarországon: Szöcsön és Ara-Kovácson kívül Keszthelyi András is, aki Gyúresány Ferenc és Bajnai Gordon politikai főtanácsadója volt.

DEMETER M. ATTILA*

Hova, merre Európa?

Öllös László: *Európai identitás*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2019. 240 oldal

Manapság – és itt a manapság alatt az 1950-es évektől eltelt hetven esztendő értendő – egy olyan kísérletnek lehetünk kortársai és szemtanúi, amelyet közönségesen az Európai Unió építéseként szoktunk emlegetni, s mely vállalkozásnak talán éppen az a végső célja, hogy az európai népek az eddigi szűkkeblű nacionalizmusukat meghaladják, s egy egységes európai politikai közösségben egyesüljenek. Ha igaz, hogy a nacionalizmus volt az, ami Európát eddig kétszer is belevitte pusztító világháborúba (ami történelmi magyarázatnak ugyan kevés, de részben mégis helytálló), s ha igaz az is, hogy az Európai Unió politikai projektje éppen ezt a nacionalizmust kívánja meghaladni, akkor nem marad más hátra, minthogy a lehető legőszintebben kívánjuk ennek a kísérletnek a sikerét. Másfelől viszont minden jel arra mutat, hogy ez a vállalkozás – amennyiben egy egységes európai politikai közösség megteremtése a célja – eddig sikertelen volt, s ha minden úgy megy tovább, ahogy eddig, az marad a jövőben is. Öllös László könyve részben nem más, mint az Európai Unióban jelenleg uralkodó áldatlan állapotok szomorú láttelele, s az európai politikai közösség megteremtésére irányuló eddigi erőfeszítések kudarcának meggyőző magyarázata. Olyan kérdéseket érint, mint például az Európai Unió demokratikus deficitje és legitimitásproblémája, az európai démosz és az európai identitás hiánya, s mindezekből fakadóan az EU gazdasági és civilizációs hanyatlása. Bár a fentiekkel kapcsolatos észrevételei a szerzőnek véleményem szerint fontosak és nagyjából helyesek,

*A szerző filozófus, a kolozsvári BBTE Magyar Filozófiai Intézetének docense. E-mail: demeter.attila@ubbcluj.ro

mégsem kívánok itt hosszabban elidőzni náluk, mert a szakirodalom számára javarészt jól ismert jelenségekről van szó.

Mint mondtam azonban, Öllös László könyve csupán *részben* az EU-ban uralkodó áldatlan állapotok szomorú látletele. Részben cselekvési program, egyfajta „recept” is kíván lenni: mit kell tennünk ahhoz, hogy az Európai Unió ne szakadjon le még ennél is jobban úgymond a „globális versenyben”, sőt, visszaszerezze korábbi „domináns pozícióját” a világban. Ebből is látszik, hogy mindezekhez a problémákhoz a szerző egy sajátos szempontból, az EU gazdasági és civilizációs *sikerességének* szempontjából közelít. A kérdése tehát az, hogy miként szerezhetné vissza Európa a vezető pozícióját a világban? Holott megítélésem szerint az igazi probléma a politikai integráció problémája, s ehhez képest az, hogy milyen pozíciót szerez majd Európa a világban, alighanem másodrendű. Egyrészt, mert nem európai birodalmat akarunk építeni, hanem csupán európai uniót, másrészt, mert ha igaz az, hogy Európa a politikai integráció kudarca miatt veszítette el a vezető pozícióját a világban, akkor a politikai integráció esetleges sikere nyomán minden esélye megvan visszaszerezni azt. Azt gondolom tehát, hogy bőven elég önmagában kihívásnak már az is, hogy létrehozzunk egyáltalán valamilyen európai politikai közösséget, s minden gondolati erőfeszítést megér az, hogy az erre irányuló lehetséges cselekvési alternatívákat felvázoljuk. Ilyen tekintetben csak helyeselni tudom a kötet alapvető célkitűzését, amit mindjárt az előszó elején fogalmaz meg a szerző, miszerint a kötete „kísérlet” arra, hogy összerakja azokat az „elemeket”, amelyekből „kifejleszhető egy új európai identitás”, „megszülethet az európai polgári társadalom és politikai közösség”, „azaz létrejöhet az európai nép”. (13. oldal.) Összegezve az eddigieket, az álláspontom tehát az, hogy noha a szerző által vázolt jövőbeni cselekvési alternatívák végső szempontja (azaz az EU gazdasági és civilizációs sikerességének az igénye) önmagában vitatható, mindazonáltal nyilván cselekvési alternatívákat keresni ebben a helyzetben nem értelmetlen dolog, feltéve, hogy azok racionálisak és lehetségesek.

Persze ahhoz, hogy jövőbeni cselekvési alternatívákban gondolkodjunk, először is számot kell vetnünk az eddigiek kudarcával, s le kell vonnunk a megfelelő tanulságokat. Aligha tévedünk ugyanis nagyot, ha kijelentjük, hogy az európai integrációnak az a *funkcionalista* elképzelése, ami gyakorlatilag a

kezdetektől fogva végigkísérte az egységesülés folyamatát, s miszerint először meg kell teremteni a gazdasági, s ha lehet, fokozatosan a monetáris egység feltételeit, s ezek majd természetsszerűleg maguk után vonják a politikai integrációt, kudarcot vallott. „Európa építése” a maga hetvenéves múltjával ma már öregebb, mint jó néhány azóta létrejött európai nemzetállam, de Európa politikai értelemben ez alatt az idő alatt mégsem lett sokkal egységesebb. Ez viszont arra kellene emlékeztessen bennünket, legalábbis szerintem, hogy egy politikai entitás csakis *politikailag* határozhatja meg önmagát, s nem pedig gazdaságilag vagy monetárisan. Valami ilyesmire utal maga a szerző is, amikor azt írja, hogy egy politikai közösségben „a közös hitek, érzések, meggyőzések éppoly fontosak, mint a gazdasági és a politikai érdekek”: közös hitek és meggyőzések nélkül ugyanis „a közösség lényegét tekintve nem lesz több érdekközösségnél”. (113.)

Tegyük hozzá, hogy az EU jövőjére, jelenlegi alkotmányos válságából való kilábalására irányuló projektekben nincs hiány. Mindjárt az elsők között szokták említeni például Jürgen Habermas vízióját a posztacionális Európával, s az „alkotmányos patriotizmussal” kapcsolatban. Habermas víziója már csak amiatt is figyelmet érdemel, mert ő az egyike azoknak, akik az eddig uralkodó kurzussal szemben nagyon határozottan állítják, hogy az európai integráció sikere eleve feltételezi polgárainak egységes politikai közösségbe való szoros összefogását, s emiatt mindig is az európai alkotmány elfogadását sürgette. Elméletét röviden úgy lehetne összefoglalni, hogy az európai nép, démosz, ha lesz, olyan transznacionális (de legalábbis posztacionális) politikai közösség lesz, amelyet az alkotmányos patriotizmus hív majd életre és tart egyben. A második világháborút követően, mondja, erős igény alakult ki Európa-szerre egy olyan plurális és toleráns társadalom iránt, mint amilyen az Egyesült Államok, de azt a „transznacionális” politikai közösséget, ami majd mintegy a „teste” lehetne a posztacionális Európának, csak úgy tudjuk megteremteni, ha az európai nemzeteket egymástól elválasztó kulturális különbségeket a társadalmi szférába szorítjuk vissza, s nem adunk ezeknek nyilvános politikai elismerést. A közös – vagyis politikai – identitást az egyéni jogok szavatolásának elvére épülő polgári alkotmány univerzális alapértékeire kell tehát építeni.

A szerző első látásra joggal veti ellene ennek az elképzelésnek,

hogy „amennyiben az alkotmányos egyetértés az univerzális emberi értékekre épülő tiszta alkotmányos identitással megeremthető volna, akkor az európai államra nem is volna szükség, sőt lehetséges sem volna”. (189.) Vagy más szavakkal: Habermas víziója a szerző szerint egy olyan univerzalista perspektívát hordoz, mégpedig egy „világállam” perspektíváját, ahonnan nézve az a tény, hogy az Európai Unió pusztán egy „európai állam”, nem egyéb, mint bosszantó partikularizmus. Egy olyan államnak ugyanis, amelyet Habermas elképzelt, amiatt, hogy az alkotmánya univerzális emberi alapértékekre épül, fel kellene ölelnie az emberiség egészét. Távol álljon tőlem, hogy Habermast védeni akarjam (gyanítom, hogy nem is szorul rá), s azt is készséggel elismerem, hogy az elmélete több sebből is vérzik, de azt hiszem, hogy pont ebből a sebből nem. Bár első látásra valóban meglehetősen elvontnak és életidegennek tűnik, fontos megjegyezni, hogy Habermas elképzeltése nem csupán elvi megfontolásokból táplálkozik: a Német Szövetségi Köztársaság háború utáni története fontos történelmi példa számára az alkotmányos patriotizmus feléledésére egy olyan országban, amelyet manapság az egységesülő Európa legbefolyásosabb támogatójának és szorgalmazójának szokás tekinteni.

Az is igaz viszont, hogy a németek számára az alkotmányos patriotizmus az ország *politikai intézményei* iránti lojalitást jelentette, ideértve nyilván magát az új alkotmányt is. Habermas mintha kevésbé institutionális módon fogná fel a dolgot: szerinte a lojalitás nem annyira magukat az intézményeket illeti, mint inkább azokat az *elveket*, amelyeket megtestesítenek. A különbség nem elhanyagolható, mihelyst az elvek – eltérően az alkotmányoktól és az intézményektől – nem egyediek: ugyanezeket az elveket más országok hasonló alkotmányaiban is fellelhetjük. Ilyen szempontból valóban mondhatjuk azt, hogy ez az elmélet végső soron egy univerzalista perspektívát kínál. Másfelől viszont Habermas álláspontja szerint az alkotmányos patriotizmusban mindig van valami *egyedi*, valami specifikus is, ami nyilván nem lehet az alkotmányban fellelhető elvek valamilyen csoportja (hiszen ezek univerzálisak), hanem sokkal inkább ezek mindenkori, az adott ország nemzeti hagyományaiába ágyazódó interpretációja. Ezt az interpretációt maguk a polgárok alkotják meg a különféle, a nyilvánosság tereiben zajló vitáik során, s mivel ezek a viták eleve nem juthatnak soha nyugvópontra, helyesebb lenne azt állítani, írja Habermas, hogy a lojalitás kítüntetett tárgya nem

az alkotmány egy jól meghatározott interpretációja, mint inkább az interpretációknak egy rendelkezésünkre álló készlete, az értelmezéseknek egy „közös horizontja”.

Abban viszont alighanem igaza van a szerzőnek, hogy pusztán az alkotmány egyetemes alapértékei alapján létrejövő politikai identitás fölöttébb valószerűtlen, s az új európai identitás, ha létezni fog, a régi nemzeti identitásokkal *együtt* fog létezni. Tegyem hozzá, hogy ezzel az álláspontjával nincs egyedül. Így például, amikor David Miller, az Oxfordi Egyetem professzora vitába száll a nemzeti identitásról és Európáról szóló tanulmányában Habermas és Daniel Weinstock elképzeléseivel, elméletüknek ugyanezt az aspektusát, úgymond a „történelmi optimizmusukat” bírálja. Weinstock, írja Miller, bár Habermastól eltérően elismeri, hogy az EU politikai intézményesüléséhez valamilyen értelemben vett közös nemzeti identitásra lenne szükség, de tekintve, hogy ez minden eddigi történelmi előfordulási formájában *művi* jellegű volt (azaz valami olyasmi, amit megteremtettek, többnyire hathatós állami segédlettel), ezért úgy véli, hogy a létező nemzeti identitások viszonylag könnyen lebonthatók, s egy magasabb (európai) szinten újraalkothatók. Úgy, ahogyan egykoron a nemzeti identitást kimunkálták például Franciaországban, ugyanúgy ki lehetne alakítani azt, írja Weinstock, transznacionális szinten is, annyi különbséggel, hogy ma már minden bizonnyal nem vehetnénk igénybe azokat a kényszerítő eszközöket, amelyeket a nemzetté válás folyamatában Európában mindenütt igénybe vettek a nyelvi homogenizáció érdekében.

Miller válasza erre a következő: éppen azért, mert ma már nem vehetnénk igénybe azokat az eszközöket, amelyekkel mondjuk a bretonokból vagy baszkokból kétszáz évvel ezelőtt franciákat faragtak, ennek a folyamatnak ma már egyáltalán nem is lehet *célja* a létező nemzeti identitások felszámolása és azok helyettesítése egy ennél átfogóbb, európai identitással. A legtöbb, amire törekedhetünk tehát, hogy új identitásoknak nyissunk teret a meglévők mellett. A nemzetté válás folyamataival való analógia Miller szerint éppen ezért „ezen a ponton meg is szűnik”. Ehhez hasonlóan Öllös László is többször állítja a könyvében, hogy az új, megteremtésre váró európai identitásnak a régi nemzeti identitásokkal együtt kell léteznie, s így „azt a kérdést kell feltennünk, hogy lehetséges-e olyan európai identitás, amely egyszerre köti össze az európaiakat egy kulturális és politikai közösséggé, és tartja meg, majd fejleszti tovább nemzeti

önazonosságukat”. (196.) Szerinte, mint mondja, igen.

Ennek persze elemi feltétele, hogy az európai nemzetek valahogyan az őket egymástól elválasztó nacionalizmusukat meghaladják, s így újfent csak helyeselni lehet a szerzőnek az álláspontját, aki ugyanitt azt írja, hogy „a nemzeti elválasztás megszüntetése, az egyes nemzeti önazonosságok közös elemeinek közösként történő elfogadása, a nemzeti identitás kritikája és értékes elemeik kombinálása” olyan szellemi teret nyit meg, amelyben „az együttműködés, s ami még fontosabb: az összetartás és összetartozás új formái születnének”; s hogy „ezekből nőhetne ki az összeurópai demokrácia alapja, az európai nép”. Mindeközben viszont az ember nem tud szabadulni attól a kényelmetlen érzéstől, hogy mindez valahogyan túl szép. Ha igazra volt Millernek abban, hogy Weinstock víziójában túl sok a történelmi optimizmus, s hogy Európa nemzeteit aligha lehet majd könnyen rávenni arra, hogy korábbi nemzeti identitásaikat feladva egy transznacionális politikai közösségben egyesüljenek, akkor nyilván az a kérdés is ugyanolyan jogosan vehető fel, hogy mennyi történelmi optimizmus van abban az elképzelésben, miszerint a rivális nemzeti identitások kölcsönös kritikája és „értékes elemeik kombinációja” valóban megnyit majd egy olyan „szellemi teret”, amelyből az „összetartozás új formái” megszülehetnek. Bárhogyan is legyen, abban viszont egyetérték a szerzővel, hogy ha nem is „korunk egyik legfontosabb kérdése”, de mindenképpen az európai integráció egyik alapvető kérdése az, hogy „az európai eszmeiség képes lesz-e megoldást találni a két világégés alapjául szolgáló eszmerendszer, a nacionalizmus agresszív elemeinek problémájára”. (76.) Mert ez a kísérlet, és ezt a szerző jól látja, valóban feltételezi, hogy úgymond „a pozitív érzeményeket” és az „agresszív emóciókat” a nacionalizmusban valahogyan el tudjuk választani egymástól. (122.)

Mint mondtam, egyet lehet érteni a szerző álláspontjával, bár ehhez jó lenne tudni, hogy melyek a nacionalizmus *agresszív* elemei, s hogy ezek hogyan különíthetők el (ha egyáltalán elkülöníthetők) a nacionalizmus nem *agresszív* elemeitől. Bibó ugyan váltig állította, hogy a nacionalizmust élesen meg kell különböztetni a xenofóbiától, s hogy a nacionalizmus lehet például *csupán* annak nyugodt tudata és kedélyes érzése, hogy magyar vagyok, de nekem valahogyan eddig mindig csupán a nacionalizmus *agresszív* formáihoz volt szerencsém – legyen szó akár az övékről, akár a mienkről. A szerző egyébként,

amint azt többször is megemlíti, a nacionalizmus agresszivitását a nemzeti kisebbségek elnyomásában, más nemzetek alávetésében, a fölöttük való dominancia igényében véli felfedezni. Nem világos azonban, hogy a nacionalizmusnak ezt a jellemvonását, amit Eötvös egyszerűen csak a mások feletti „uralmi váagnak” nevezett, hogyan lehetne a nacionalizmusból kiiktatni. Ne felejtjük el, hogy a nacionalizmus nem csupán azt állítja, hogy léteznek nemzetek, s hogy a politikai közösség kizárólagos formája, illetve a politikai hűség kizárólagos tárgya a nemzet, hanem egyszersmind azt is, hogy a nemzetek *szuverének*, s hogy *csupán* a nemzetek lehetnek szuverének – szuverenitás alatt értve itt a néphatalomnak egy olyan, az *akarat* mintájára elképzelt formáját és eszméjét, amelyet a francia forradalom, közelebről pedig Rousseau alkotott meg, s amelyről már ő maga is azt állította, hogy egy, oszthatatlan és korlátlan. Innen nézve tehát a kérdés mindig az, hogy miként békíthető össze egymással két szuverenitás, s Eötvös azt tartotta, hogy erre a kérdésre logikailag sincs jó válasz.

Ha Bibó mégis azt gondolta, hogy a nacionalizmus lehet egy békés érzület, akkor az valószínűleg éppen annak számlájára írható, hogy hajlamos volt a nacionalizmusban elsődlegesen *érzést*, vagyis a nemzeti hűséget látni, továbbá mert úgy gondolta, hogy ez az érzés minőségileg nem különbözik a nemzeti hűség korábbi, premodern formáitól. Sem „a nemzet mint tény”, írta, sem pedig a „hozzá fűződő érzelem” nem a 18. században született meg, „hanem ennél századokkal, sőt csaknem egy évezreddel régebbi időben”. Egészen a 18. század végéig, vagy még pontosabban a francia forradalomig, ennek a hűségnek azonban szerinte „az arisztokrácia volt a tudatos hordozója”, aki ezt az érzést „a többévszázados birtoklás nyugalmával és biztonságával” viselte. Amit tehát a 18. század végén látunk, az nem egy újfajta nemzeti hűség feléledése, hanem egy már létező érzület hirtelen *demokratizálódása*, annak a nép általi diadalittas birtokbavétele. Így született meg szerinte a modern nemzeti érzés. Ilyen tekintetben viszont hajlok arra, hogy Bibóval szemben inkább Szűcs Jenőnek adjak igazat, aki szerint ugyan nemzeti hűség a szó valamilyen „átvitt értelmében” a modernitást, azaz a 18. századot megelőzően is létezett Európában, de „más minőségű” volt, mint a modern nemzeti érzés. A történelem korábbi évszázadaiból és évezredeiből a modern nemzeti érzés teljességgel hiányzik, írja Szűcs, mert „maga az ideológia hiányzik, amelyik a nemzeti eszmét

létrehozta”, márpedig „nemzeti hűség nemzeti eszme nélkül nem képzelhető el”. „Nem a nemzeti érzésből következik a nemzeti ideológia, hanem fordítva, az ideológiából az érzés”.

A modern nacionalizmus tehát *ideológia*, állítja Szűcs, amely a nemzet eszméjének segítségével alakította ki a modern nemzeti érzést. Hasonlóan gondolkodott erről a kérdéstről Isaiah Berlin is, aki maga is egyfajta ideológiaként értette meg a nacionalizmust, vagy legalábbis eszmékből értette meg a nemzeti érzés keletkezését, s aki ezért azt tartotta, hogy a nagy 19. századi ideológiai mozgalmak, ideértve magát a nacionalizmust is, „emberek fejében lévő eszmékkel kezdődtek”, így azt kell megérteni, hogy „hogyan alakultak át ezek az eszmék” az emberek, de mindenekelőtt az embereket vezető politikai „próféták” tudatában. Magyarán: hogyan váltak ezek az eszmék fokozatosan ideológiává. Éppen ezért az is volt a véleménye, hogy az eszmékkel foglalkozó szobatudós tevékenysége, aki otthona magányában mások eszméinek bírálatával foglalkozik, minden, csak nem ártalmatlan, professzoros foglalatoskodás. Jobb, mondta ő, ha a veszedelmes eszméket már a dolgozószobában legyilkoljuk, még mielőtt kilépnének az utcára, ideológiai vérteteket ölténének, és maguk kezdenének el gyilkolni. Vagy más szavakkal: aligha érdemes alábecsülni a nacionalizmusnak, de tulajdonképpen az összes többi modern politikai ideológiának az erőteljes tudatformáló hatását, érzelmi hatóerejét. Mert lett légyen bármennyire is eszmei természetű maga a nemzet, és lett légyen bármennyire is egy ideológiai konstrukció történelmi eredménye, az eszme, ha egyszer ideológiai alakot ölt, s az ideológia, ha egyszer úrrá lesz az emberi gondolatokon, nagyon nehezen vetkőzhető le. Kénytelen vagyok tehát egyetérteni a szerzővel, hogy az egyes európai nemzetek kultúrája közötti további közeledés csakis akkor képzelhető el, ha „az egyes kultúrákról lefejtjük az elválasztás ideológiai burkát”. (136.) A kérdés csak az: hogyan?

A szerző erre a kérdésre rendre azt a választ adja a kötetben, hogy hát a nacionalizmus *kritikája* révén. Mintegy el kell „takarítani” (170.) úgymond a nacionalizmusból a veszélyes elemeket (adott esetben a saját nemzetünket veszélyeztető elemeket is), s mindeközben gondoskodni kell arról, hogy ez a kritika ne maradjon csak a szűk európai értelmiségi társadalom belügye, ne álljon meg a konferenciatermek ajtajánál, hanem az „a nemzet tömegeinek értékrendjébe” is beépüljön. Többször is határozottan állítja a szerző,

hogy a közös európai politikai identitás útjában álló legfőbb akadály a „hallgatás”, az egymás nacionalizmusát érintő kritika teljes hiánya, s az egész kérdéskör tabusítása. Nyilván nem állítom, hogy egy ilyen kritika elképzelhetetlen (bár az, hogy elképzelhető, még nem jelenti azt, hogy a jelen realitásai mellett lehetséges is), de mindenképpen jó lenne tudni, hogy egészen pontosan hogyan is nézne ki egy ideológia hatékony kritikája. Ha ugyanezt a nemzeti érzelmek, s nem pedig a nemzeti ideológia felől nézzük, akkor megint csak igaza van abban a szerzőnek, hogy minden politikai közösség egyszersmind „érzelmi közösség” is (169.), így az európai közösséget alkotó nemzeteknek is képeseknek kellene lenniük arra, hogy átéljenek „erős érzéseket”, amelyek „összekapcsolják őket”, „egymás iránti vonzódást, tiszteletet, szeretetet, segítőkészséget váltva ki belőlük”. Úgy tűnik azonban, hogy ezzel az alternatívával szemben maga a szerző is némileg szkeptikus, mert rögtön utána felteszi a kérdést, hogy ez vajon nem terjed-e túl „az emberi képességeken”, s hogy egyáltalán képesek-e átérezni az egyes európai nemzetek tagjai azt, „amit a másik nemzet tagjai éreznek”? (Ez egyébként egyike azoknak a nagyon ritka szöveghelyeknek, ahol a szerző némi kételyt mutat egy általa vázolt alternatívával szemben.) A mondandóm lényege mindazonáltal nem az, hogy ezek a szerző által javasolt lehetőségek elvetendők, hanem inkább csak az, hogy amennyiben meg akarjuk így vagy úgy haladni a nacionalizmust, pontosabban kell értenünk a nemzeti ideológia és a nemzeti érzelmek működésének a mechanizmusát.

Ami a kötet *szerkezeti* és *formai* aspektusait illeti, van két olyan dolog, ami engem legalábbis olvasóként fölöttébb zavart. Az egyik a könyv *repetitív* szerkezete: vannak mondatok, néha egyenesen egész bekezdések, amelyek gyakorlatilag változtatás nélkül ismétlődnek a kötetben (például a 31. és 81., a 75. és 81., vagy ami még különösebb, a 106. és 107. oldalakon). Mondja ugyan a szerző, mindjárt az előszóban, hogy különálló tanulmányokból állította össze a kötetet, de a szó szerinti ismétléseket ez még aligha indokolja. Mindenesetre gondos szerkesztői munkával el lehetett volna tüntetni ezeket a fölösleges ismétléseket. Egy másik dolog, ami zavart, hogy a szerző a maga, egyébként számomra sok tekintetben rokonszenves és meggyőző álláspontját végig megfellebbezhetetlennek tűnő asszertív, vagyis kényszerítő erejű állításokban fogalmazza meg – akár leír állapotokat, akár arról beszél, amit tenni kell (vagy szerinte tenni kellene). Ha tényekről beszélünk kijelentő, asszertív módon, akkor az

még valamelyest érhető, mert, mint mondani szokták, a tények makacs dolgok. Csakhogy a politikában a tények és a vélemények között eleve nehéz különbséget tenni, mert ez az emberi életnek olyan szférája, amelyben minden az, aminek *látszik*, s a tapasztalatunk ezzel kapcsolatban az, hogy ugyanaz a tényállás a különböző emberek számára rendszerint különbözőnek látszik. Még nehezebb azonban megfellebbezhetetlen kijelentéseket tenni arról, amit tenni kell, vagyis amit nekünk, európaiaknak közösen cselekednünk kellene.

Ha van valami, amit az ókori görögöktől megtanulhatunk, akiktől a *politika* szavunkat, s bizonyos mértékig a demokratikus politikával kapcsolatos mai víziókat is örököltük, az az, hogy a jövőre irányuló politikai döntéseinknek a *vitában* kell foganniuk. Amikor Arisztotelész a *Politika* című művében az embert hol politikai, hol pedig beszélő lénynek nevezte, akkor a politikának erre a vitán és tanácskozáson alapuló eszményére utalt: a két definíció ugyanis egymással egyenértékű. A közös cselekvést megelőző vitára, tartották a görögök, egyrészt azért van szükség, mert így „előzőleg megtárgyalva ... tisztázzuk, hogy mit is kell tennünk” (Thuküdidész), másrészt pedig azért, mert a döntéseink tárgyát esetleges, jövőbeni emberi cselekedetek képezik: „azokról a dolgokról, melyek másként nem lehetnek, nincsenek és nem lesznek, senki sem tanácskozik, ha helyesen értelmezi őket, mert nincs választási lehetőség” (Arisztotelész). Azaz, ha az emberi cselekvést a szükségszerűség uralná, nem lenne szükség tanácskozásra. Vitára éppen azért van szükség, mert az emberi cselekvés szabad, s emiatt esetleges: tehetjük ezt, de tehetjük amazt is, cselekedhetünk így, de cselekedhetünk amúgy is.

Más szavakkal (s visszatérve egyszersmind a görögöktől a mába): a politikában soha nem olyan problémákkal állunk szemben, amelyekre csak egyetlen lehetséges válasz létezne, s minden olyan válaszkísérlet, amely asszertív állítások formáját öltve, azaz mintegy az egyetlen helyes cselekvési alternatíva birtokában igyekszik magát kivonni a demokratikus vita követelménye alól, már eleve maga is bizonyos mértékig a politika természetének a tagadását jelenti. Mindez nyilván nem jelenti azt, hogy azokra a kérdésekre, amelyeket Öllös László a könyvében – teljesen jogosan egyébként – felvetett, ne lennének adhatók válaszok. Csakhogy ezek soha nem fakadhatnak egyetlen egy személy teoretikus erőfeszítéseiből, bárki is lett legyen egyébként ez a személy, s bármennyire is megalapozott legyen az

álláspontja. Amennyiben ugyanis ezek a kérdések a demokratikus politika kérdései, s amennyiben a demokratikus politika nem más, mint egymással folytatott vita és tanácskozás, annyiban a kérdései mindig olyan természetűek, hogy csakis közös megegyezéssel adhatunk rájuk válaszokat. Régtől fogva tudott dolog, hogy az igazság (ami a tudomány eszménye) és a szabadság (ami a politika eszménye) között konfliktus van, s nem árt, ha erre a tényre magunkat emlékeztetjük, valahányszor a demokratikus politika kérdéséről asszertív állítások formájában kívánunk nyilatkozni.